

**1924 ve 1961 Anayasalarındaki Temel Hak ve Özgürlüklerin Tarihsel ve
Hukuksal Açıdan Değerlendirilmesi**

Muhammed Mahmut YALVAÇ

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Prof. Dr. Bilal Tunç

2025

Her Hakkı Saklıdır.

T. C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MUHAMMED MAHMUT YALVAÇ

1924 VE 1961 ANAYASALARINDAKİ TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN
TARİHSEL VE HUKUKSAL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI/ JÜRİ ÜYESİ
PROF. DR. BİLAL TUNÇ
JÜRİ: DOÇ. DR. HAMDİ GÖKÇE ZABUNOĞLU
JÜRİ: DR. ÖĞR. ÜYESİ HARUN AYDIN

AĞRI-2025

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “1924 ve 1961 Anayasalarındaki Temel Hak ve Özgürlüklerin Tarihsel ve Hukuksal Açıdan Değerlendirilmesi” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Δ Tezimin erişime açılmasını istiyorum.

06.11.2025

Muhammed Mahmut YALVAÇ

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

TEZ KABUL VE ONAY FORMU

**1924 VE 1961 ANAYASALARINDAKİ TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN
TARİHSEL VE HUKUKSAL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Prof. Dr. Bilal TUNÇ danışmanlığında, Muhammed Mahmut YALVAÇ tarafından hazırlanan bu çalışma, 06.11.2025 tarihinde aşağıda isimleri belirtilen jüri tarafından değerlendirilmiş olup Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak **oybirliği / oy çokluğu (.../...)** ile kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Bilal TUNÇ

İmza :

Üye : Doç. Dr. Hamdi Gökçe
Zabunoğlu

İmza :

Üye : Dr. Öğrt. Üyesi Harun AYDIN

İmza :

Yukarıdaki sonuç;

Enstitü Yönetim Kurulu .../.../... tarih ve / numaralı kararı ile
onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet TEYFUR
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaklardan yapılan bildiriş, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak olarak kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEZ BENZERLİK RAPORU

Öğrenci Adı Soyadı	Muhammed Mahmut YALVAÇ	
Numarası	230605017	
Ana Bilim Dalı	TARİH	
Bilim Dalı	Türkiye Cumhuriyeti Tarihi	
Programı	Tezli Yüksek Lisans	
Danışman Unvanı Adı Soyadı	Prof. Dr. Bilal TUNÇ	
Tez Başlığı	1924 VE 1961 ANAYASALARINDAKİ TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN TARİHSEL VE HUKUKSAL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	
Bölümler	Turnitin Sonucu	En Yüksek Değer
Giriş	%23	% 25
Kuramsal Temeller/Kavramsal Çerçeve	%20	% 30
Materyal ve Yöntem	%19	% 30
Araştırma Bulguları	%12	% 20
Sonuç/Tartışma/Öneri	%20	% 20
TEZ (GENEL)	%23	% 25

20/10/2025

Yukarıda bilgileri yazılı tez çalışmasının benzerlik oranları Turnitin raporundan alındığı haliyle yazılmış olup tüm bilgilerin doğru olduğunu, aksi halde doğacak hukuki sorumlulukları kabul ve beyan ederiz.

İmza

İmza

Öğrenci Adı-Soyadı

Danışman Adı-Soyadı

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1924 VE 1961 ANAYASALARI İLE ÖNCESİ TÜRKİYE’DE ANAYASAL GELİŞMELER

1.1. 1924 Anayasası’ndan Önce Türkiye’de Anayasal Gelişmelerin Tarihine Kısa Bir Bakış.....	4
1.1.1. Şer-i Hüccet Belgesi (1807).....	4
1.1.2. Sened-i İttifak (1808).....	5
1.1.3. Tanzimat Fermanı (1839).....	7
1.1.4. Islahat Fermanı (1856).....	9
1.1.5. 1876 Kanun-i Esasi.....	12
1.1.6. 1921 Teşkilat-ı Esasiye.....	16
1.2. Türk Anayasa Tarihinde 1924 Anayasası ve Genel Özellikleri.....	18
1.2.1. Tarihsel Süreç Bağlamında 1924 Anayasası’nın Ortaya Çıkış Şartları ve Hazırlanışı.....	19
1.2.2. 1924 Anayasası’nın Genel Esasları.....	22
1.2.3. 1924 Anayasası’nda Yasama Erki.....	25
1.2.4. 1924 Anayasası’nda Yürütme Erki.....	29
1.2.5. 1924 Anayasası’nda Yargı Erki.....	32
1.2.6. Türk Anayasa Tarihinde 1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Özgürlükler.....	35

1.3. Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası ve Genel Özellikleri.....	38
1.3.1. Tarihsel Süreç Bağlamında 1961 Anayasası'nın Ortaya Çıkış Şartları ve Hazırlanışı.....	39
1.3.2.1961 Anayasası'nın Genel Esasları.....	43
1.3.3. 1961 Anayasası'nda Yasama.....	46
1.3.4. 1961 Anayasası'nda Yürütme.....	49
1.3.5. 1961 Anayasası'nda Yargı.....	53
1.3.6. 1961 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlükler.....	55

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK ANAYASA TARİHİNDE 1924 VE 1961 ANAYASALARININ TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRILMASI

2.1. Türk Anayasa Tarihinde 1924 ve 1961 Anayasalarının Temel Hak ve Özgürlükler Bakımından Karşılaştırılması.....	62
2.1.1. Temel Hak ve Özgürlükler.....	62
2.1.2. Kişi Dokunulmazlığı Hakkı.....	66
2.1.3. Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü.....	70
2.1.4. Konut Dokunulmazlığı Hakkı.....	77
2.1.5. Haberleşmenin Özgürlüğü.....	80
2.1.6. Seyahat ve Yerleşme Özgürlüğü.....	83
2.1.7. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı.....	86
2.1.8. Dernek Hakkı.....	89
2.1.9. Basın Özgürlüğü.....	93
2.1.10. Mülkiyet Hakkı.....	100
2.1.11. Çalışma Hakkı.....	104
2.1.12. Vatandaşlık Hakkı.....	109

2.1.13. Seçme ve Seçilme Hakkı.....	113
2.1.14. Bilgi Edinme Hakkı.....	116
2.2. 1924 ve 1961 Anayasalarının Temel Hak ve Özgürlüklerin Düzenlenmesi ve Sınırlandırılması Açısından Karşılaştırılması.....	118
2.2.1. Temel Hak ve Özgürlüklerin Düzenlenmesi ve Sınırlandırılması.....	118
2.2.1.1. Temel Hak ve Özgürlüklerin Düzenlenmesi.....	119
2.2.1.2. Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması.....	121
2.2.1.2.1. Olağan Dönemde Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması.....	122
2.2.1.2.2. Olağanüstü dönemde Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması.....	124
2.2.2. 1924 Anayasası Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Düzenlenmesi ve Sınırlandırılması.....	125
2.2.3.1961 Anayasası Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Düzenlenmesi ve Sınırlandırılması.....	128
2.3. 1924 ve 1961 Anayasalarının Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunması Açısından Karşılaştırılması.....	131
2.3.1. Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunması.....	131
2.3.2. 1924 Anayasası Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunması.....	134
2.3.3. 1961 Anayasası Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunması.....	135
SONUÇ.....	137
KAYNAKÇA.....	142
EKLER.....	152

KISALTMALAR

AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AP	Adalet Partisi
bkz.	Bakınız
BMM	Büyük Millet Meclisi
C.	Cilt
CSTD	Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DP	Demokrat Parti
E.T.	Erişim Tarihi
İHEB	İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
MBK	Milli Birlik Komitesi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
T.C	Türkiye Cumhuriyet
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TRT	Türkiye Radyo ve Televizyon
vd.	Ve Diğerleri

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

1924 ve 1961 Anayasalarındaki Temel Hak ve Özgürlüklerin Tarihsel ve Hukuksal Açıdan Değerlendirilmesi

Muhammed Mahmut YALÇ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bilal TUNÇ

Bu çalışma, Türk anayasal gelişim süreci içerisinde 1924 ve 1961 Anayasalarını temel hak ve özgürlükler bağlamında tarihsel ve hukuksal açıdan karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Tezin amacı, Türkiye Cumhuriyeti'nin iki önemli anayasası olan 1924 ve 1961 metinlerinde temel hak ve özgürlüklerin nasıl düzenlendiğini ve bu düzenlemelerin tarihsel arka planını ortaya koymaktır. Bu tezde her iki anayasanın hazırlanma süreçleri, dayandıkları siyasal rejimler, temel ilkeleri, hak ve özgürlükleri ele alış biçimleri ve sınırlama rejimleri detaylı tarihsel ve hukuksal açıdan analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tezin birinci bölümde Osmanlı Devleti'nden başlayan anayasal gelişim süreci ele alınarak Şer'î Hüccet (1807), Sened-i İttifak (1808), Tanzimat (1839) ve Islahat Fermanları (1856) ile 1876 Kanun-ı Esasi ve 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun modern anayasal düzene geçişteki süreci anayasal gelişmeler ve tarihsel bağlamda değerlendirilmiştir. Adı geçen belgelerle birlikte Türk Anayasacılık tarihinde mutlak monarşiden meşruti yönetime, oradan da halk egemenliğine dayalı cumhuriyet rejimine geçişin aşamalarının nasıl olduğu ortaya konulmuştur.

Tezin ikinci bölümünde, 1924 ve 1961 Anayasalarının temel hak ve özgürlükleri düzenleme biçimleri karşılaştırılmıştır. 1924 Anayasası, dönemin siyasal koşulları doğrultusunda kuvvetler birliği esasına dayanan, parlamentonun üstünlüğünü esas alan ve temel hakları genel ilkeler düzeyinde tanıyan bir anlayışa sahiptir. Bu Anayasa'da temel hakların kapsamı dar tutulmuş, bunların sınırlandırılması ve korunmasına ilişkin açık mekanizmalar öngörülmemiştir. Buna karşılık 1961 Anayasası, demokratik hukuk devleti ilkesini esas alarak, kuvvetler ayrılığı, anayasa yargısı, yargı bağımsızlığı, sosyal devlet ve temel hakların güvenceleri gibi modern anayasal ilkelerini benimsemiştir. Adı geçen anayasayla ilk

defa sosyal ve ekonomik haklara hukuki statü kazandırılmış; kişi güvenliği, düşünce özgürlüğü, dernek kurma hakkı, basın özgürlüğü ve mülkiyet hakkı gibi temel haklar ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir.

Bu tezde 1924'ten 1961'e uzanan anayasal süreç, Türkiye'nin otoriter eğilimlerden özgürlükçü-demokratik bir düzene yönelişinin göstergesi olmuştur. Bu yönüyle tez, Türk anayasa hukukunun tarihsel dönüşümünü temel hak ve özgürlükler ekseninde değerlendirmekte; anayasal gelişim çizgisinde bireyin statüsünün nasıl güçlendiğini ve devletin yetkilerinin nasıl sınırlandığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu tez hazırlanırken doküman analiz içi tekniğiyle karşılaştırmalı tarih yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Karşılaştırma, Türk Anayasa Tarihi, Temel Hak ve Özgürlükler, 1924 Anayasası, 1961 Anayasası,

ABSTRACT

MASTER’S THESIS

A Historical and Legal Evaluation of Fundamental Rights and Freedoms in the 1924 and 1961 Constitutions

Muhammed Mahmut YALÇ

Thesis Advisor: Prof. Dr. Bilal TUNÇ

This study comparatively examines the 1924 and 1961 Constitutions within the process of Turkish constitutional development, in terms of fundamental rights and freedoms from a historical and legal perspective. The aim of the thesis is to reveal how fundamental rights and freedoms were regulated in the two key constitutions of the Republic of Turkey — the 1924 and 1961 texts — and to explore the historical background of these regulations. The preparation processes of both constitutions, the political regimes they were based upon, their fundamental principles, approaches to rights and freedoms, and limitation mechanisms are analyzed in detail through historical and legal lenses.

In the first chapter of the thesis, the constitutional development process beginning from the Ottoman Empire is examined, evaluating the transition to the modern constitutional order through Şer‘-i Hüccet (1807), the Charter of Alliance (Sened-i İttifak, 1808), the Tanzimat Edict (1839), the Reform Edict (1856), the 1876 Constitution (Kanun-ı Esasi) and the 1921 Law on the Organization of Government (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu) within their historical and constitutional contexts. These documents demonstrate how the Turkish constitutional experience evolved from absolute monarchy to constitutional monarchy, and eventually to a republican regime based on popular sovereignty.

In the second chapter, the approaches of the 1924 and 1961 Constitutions to regulating fundamental rights and freedoms are compared. The 1924 Constitution, shaped by the political circumstances of its time, was based on the principle of the unity of powers, adopted parliamentary supremacy, and recognized fundamental rights only at a general-principle level. The scope of rights was narrow, and no explicit mechanisms were established for their limitation or protection. In contrast, the 1961 Constitution embraced modern constitutional principles such as the democratic rule of law, separation of powers, constitutional review, judicial

independence, social state, and guarantees for fundamental rights. For the first time, social and economic rights were given legal status, and fundamental rights such as personal security, freedom of thought, the right to form associations, freedom of the press, and property rights were extensively regulated.

The constitutional process from 1924 to 1961 reflects Turkey's shift from authoritarian tendencies toward a libertarian-democratic order. In this respect, the thesis evaluates the historical transformation of Turkish constitutional law through the lens of fundamental rights and freedoms, aiming to reveal how the status of the individual was strengthened and the powers of the state were limited throughout the constitutional trajectory. In preparing this thesis, the document analysis technique and comparative historical method were utilized.

Keywords: Constitution, Comparison, History of Turkish Constitutional Law, Fundamental Rights and Freedoms, 1924 Constitution, 1961 Constitution

ÖNSÖZ

“1924 ve 1961 Anayasalarındaki Temel Hak ve Özgürlüklerin Tarihsel ve Hukusal Açıdan Değerlendirilmesi” isimli bu yüksek lisans tezi giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından meydana gelmiştir. Bu tezde öncelikle *“1924 ve 1961 Anayasaları ile Öncesi Türkiye’de Anayasal Gelişmeler”* başlığı ve buna ilişkin konular incelenmiştir. Bu bağlamda Türkiye’de anayasal bir düzenin kurulmasından önemli adımlar olan Şerr-i Hüccet, Sened-i İttifâk, Tanzimat ve Islahat Fermanlarına değinilerek Türk hukuk tarihinin ilk anayasası olan 1876 Kanun-ı Esasi ele alınmış ve yeni Türk devletinin kurulmasında önemli bir adım olan 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ile 1924 ve 1961 Anayasaları incelenmiştir.

Tezin diğer aşamasında *“Türk Anayasa Tarihinde 1924 ve 1961 Anayasalarının Temel Hak ve Özgürlükler Bağlamında Karşılaştırılması”* başlığı ve buna ilişkin konular ele alınmıştır. Bu bölümde temel hak ve özgürlükler kavramı, 1924 ve 1961 Anayasalarının temel hak ve özgürlükleri ele alış şekli, düzenlemesi, sınırlandırması ve koruması hususları işlenmiş ve bunlar arasındaki benzerlik ile farklılıkları doğrultusunda karşılaştırılmıştır.

Bu tez çalışmasının hazırlanmasında, her şeyden önce modern, demokratik ve laik bir cumhuriyet kurarak yolumuzu akıl ve bilimle aydınlatan ulu önder Mustafa Kemal Atatürk’e, çalışmanın her aşamasında yardımlarıyla bana yol gösteren tezin oluşmasında her türlü bilimsel katkıyı sağlayan kıymetli hocam ve tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Bilal TUNÇ’a, eğitim ve öğretim hayatım boyunca her zaman yanımda olan annem Leyla Yalvaç, babam Abubekir Yalvaç ve kardeşim Esmenur Zeynep Yalvaç’a sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim.

GİRİŞ

Avrupa’da XVIII. Yüzyıl itibariyle mutlak monarşi karşısında kazanımlarını korumaya çalışan burjuvazinin girişimiyle kralın mutlak gücünü sınırlandıran ve fertlerin haklarını güvence altına alan yazılı ve üstün nitelikli belgeler olarak anayasalar ortaya çıkmıştır.¹ Dolayısıyla iktidarı sınırlandıran ve hürriyetleri güvence altına alan asli mahiyetleriyle anayasal belgeler, XVIII. Yüzyıldan itibaren toplumsal mutabakat olarak devletlerin temel taşı olmuştur. Modern dönemde anayasa ise; bir devletin kuruluşunu, örgütlenişini, organların işleyiş esaslarını, organların birbiriyle işleyişlerini ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerini koruma altına alan kurallar bütünü olarak tanımlanmaktadır.² Yeni anlayışla birlikte devletin temel yapısını, işleyiş esaslarını, organlarını ve birey–devlet ilişkilerini düzenleyen en üst norm olarak ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda izah edildiği üzere anayasa, yalnızca devletin teşkilatlanmasını belirleyen bir belge değil; aynı zamanda bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alan ve kamu erkini sınırlayan temel metinlerdir. Normlar hiyerarşisinde en üst sırada yer alan anayasalar, diğer bütün normların ona uygun olmasını gerektirir. Bu bakımdan anayasa hem siyasi hem de hukuki bir toplumsal sözleşme niteliği taşır³. Devlet otoritesinin keyfiliğini önleyen, iktidarın sınırlarını çizen ve vatandaşların temel haklarını güvenceye bağlayan anayasal düzen, modern hukuk devletinin de en önemli şartıdır.

Anayasaların en belirgin işlevi ise temel hak ve özgürlükleri güvence altına almak ve bunların kullanılabilirliğini sağlamaktır. Zira insan topluluklarının birlikte yaşaması, bireylerin özgürlüklerinin belirli bir düzen içinde korunmasına bağlıdır. Nitekim 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin 16. Maddesi’nde, “Özgürlüğü güvence altına alınmadığı ve kuvvetler ayrılığının bulunmadığı toplumda anayasa yoktur”⁴ şeklinde belirtildiği üzere kamu erkini elinde bulunduranların yetkileri bölünüp, sınırlandırıldığı ve bireylerin temel hak ve

¹ Ömer Anayurt, *Anayasa Hukuku*, Seçkin Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2024, s. 35-36.

² Necmi Yüzbaşıoğlu, *Anayasa Hukukuna Giriş*, Beta Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017, s. 6.

³ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Ekin Basım Yayım Dağıtım, 11. Baskı, Bursa, 2019, s. 41.

⁴ Georg Jellinek, *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi Üzerine*, Pinhan Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2017, s. 70.

özgürlükleri güvence altına alındığı takdirde bir anayasanın varlığından söz edilebilmektedir.

Türk Anayasa tarihi açısından anayasal gelişim süreci, merkezi otoritenin zayıflaması ve modernleşme ihtiyacının artmasıyla XIX. Yüzyılın ilk çeyreğindeki siyasi ve hukuki belgelerle başlamıştır. Şer-i Hüccet (1807) ve Sened-i İttifak (1808) gibi belgeler, mutlak padişah otoritesinin, ayanlar gibi, çeşitli toplumsal gruplar karşısında sınırlandığı ilk girişimler olarak dikkat çekmektedir.⁵ Ardından Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla bireylerin temel hak ve özgürlükleri için güvence sağlanmış ve padişahın mutlak iktidarı sınırlandırılarak anayasal düşüncenin temelleri atılmıştır.

Yukarıda belirtilen sürecin olgunlaşması ise 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi ile mümkün olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti, ilk defa yazılı bir anayasa ve meşrutiyet deneyimiyle tanışmıştır. Ancak bu süreç, uzun süre devam etmemiştir. Zira II. Abdülhamid, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ni bahane ederek anayasal kazanım olan Meclis-i Mebusan'ı dağıtmıştır. Böylece 1908 tarihli II. Meşrutiyet dönemine kadar mutlak monarşi devam etmiştir.

Sonrasında 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin (BMM) kurulması ve 1921 Anayasası'nın ilanı ile çerçeve niteliğine haiz milli egemenlik ilkesine dayalı ilk anayasa oluşturulmuştur; ancak, bu Anayasa'da dönemin şartları itibarıyla temel hak ve özgürlükler düzenlenmemiştir.⁶ Nihayetinde 1924 Anayasası'yla devletin kuruluşunu, örgütlenişini, organların işleyiş esaslarını, birbiriyle işleyişlerini ve anayasanın en önemli işlevi olan bireylerin temel hak ve özgürlüklerini içeren modern bir anayasa oluşturulmuştur ve bu durum, 1961 Anayasası'yla devam ettirilmeye çalışılmıştır.

Bu tezde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1924 ve 1961 Anayasalarında düzenlediği temel hak ve özgürlükler, doküman analizi ve karşılaştırılmalı hukuk yöntemleriyle incelenmiştir. İlk bölümde, 1924 ve 1961 Anayasalarına giden Osmanlı-Türk Anayasal süreç, 1924 ve 1961 Anayasalarının oluşumuna ilişkin tarihsel süreç ve bu anayasaların içerikleri, var olan kayıt ve belgeler incelenip

⁵ Kemal Beydilli, "Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-İ Şer'iyeye", *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, Sayı:4, (2001), s. 37-38.

⁶ Hakkı Uyar, *Millî Mücadele 1921*, Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara, 2021, s. 15-16.

değerlendirilerek ele alınmıştır. İkinci bölümdeyse 1924 ve 1961 Anayasalarının temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeleri, benzerlik ve farklılıkları ortaya koyularak ele alınmıştır.

Bu tezde Türkiye’de temel hak ve özgürlükleri ele alan ilk anayasalardan 1924 ve 1961 Anayasalarının temel hak ve özgürlükler bağlamında karşılaştırılması yapılarak Türkiye’nin anayasal gelişiminde bireysel özgürlüklerin nasıl bir evrim geçirdiğini ele alınmaktadır. Ayrıca bu tez, 1924 ve 1961 Anayasaları arasındaki karşılaştırmayı yalnızca metinsel düzeyde bırakmayıp; aynı zamanda dönemin siyasal, sosyal ve uluslararası bağlamını da göz önünde bulundurmaktadır. En nihayetinde bu çalışma anayasanın ne olduğu, temel hak ve özgürlüklerin neden önemli olduğu ve bunların tarihsel süreçte nasıl ortaya çıktığı sorularına yanıt verirken; aynı zamanda 1924 ve 1961 Anayasaları üzerinden temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvencesinin değişimi ve gelişimi de irdelemektedir. Son olarak bu tez çalışmasıyla anayasa tarihi ve hukuku alanında araştırma yapan bilim insanlarına ciddi bir katkı sunulacağı kanaatine varılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: 1924 VE 1961 ANAYASALARI İLE ÖNCESİ TÜRKİYE'DE ANAYASAL GELİŞMELER

1.1. 1924 Anayasası'ndan Önce Türkiye'de Anayasal Gelişmelerin Tarihine Kısa Bir Bakış

1.1.1. Şer-i Hüccet Belgesi (1807)

XVIII. Yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Çarlık Rusya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'yla girdiği savaşları kaybetmesi ve akabinde 1792'de Yaş Antlaşması'nı imzalamasıyla sonuçlanan olumsuz durumun giderilmesi maksadıyla tahta çıkan III. Selim tarafından orduda ve devlet kurumlarında yenileşme hareketlerine girişilmiş ve en büyük yenilik olarak da Nizam-ı Cedit Ordusu kurulmuştur.⁷ Bu yenilik hareketlerinden memnum olmayan yeniçeriler ve dönemin önde gelen Şeyhülislam Ataullah Efendi ve Musa Paşa gibi ulemalarının desteğiyle Kabakçı Mustafa Paşa önderliğinde, padişaha karşı isyan gerçekleşmiş ve III. Selim tahtan indirilip yerine IV. Mustafa tahta geçirilmiştir.⁸ Sonrasında isyancılar ile padişah arasında Hüccet-i Şer'iyye adlı senet yapılmış ve bu senet, isyancılara karşı padişah tarafından hesap sorulmayacağıyla isyancıların da devlet işlerine karışmayacağı ve padişahın kendisi tarafından verilen emirlere itaat edeceği hususlarını içermiştir.⁹

Osmanlı hukuk literatüründe hüccet, iki anlam taşımaktadır: ilk anlamı ikrar, tanıklık, yemin gibi davayı kanıtlayan hukuki delili olup ikinci anlamıysa tarafların ikrarı ve bu ikrarın taraflarca tasdikiyle kadının hüküm verip mührünü vurduğu yazılı belgedir.¹⁰ Ancak kapsadığı anlama göre siyasi bir özellik kazanabilen hüccet-i şerriyeler, yönetim değişikliğine sebep olan ordunun isyanları, darbeleri sonrasında ortaya çıkan belge olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹ Dolayısıyla Nizam-ı Cedit yeniliklerine ve III. Selim'e karşı yapılan isyan sonucunda isyancılar ile padişah IV.

⁷ Atatürk Araştırma Merkezi, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2023, s. 16-27.

⁸ Kemal Beydilli, "Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, Sayı:4, (2001), s. 37-38.

⁹ Ayhan Ceylan, "Osmanlı Devleti'nde Anayasal Bir Belge: Hüccet-i Şer'iyye", *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri Dergisi*, Cilt:21, Sayı:22, (2012), s. 592.

¹⁰ Ömer Faruk Teber, "Osmanlı Devleti Adli Yapısından Bir Kesit: Şer'îye Sicilleri", *Erdem*, Cilt:12, Sayı:35, (2000), s. 547.

¹¹ Ceylan, (2012), s. 591.

Mustafa arasında karşılıklı taahhütleri içeren siyasi ve hukuki niteliklere sahip bir belge olarak Şer-i Hüccet belgesi düzenlenmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere Şer-i Hüccet Belgesi ile padişah, isyana karışan ulema veya askerlerin isyan sebebiyle sorumlu tutulmayacağını taahhüt etmiştir. Ulema ve askerlerse hiçbir surette saltanat işlerine karışmayacağını ve her emre itaat edeceklerine dair söz vermişlerdir. Tunç'a göre Şer-i Hüccet, kamu hürriyetleri ve devlet kurumlarına ilişkin hükümler barındırmamasına rağmen iktidarı sınırlandırması bakımından atılan ilk adım olarak Türkiye'nin anayasal tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.¹² Berkes'e göre de Şeri- Hüccet Belgesi, iktidara ortak olmak isteyen farklı güçlerin yaptıkları bir sözleşmeyle iktidarı sınırlandırdıkları bir belge niteliği taşımaktadır.¹³ Gerçekten de Şer-i Hüccet'de padişahın mutlak gücünün ulema ve ordu tarafından sınırlandırıldığı, nitekim padişahın da bir yükümlülük altına girdiği anlaşılmaktadır. Ceylan'a göre padişah ve ordu arasında karşılıklı taahhütleri, devlet ileri gelenlerinin ve kadının imzasını içeren Şer-i Hüccet, bu mahiyetiyle bir sözleşme örneğidir ve devletin ileri gelenleriyle ordunun yapısını belirlemesi bakımından ise iktidarı sınırlandırarak anayasal niteliğe sahiptir.¹⁴

1.1.2. Sened-i İttifak (1808)

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezi otoritenin zayıflamaya başlamasıyla iktidar ile halk arasında oluşan kopukluk neticesinde mahalli merkezlerin önderleri olan ayanlar, bu durumu fırsat bilip ekonomik ve politik olarak güçlenmişlerdir ve XVIII. Yüzyıl itibarıyla de iktidarın karşısında önemli bir güç olarak ortaya çıkmıştır. İktidar ise merkezi otoritesinin kabul edilmemesi sebebiyle ayanların gücünü kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁵ Buradan anlaşılaacağı üzere Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesini kaybetmesiyle taşrada feodal bir güç olarak ayanların doğması neticesi bir durum ortaya çıktığı kanaatine varılmıştır.

¹² Bilal Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ve Anayasaların Nitelikleri*, Aktif Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2023, s. 16.

¹³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2009, s. 134.

¹⁴ Ceylan, (2012), s. 594-595.

¹⁵ Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, (1998), s. 209.

Yukarıda belirtildiği üzere ayanların güçlenmesi ve devletin merkezi otoritesini kaybetmesine karşın Sadrazam Alemdar Paşa, tekrar düzeni tesis edip merkezi iktidarı taşrada kuvvetlendirmek ve devletin dağılmasını önlemek için padişah ile ayanlar arasında İstanbul’da bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda alınan kararlar “*Sened-i İttifak*” adlı belgede kayıt altına alınıp, padişah ile toplantıya katılan ayanların bir kısmı tarafından imzalanmıştır.¹⁶ Tunç’a göre güç kazanmış olan ayanlara Sened-i İttifak ile devlet tarafından hukuki zemin sağlanmış ve II. Mahmut, mecburi olarak bu durumu kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁷

Ayanlar ve padişah tarafından imzalanan Sened-i İttifak, bir “*başlangıç*”, yedi “*şart*” ve bir “*zeyl*” den meydana gelmektedir. Belgenin devlet düzeninin bozulup, merkezi otoritenin sarsılması sebebiyle imzalandığı bilinen bir gerçektir.¹⁸ Sened-i İttifak’ın 1. Maddesi’nde, padişahın otoritesinin devletin temeli olduğu ayanlarca taahhüt altına alındığı ve herhangi itaatsizlik durumunda ayanlarca cezalandırılacağı, 2. Maddesi’nde ayanların askerlerinin devletin askeri olduğu, 3. Maddesi’nde hazine ve devlet gelirlerinin toplanması ile korunmasında ayanların merkezi otoriteye söz vereceği şekilde düzenlenmiştir.¹⁹ Buradan anlaşılabileceği üzere ilk üç madde ile padişahın merkezi otoritesi ayanlarca sağlamlaştırılarak güvence altına alınmıştır.

Sened-i İttifak’ın 4. Maddesi’nde, yasaya uygun emirlere uyulacağı, 5. Maddesi’nde, padişahın adil ve eşit vergi tahsilinde bulunacağıyla ağır vergilerin konulamayacağı, 6. Maddesi’nde, suçu delillerle ispatlanmayan ayanlarla devlet adamlarına ceza verilemeyeceği ve son olarak 7. Maddesi’nde devletin merkezi olan İstanbul’da isyan çıkması halinde ayanların isyanın bastırılmasında yardımcı olacağı belirtilmiştir.²⁰ İfade edildiği üzere Sened-i İttifak’ın belirtilen hükümlerindeyse padişahın keyfi emirlerde bulunamayacağı, halktan ağır vergi talep edemeyeceği, suçu ispatlanmadan keyfi olarak kimseyi cezalandırmayacağı ve

¹⁶ Zehra Arslan, “Sened-i İttifak’ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt:6, Sayı:8, (2013), s. 82-83.

¹⁷ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 18.

¹⁸ Arslan, 2013, s. 83.

¹⁹ Aybars Pamir, “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak’ın Yeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:53, Sayı:2, (2004), s. 75.

²⁰ Gülistan Başcı, “1808 Sened-i İttifak ve 1839 Tanzimat Fermanının 1215 Magna Carta ile Anayasacılık ve İnsan Hakları Açısından Karşılaştırılması”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:46, (2021), s. 235.

ayanların isyanlara karşı merkezi otoritenin yanında yer alacağı taahhüt altına alınmıştır.

Sened-i İttifak, geleneksel Osmanlı hukuk kaynaklarına veya monarşik anayasal belgelerden farklılık arz etmekte olup “Sözleşme” tanımlaması Sened-i İttifak’ın hukuki yapısına uygun düşmektedir.²¹ Tunç’a göre Sened-i İttifak, iki taraflı bir belge olup, padişahla ayanlar ve dahi hükümet yetkilileri arasında bağlayıcı hükümler içermektedir; dolayısıyla taraflar arasında karşılıklı taahhütler içerip padişahın yetkilerini sınırlandırarak anayasal bir nitelik taşımaktadır.²² Gözler’e göre ise Sened-i İttifak, iktidarı sınırlandırıp, devlet organlarının arasındaki ilişkilerle halkın ve ayanların bazı haklarını düzenlemesi sebebiyle maddi anlamda anayasa özelliğini taşımaktadır. Ancak bu belgede yasalardan üstün olduğuna dair bir ibare bulunmaması sebebiyle Sened-i İttifak, şekli anlamda anayasal nitelikte olmadığı anlaşılmaktadır.²³

Berkes’e göre Sened-i İttifak, padişah ile ayanlar arasında bir uzlaşma yaparak bunun koşullarına uymada ve uygulamada karşılıklı yetkiler tanıma girişimidir.²⁴ Arslan’a göre ise işkence yasağı, adil vergi sistemi, halkın korunması, adil yargılanma hakkının gözetilmesi, iktidarın keyfi davranışlarının engellenmesi gibi hususlar gözetildiğinde Sened-i İttifak’ın insan hakları bakımından önemli bir nitelik taşımaktadır.²⁵ Gerçekten de kanunlardan üstün olduğuna dair bir ibare taşımaması sebebiyle Sened-i İttifak’ın şekli anlamda anayasal niteliğe sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, padişahı taahhüt altına bırakıp onun yetkilerini sınırlandırması, hükümetin ve ayanların görev ve yetkilerini düzenlemesi ve dahi ayanlara haklar tanınması hususları dikkate alındığında, Sened-i İttifak’ın maddi anlamda anayasal nitelikte bir belge olarak adlandırılabilceği kanaatine varılmıştır.

1.1.3. Tanzimat Fermanı (1839)

II. Mahmut, Rusya ile başlayan harbin 1812’de son bulmasıyla ayanları azil, merkeze atama, cezalandırma, askeri kuvvet yollayarak ve dahi idam ederek merkezi

²¹ Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, 37. Baskı, İstanbul, 2023, s. 54-55.

²² Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 21.

²³ Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 11.

²⁴ Berkes, 2009, s. 142.

²⁵ Arslan, 2013, s. 90.

otoritenin tesisi için harekete geçmiştir. Ancak Arnavutluk’a ve Epir’e idare eden Ayan Tepedelenli Ali Paşa başlatılan mücadele Yunan isyanı ve Mısır Ayanı Mehmet Ali Paşa’nın isyanını doğurmuştur. Bu son isyanlar sonucunda başarısızlığa uğrayan II. Mahmut başarısızlığa uğramış ve hayatını kaybetmiştir.²⁶ Bundan dolayı da Sened-i İttifak geçerliliğini sürdürememiş ve Osmanlı İmparatorluğu’nda padişah ile ayanlar arasında mücadele devam etmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere ayanlarla mücadeleler, ayanların isyanı gibi olayların yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu, Fransız İhtilali etkisi ve Avrupalı devletlerin desteğiyle bağımsızlık mücadelesine girişen Sırp ve Rumlar gibi azınlıkların isyanlarıyla mücadele etmiştir. Bu durumlardan kurtuluş olarak Harici Nazırı Mustafa Reşit Paşa öncülüğünde Sultan Abdülmecit tarafından 3 Kasım 1839’da Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir.²⁷ İfade edildiği üzere Osmanlı İmparatorluğu, XIX. Yüzyılda yaşadığı savaflara, isyanlara ve parçalanma tehlikesine karşı Tanzimat Fermanı’yla yeni bir sürece girerek devletin devamlılığını sağlamayı amaçlamıştır.

Tanzimat Fermanı’nda halkın ekonomik gücüne göre vergi vermesi, devletin harcamalarında keyfiyetten uzak kanunilik ilkesinin uygulanması, askere almada ihtiyaç ve süre şartlarının gözetilmesi, padişaha ait örfe dayalı ceza sisteminin mahkemelere devri ve mahkemede görülmeyen hiçbir suçun cezalandırılmayacağı, bireylerin can, namus, onur ve haysiyetinin korunacağı, mülk sahiplerinin mülkiyetinin korunacağı, suçlunun mallarının haczedilmeyeceği, din ayrımı yapılmaksızın herkese eşit muamele uygulanacağı, kanun tasarısı hazırlandıktan sonra padişaha sunulacağı hükümleriyle hukuk üstünlüğünü belirten düzenlemeler yapılmış olmaktadır.²⁸ Bu da, Türkiye’de anayasal rejime geçiş için önemli bir sürecin başladığının açık bir göstergesidir.

Şekli itibarıyla ferman niteliğindeki ve irade senedi olan Tanzimat Fermanı, padişahın fermanında belirtilen esaslara uymayı taahhüt edip, kendi yetkilerini sınırlandırarak Osmanlı Milletlerine özgürlük ve hukuki güvence yaratan bir belge

²⁶ Halil İnancık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, Cilt:28, Sayı:112, (1964), s. 609-610.

²⁷ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 27-29.

²⁸ Başcı, 2021, s. 238-239

niteliği taşımaktadır.²⁹ Ancak Tanzimat Fermanı'nın hükümleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm yurttaşları arasında eşitlik, adil yargılanma ve kanunilik ilkelerinin uygulanması, yurttaşların yaşam, mülkiyet haklarının güvence altına alınması dikkate alındığında anayasal niteliği sahip olduğu kanaatine varılmıştır. Ayrıca Tanzimat Fermanı'yla padişahın yargı yetkisini mahkemelere devretmesi, kanunların hazırlanma için bağımsız bir kurul oluşturulmasıyla da kuvvetler ayrılığı sisteminin kısmi olarak geçişin önü açılmış olmaktadır.

Gözler'e göre Tanzimat Fermanı, devlet organlarının kuruluş, işleyiş ve bireylerin kamu hürriyetlerini düzenlemesiyle maddi anlamda anayasa niteliği taşımaktadır; ancak normlar hiyerarşisinde üst sırayı işgal ettiğine ve kanunlardan farklı ve zor bir usulle değiştirme sistemi benimsediğine dair bir düzenlemenin bulunmaması sebebiyle de şekli anlamda anayasa niteliği taşımamaktadır.³⁰ Tunç'a göre Tanzimat Fermanı, eksiklik içermekle birlikte sistematik bir kamu hürriyetleri manzumesine sahip olup, bu özelliğiyle Türklerin ilk temel hak ve özgürlükler beyannamesi olarak görülmesi gerekmektedir. Ancak fermana belirtilen haklar, doğal hukuk doktrininden kaynaklanmamakta olup padişahın lütfu ile verilmektedir.³¹ Abadan'a göre ise Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin modern bir anayasa kurulmasında uygulanmış ilk adım olarak yer almaktadır.³² Davison'a göreyse Tanzimat Fermanı'yla gaye, Osmanlıların seküler ve liberal bir zeminde birlikteliğini oluşturup bir anayasa olmamakla birlikte Amerikan ve Fransız devrim bildirgelerinin işlevini sağlamıştır.³³ Gerçekten de Tanzimat Fermanı, padişahın tek taraflı iradesiyle dönemin olumsuz koşullarını bertaraf etmek üzere birlikteliğin ve merkezi otoritesinin sağlanması amacıyla oluşturulmuştur.

1.1.4. Islahat Fermanı (1856)

Osmanlı İmparatorluğu, XIX. Yüzyılda Tanzimat Fermanı'yla devletin parçalanmasını önlemeye ve merkezi otoriteyle düzeni tesis etmeye çalışmıştır; ancak birçok faktörden dolayı bunu başaramamış ve süreç Islahat Fermanı'yla

²⁹ Yavuz Abadan, "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:1, (1957), s. 6-7.

³⁰ Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 18.

³¹ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 33.

³² Abadan, 1957, s. 15.

³³ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal ...*, 2023, s. 118-119.

sonuçlanmıştır. İlk olarak Fransız İhtilali'nin fikir akımlarından birisi olan milliyetçiliğin etkisiyle Avrupa'da meydana gelen isyanlar sonucu birçok Macar mülteci Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmıştır. Sonrasında aynı nedenlerle çıkan isyanlar sonucu Yunanlılar, 1821 Mora Anlaşması'yla bağımsızlık kazanmıştır. Aynı şekilde milliyetçilik ayaklanmaları sonucunda 1848'de Erdel ve Boğdan eyaletlerinde isyan başlamıştı. Buna ek olarak devlet ekonomisi çökmüş ve dış borçlanmaya gidilmiştir. Kudüs'teki “*Kutsal Yerler Sorunu*” gerekçesine sığınan Rusya'yla 1853'de Kırım Savaşı yapılmıştır.³⁴ Savaşı Avrupalı devletlerin desteğiyle kazanan Osmanlı İmparatorluğu, Paris Barış Anlaşması'ndan daha fazla hak elde etmek için daha çok azınlıkları temel alan 18 Şubat 1856'da Islahat Fermanı yayımlanmıştır.³⁵

Islahat Fermanı, şekli itibariyle Tanzimat Fermanı gibi padişahın tuğrasını taşıyan yazılı emir anlamına gelen ferman niteliğinde olup, tek taraflı bir işlem mahiyetindedir. Padişah, bu fermanla tek taraflı olarak kendini sınırlandırmakta ve halka birtakım haklar lütfetmektedir.³⁶ Islahat Fermanı'nda ticaret, ceza ve hukuk davaları için karma mahkemelerin kurulması, gayrimüslimlere devlet memuru hakkının tanınması ve askerliğin zorunlu hale getirilmesi, gayrimüslimlerin dini yaşamlarına müdahale edilmeyeceğinin taahhüt edilmesi, vergilerin herkesten eşit toplanması, gayrimüslimlerin can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması hususunda gerekli kolaylıkların sağlanacağını garanti altına alan hükümler yer almıştır.³⁷ Anlaşıldığı üzere Islahat Fermanı'yla özellikle gayrimüslimlerin hakları ele alınıp korunmaya çalışılmıştır.

Abadan'a göre Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın getirdiği ve koruduğu temel hak ve özgürlüklerin yanında gayrimüslimlere özellikle din, vicdan ve ibadet hürriyetleriyle birtakım haklar tanımış ve Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğine haiz olmuştur.³⁸ Bülbül'e göre Islahat Fermanı, Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'na empoze etmeye çalıştığı gayrimüslimlerle ilgili hürriyetlerden

³⁴ Gül Bülbül, “Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, (1989), s. 162-166.

³⁵ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi* ..., 2023, s. 42.

³⁶ Musa Gümüş, “Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelenmesi”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:47, (2008), s. 219.

³⁷ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi* ..., 2023, s. 43-46.

³⁸ Abadan, 1957, s. 15-16.

oluşmaktadır.³⁹ Tunç'a göreyse Osmanlı İmparatorluğu, Fransız İhtilali'nin ve Rusya'nın azınlıklar üzerindeki etkisini kırmak ve gayrimüslimlerin isyanlarını önleyip devletin parçalanmasını engellemek için Islahat Fermanı'nı yayınlamak zorunda kalmıştır.⁴⁰ Gerçekten de milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerinden etkilenen gayrimüslimlerin devlete bağlılığını arttırmak ve onlar arasında Osmanlı yurttaşlığı bilincini sağlamak için Islahat Fermanı'nın ilan edildiği kanaatine varılmıştır.

Islahat Fermanı, Müslümanların sahip olduğu hakları gayrimüslimler için de güvence altına almış ve anayasalarda olması gereken eşitlik ilkesini ön plana çıkarmıştır; ancak fermanın padişahın tek taraflı isteğiyle oluşturulması ve ferman niteliği dikkate alındığında kanunlardan üstün bir tarafının olmadığı anlaşılmaktadır.⁴¹ Gerçekten de padişahın tuğrasını taşıyan yazılı emir mahiyetiyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kanunlardan hiyerarşik olarak bir üstünlüğünün bulunmaması ve anayasalara nazaran zor usullerle değiştirilmeye tabi tutulmadığı dikkate alındığında Islahat Fermanı'nın şekli anlamda anayasa niteliği taşımadığı anlaşılmaktadır.

Gözler'e göre Islahat Fermanı'yla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki halklara Avrupa devletlerindeki kamu hürriyetlerinin önemli bir bölümünün tanınmaktadır. Dolayısıyla Islahat Fermanı'nın devlet organlarının kuruluş, işleyiş ve bireylerin kamu hürriyetlerini düzenlemesiyle maddi anlamda anayasa niteliği haiz bir belge olduğu anlaşılmaktadır.⁴² Tunç'a göre de Islahat Fermanı, Müslüman olmayan milletler için çıkarılmış ve anayasal sisteme geçişin önündeki en büyük engellerden biri olan mutlak monarşinin yıkılması sürecinden önemli bir aşama olarak yer almıştır.⁴³

Yukarıda belirtildiği üzere gayrimüslimlere yönelik bir düzenleme içermesi, özellikle dış baskılar, Fransız İhtilali ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik zayıflığı gibi nedenlerin etkisiyle Islahat Fermanı'nın yayımlandığı anlaşılmaktadır. Ancak, içeriği itibarıyla gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında önceki uygulamalardan süregelen eşitsizliklerin kaldırılması ve gayrimüslimlerin adil

³⁹ Bülbul, 1989, s. 177.

⁴⁰ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 43.

⁴¹ Karataş, 2018, s. 619-620.

⁴² Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 22-23.

⁴³ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 47.

yargılanma hakkı, yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, din, vicdan özgürlüğü ve dahi ibadet özgürlüğünün padişah tarafından güvence altına alınması, modern anayasal sisteme geçiş için önemli bir adım olduğu kanaatini oluşturmaktadır. Nitekim modern anayasaların temel niteliği, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve laik bir yapıya sahip olmasıdır ve Islahat Fermanı'yla din ayırt etmeksizin Osmanlı Devleti'nin bütün yurttaşları için geçerli olacak hak ve özgürlükler koruma altına alınmıştır.

1.1.5. 1876 Kanun-i Esasi

Tanzimat ve Islahat Fermanları sonrasında dış politikada Avrupalı devletlerin destekleriyle Hersek ve Karadağ'da 1858 ve 1861 yıllarında isyanlar meydana gelmiş ve bu isyanları Romanya, Sırp, Girit, Bulgar isyanları takip etmiştir.⁴⁴ İç politikadaysa kapitülasyonların kaldırılması, iktidarın meclis karşısında sorumlu olduğu meşruti sistemin getirilmesi, bağımsız siyaset politikası güdülmesi gibi fikirlerle iktidara yönelik 1865'te “*Yeni Osmanlılar*” adıyla gazetecilerden oluşan muhalif bir kesim doğmuştur. Bunun dışında devletin ekonomik ve liyakatli devlet adamına sahip olamama gibi problemleri bulunmaktadır.⁴⁵ Görüldüğü üzere XIX. Yüzyılın sonlarına gelmesine rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış politikada sorunları bulunmakta ve bu durum 1876 yılında ilk Türk Anayasası olacak olan Kanun-i Esasi'nin ilanına kadar devam etmiştir.

Yukarıda belirtilen iç ve dış sorunlara binaen 1876'da Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş ve Ağustos 1876'da yenilikleri destekleme ve meşrutiyet sözü verme koşullarıyla Mithat Paşa tarafından II. Abdülhamid tahta çıkarılmıştır.⁴⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı buhranlı dönemden tek kurtuluşun yeni anayasa olduğunu düşünen Mithat Paşa, hazırladığı anayasa taslağını Sultan II. Abdülhamid'e sunmuştur. Bu durum üzerine padişah tarafından devlet adamları, ulema gibi kesimlerden oluşan “*Meşveret*” adında bir meclis oluşturulmuştur. Meclisin talebiyle Mithat Paşa başkanlığında 28 üyelik komisyon kurulmuş ve komisyonun çalışmaları

⁴⁴ Ekrem Buğra Ekinci, “Kanun-i Esasi'nin İlanını Hazırlayan Şartlar”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1-2, s. 520-524.

⁴⁵ Hakan Uzun, “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, (2005), s. 149-150.

⁴⁶ Müzehher Yamaç, “İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasi)”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:5, (2014), s. 57-58.

sonucunda Mithat Paşa'nın hazırlamış olduğu anayasa taslağında birtakım düzeltmeler yapılmıştır. Sonrasında ise yeni anayasa metni 23 Aralık 1876'da Sultan II. Abdülhamid tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.⁴⁷

Şekli olarak Kanun-i Esasi, 11 bölüm ve 119 maddeden oluşmaktadır. 1. Maddede devletin bütün olduğu, 3. Maddede saltanat ve hilafetin Osmanlıgullarının en büyük erkek evladına ait olduğu, 7. Maddede vekillerin tayin ve azli, savaş ve barış ilanı, Meclis-i Umuminin toplanması ve tatili, Heyet-i Mebusanın feshi padişahın dokunulmaz hakları olduğu, 11. Maddede devletin resmi dininin İslam olduğu, 13. Maddede din ve vicdan özgürlüğü, 15. Maddede eğitim ve öğretim hakkıyla mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı hakkı, angarya ve işkence yasağı, kanun çerçevesinde basın özgürlüğü gibi diğer kamu hürriyetleri de devamı maddelerde düzenlenmiştir.⁴⁸

Kanuni Esasi'nin 42. Maddesi'nde Meclis-i Umuminin Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'dan oluştuğu, 60. Maddede Heyet-i Ayanın üyelerinin padişah tarafından seçileceği, 53. Maddede kanun teklifinin bakanlar kuruluna ait olduğu ve ancak iki meclis kendi görevleri hususunda padişahın izin alarak kanun teklifinde bulunabileceği ve padişahın onayıyla yasalaşacağı, 64. Maddede Heyet-i Ayan, Meclis-i Mebusan'dan geçen kanun tasarılarını kabul veya reddedeceği veya değişiklik yapılması için geri göndereceği şeklinde düzenlenmiştir.⁴⁹ 81. Maddesi'nde hâkimlerin azledilmeyeceği, 82. Maddede yargılamanın aleni olduğu, 115. Maddede anayasanın hiçbir maddesinin askıya alınamayacağı, 116. Maddede ise anayasanın hükümlerinin her iki meclisin ayrı ayrı vereceği üçte iki çoğunluk ve padişahın onayıyla değiştirilebileceği düzenlenmiştir.⁵⁰

Türk Anayasa tarihinde eşruti bir yönetimin zeminini oluşturduğu değerlendirilen Kanun-i Esasi, modern bir anayasada bireylerin hukuki ve siyasi durumları hakkında gereken esasları içermektedir. Ancak bu anayasanın uygulama olanağı bulmamasıyla sadece padişahın yetkileri yazı hale getirilmiş olmaktadır.⁵¹

⁴⁷ Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:26, Sayı:1, (2006), s. 259-261.

⁴⁸ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi* ..., 2023, s. 60-61.

⁴⁹ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasaları* ..., 2023, s. 137-140.

⁵⁰ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi* ..., 2023, s. 62.

⁵¹ Yamaç, *İlk Anayasa* ..., 2014, s. 59.

Özkorkut’a göre, hukuk devleti için elzem olan anayasanın üstün ve bağlayıcı olmasıdır ve Kanun-i Esasi’de de bu husus gözetilmiştir; ancak, bu anayasanın yönetileni koruyan genel yapısı, maddelerin anlamını yitirmesine neden olmuştur.⁵² Tunç’a göre Kanun-i Esasi, bu haliyle padişahın dini ve dünyevi yetkilerini anayasallaştırmıştır.⁵³ Gerçekten de padişahın dokunulmaz haklarının güvence altına alınması, Heyet-i Ayanı padişahça atanması, Meclis-i Mebusan’ın yasa yapabilmesi için padişahın izni ve onayına ihtiyacının olması, Meclis-i Mebusan’ın padişahça tatil edilebilmesi gibi hususlar dikkate alındığında; anayasayla alakalı olarak yapılan değerlendirmenin gerçek olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kanun-i Esasi’nin hakiki manasıyla meşruti, anayasal sistemi kurduğunu söylemenin güç olduğu; nitekim yasama ve yürütme fonksiyonlarının padişaha bağımlı olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴ Kapani’ye göre Kanun-i Esasi’nin hakiki bir anayasa değildir ve millete bağlanmış bir berat niteliği taşımaktadır.⁵⁵ Her ne kadar Kanun-i Esasi devletin temel organlarını düzenlemesi, temel hak ve özgürlükleri işlemesiyle maddi anlamda anayasal niteliğe sahip olduğu ve dahi anayasanın normlar hiyerarşisinde en üstte olduğuyla yasalardan daha zor usullerle değiştirilebileceği denilmek suretiyle şekli anlamda da anayasal niteliğe sahip olsa da devletin temel organlarının padişaha bağımlılığını belirtmesi ve gerçek anlamıyla padişahın üstünlüğünü güvence altına alması dikkate alındığında anayasanın demokratik bir yapıdan uzak kaldığı ve monarşik yapının kısmen de olsa devamına katkı sağladığı düşünülebilir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun meşruti sistemden monarşiye geçmesi uzun sürmemiştir. Nitekim Rusya’nın Balkanlardaki siyasetini değiştirmesiyle Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 93 Harbi başlamış, savaşın olumsuz seyri ve Meclis-i Mebusan’ın muhalefeti sonrasında Sultan II. Abdülhamid, Kanun-i Esasi’nin 7. Maddesi’ni gerekçe göstererek meclisi feshetmiştir.⁵⁶ Anlaşıldığı üzere 93 Harbi

⁵² Nevin Ünal Özkorkut, “1876 Anayasası’nın Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:53, Sayı:1, (2004), s. 176.

⁵³ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 62.

⁵⁴ Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 36.

⁵⁵ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal ...*, 2023, s. 149.

⁵⁶ Fatma Sarıaslan, “II. Meşrutiyet Dönemi ve Kanun-ı Esasi: Siyasal Sistem Tartışmaları Ekseninde Bir İnceleme”, *Türkiye Adalet Akademi Dergisi*, Sayı:54, (2023), s. 168.

olarak da bilinen 1877-1878 yıllarında başlayan Osmanlı-Rus Savaşın bahane edilerek meclisin kapatılması, meşrutiyet sistemi fiilen yalnızca bir yıl sürdüğünü ortaya koymaktadır.

Meclisin kapatılmasıyla II. Abdülhamid'in baskıcı ve otoriter tutumuna karşı kurulan, devletin ve ordunun önemli kademelerinde bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti, basın yoluyla padişaha karşı muhalefet hareketini başlatmıştır. Bu muhalefetin sonucu olarak tarihler 3 Temmuz 1908'i gösterdiğinde cemiyetin bazı üyeleri dağa çıkmış, ihtilal başlatmış ve Sultan II. Abdülhamid'e meclisin tekrar açılması için ultiatom gönderilmiştir. Bu sürece çok fazla direniş gösteremeyen II. Abdülhamid, Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koyarak 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyeti ilan etmiştir.⁵⁷

II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti, mecliste çoğunluğu elde etmesine rağmen hedeflediği demokratik ortamı kuramamıştır. Akabinde "31 Mart Vakası" diye de bilinen isyan çıkmış ve isyancılar İttihatçı Hükümetin istifasını, şeriatın getirilmesi, af gibi talepler de bulunmuştur. Ancak ordu tarafından bu isyanlar bastırılmış, Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve 1909 yılında Kanun-i Esasi'de değişikliklere gidilmiştir.⁵⁸ Yukarıda belirtilenler olaylar neticesinde anayasada yedi kez değişikliğe gidilmiştir: Bunların içerisinde en önemli olanı 21 Ağustos 1909 tarihli değişikliklerdir. Nitekim bu değişiklikle padişahın gücü ve yetkisi sınırlandırılmış, meclis ise öne çıkarılmıştır.⁵⁹ Böylelikle Türkiye'de anayasa değişiklikleriyle yeni bir sürece girilmiştir.

1909 Anayasa değişiklikleriyle birlikte 3. Maddede padişahın şeriata ve Meclis-i Umumi'de anayasaya bağlılık andı içme yükümlülüğü, 7. Maddede şeriatı koruma yükümlülüğü ve padişahın sadece şeyhülislam ile sadrazamı ataması, 30. Maddede bakanlar kurulunun Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olması, 53. Maddesi'nde izin almadan meclisin yasa önerme hakkı ile kanun önerilerinin Şura-yı Devlet'te görüşülüp tasarılaştırılma usulünün kaldırılması, padişahın mutlak

⁵⁷ Hasan Acar & Gökmen Gök, "Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü", *Journal of Awareness*, Cilt:5, Sayı:3, (2020), s. 364-366.

⁵⁸ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 79-82.

⁵⁹ Sarıaslan, 2023, s. 175.

veto yetkisi geciktirici veto yetkisine dönüştürülmesi ve yürütmenin fesih hakkının kısıtlanması şeklinde yeniden düzenlenmesi sağlanmıştır.⁶⁰

Temel hak ve özgürlükler açısından 1909 Anayasa değişiklikleriyle birlikte 10. Maddede cezalandırılma ve tutuklamalar bakımından yasaya uygunluk şartı, 12. Maddede basının yayınlanmadan önce denetime tabi tutulamayacağı, 119. Maddesi ile evrak ve mektupların mahkeme kararı olmadan açılmayacağı ve 120. Maddesi'yle de toplanma ve dernek kurma hakkı getirilmiştir.⁶¹ Buradan anlaşılabacağı üzere değişiklikler birlikte Kanun-i Esasi, daha liberal bir yapıya bürünmüş ve yasama ile yürütme fonksiyonlarının padişahla ilişkisi azaltılmıştır.

Çalen'e göre 1909 Anayasa değişiklikleri, 1876 Anayasası'nın oluşturduğu siyasî yapıyı çoğunlukla değiştirmiştir. Meclisin, padişah ve bakanlar kurulu karşısındaki durumu güçlendirilerek yasama, yürütme ve yargı arasında denge kurulmaya çalışılmış, padişaha ait yetkilerde kısıtlamaya gidilmiş, meclisin yetki alanı genişletilmiş, mebuslara kanun teklif etme hakkı tanınmış, ihdas edilen güvenoyu müessesesiyle yürütme meclise karşı mesul kılınmış, kişi hak ve hürriyetleri güvence altına alınmıştır.⁶² İfade edildiği üzere yapılan değişikliklerle millet egemenliği ilkesine dolaylı olarak geçiş olduğu kanaatine varılmıştır.

1.1.6. 1921 Teşkilat- ı Esasiye

Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşlarıyla devam eden süreç 30 Ekim 1918'de Osmanlı İmparatorluğu ve İtilaf devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi sonuçlanmış ve Osmanlı İmparatorluğu, fiilen yok olmak tehlikesi ile yüz yüze kalmıştır. Sonrasında anlaşmadaki maddeler sebebiyle ülkenin toprakları İtilaf devletleri tarafından işgale maruz kalmıştır. Bu duruma karşın İstanbul Hükümeti ve padişah tarafından bir kabulleniş gerçekleşmişse de Mustafa Kemal Paşa tarafından Millî Mücadele yürütülmüş Ankara'ya yurdun dört bir yanından gelen

⁶⁰ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal ...*, 2023, s. 192-195.

⁶¹ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 85-96.

⁶² Mehmet Kaan Çalen, "1909 Kanun-i Esasi Tadilatı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:4, (2012), s. 139.

milletvekilleriyle 23 Nisan 1920’de Millet Meclisi açılmıştır.⁶³ Böylece ulusal egemenliğin gerçek anlamda gerçekleştirilmesine adım atılmıştır.

24 Nisan 1920 tarihli ilk toplantıda bütün mülki, askeri makamların ve milletin yegâne yeri olarak BMM ilan edilmiş, Mustafa Kemal Paşa yeni Meclis’in başkanı seçilmiş ve Meclis eliyle hükümet kurulmuştur.⁶⁴ Daha sonra hükümetin hazırladığı program neticesinde anayasa hazırlık çalışmalarına başlanılmıştır. Özel Encümen’in hazırladığı rapor 18 Kasım 1920’de Meclis Genel Kurulunda tartışmaya açılmış ve beş ay süren tartışmalar sonunda 20 Ocak 1921’de TBMM’de Teşkilat-ı Esasiye kabul edilmiştir.⁶⁵ BMM tarafından kabul edilen 85 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 23 madde ve bir tane de ayırık (zeyl) maddeden oluşan kısa, çerçeve anayasa niteliğine sahiptir.⁶⁶ 1921 Anayasası’nda egemenliğin millete ait olduğu, kuvvetler birliğinin benimsendiği ve egemenliğin yegâne temsilcisi olarak yasama, yürütme ve yargının BMM’de toplandığı kabul edilmiştir.⁶⁷

1921 Anayasası, 1. Maddesi’yle egemenliğin kayıtsız ve şartsız olarak millete ait olduğunu, 2. Maddesi’yle yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerini Meclis’te toplandığını, 3. Maddesi’nde Türkiye Devleti’nin BMM tarafından yönetildiğini, 4. ve 6. Maddelerinde de seçimlerle ilgili hususlar düzenlenmiştir.⁶⁸ 1921 Anayasası’nın 7. Maddesi’nde meclisin görevleri sayılmış, 8. Maddesi’nde hükümetin yapısı belirtilmiş, 9. Maddesi’nde ise meclis başkanına meclis adına imzalama ve hükümetin kararlarını onaylama yetkisinin verilmesi düzenlenmiştir.⁶⁹ 1921 Anayasası’nın kalan maddelerindeyse yerinden yönetim ve yerel yönetim hususları düzenlenmiştir.⁷⁰ Bu anayasada yargı organına ilişkin detaylı bir düzenlemeye gidilmemesinin sebebi söz konusu anayasanın geçiş dönemi anayasası olmasından

⁶³ İhsan Güneş, “Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun (1921 Anayasası’nın) Yapılış Süreci”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:20, Sayı:2, (2020), s. 234-235.

⁶⁴ Müzehher Yamaç, “Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:22, Sayı: TBMM’nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, (2020), s. 205-206.

⁶⁵ Güneş, 2020, s. 244.

⁶⁶ Yamaç, “Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası ...”, 2020, s. 209.

⁶⁷ Kadir Caner Doğan, "Cumhuriyet Tarihimizin İlk Anayasası Olarak 1924 Anayasası’nın Genel Olarak Değerlendirilmesi", *Sosyal Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:6, (2022), s. 816.

⁶⁸ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 108-110.

⁶⁹ Yamaç, “Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası ...”, 2020, s. 210.

⁷⁰ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 108.

kaynaklanmaktadır.⁷¹ Gerçekten de 1921 Anayasası, geçiş dönemi anayasası olmasından kaynaklı olarak çerçeve ve kısa niteliğe sahip bulunmaktadır.

1921 Anayasası'nın "*Hakimiyet bila kaydü şart milletindir*" şeklinde başlayan 1. Maddesi'yle egemenlik hakkı monarktan alınıp kayıtsız ve şartsız olacak şekilde millete verilmiş ve böylelikle monarşik ve saltanat anlayışı reddedilmiştir.⁷² Nitekim 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmış, 364 Sayılı ve 29 Ekim 1923 tarihli Anayasa değişiklikleriyle 1921 Anayasası'nın 1. Maddesi'ne Türkiye Devleti'nin hükümet şeklinin cumhuriyet olduğu eklenmiş ve Türkiye'nin rejiminin Cumhuriyet olması kararlaştırılmıştır.⁷³ Gerçekten de 1921 Anayasası'nda millet egemenliği ilkesinin düzenlemesiyle başlayan süreç neticesinde saltanatın kaldırılıp Cumhuriyetin ilanıyla birlikte mutlak monarşi sisteminden tamamen vazgeçildiği ve devletin yegane sahibinin halk olduğunun ilanı gerçekleşmiştir.

Gözler'e 1921 Anayasası'nın şekli anlamda anayasa niteliğine sahip olmadığı söylenebilmektedir.⁷⁴ Gerçekten de 1921 Anayasası'nın kanunlarla aynı değiştirme usullerine tabi olmasıyla yumuşak bir anayasa olduğu ve şekli anlamda anayasal niteliğinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, 1921 Anayasası'nın maddi anlamda anayasal niteliğe haiz olup olmadığı açısından değerlendirildiğindeyse temel hak ve özgürlüklere yer vermemesine rağmen devletin temel organlarını ele alması sebebiyle maddi anlamda anayasal niteliğe haizdir.

1.2. Türk Anayasa Tarihinde 1924 Anayasası ve Genel Özellikleri

Türk Anayasa Tarihinde yer alan beş adet Anayasadan birisi de 1924 Anayasası'dır. Burada ilk olarak 1924 Anayasası'nın nasıl hazırlandığı ve bu süreçte neler yapıldığı hususları üzerinde kısaca durulmaya çalışılmıştır. Bunun dışında adı geçen anayasada yasama, yürütme ve yargı erkleri üzerinde ayrı ayrı durulduktan sonra çalışma konusu olan temel hak ve özgürlükler hususu teferruatlı bir biçimde ele alınmıştır.

⁷¹ Yamaç, "*Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası ...*", 2020, s. 211.

⁷² Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal ...*, 2023, s. 255.

⁷³ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 114.

⁷⁴ Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 48.

1.2.1. Tarihsel Süreç Bağlamında 1924 Anayasası'nın Ortaya Çıkış Şartları ve Hazırlanışı

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin başından beri saltanatın ve hilafetin ortadan kaldırılmasını istemiş ve yeni ilkelere dayanan yeni bir devlet ideali taşımıştır.⁷⁵ Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın bu ideali herkesçe benimsenmemiş olup büyük muhalefet ile karşılaşmıştır. Türkiye'de iç muhalefetin yanı sıra ülke içinde kriz yaratmak için İtilaf Devletleri, Lozan Konferansı'na İstanbul ve Ankara Hükümetlerini birlikte çağırarak, ancak maksatlarının anlaşılmasıyla İstanbul Hükümeti gerçi çekilmiş, görüşmeler Ankara Hükümeti ile yapılmıştır. Bu durum üzerine BMM tarafından 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmış, 23 Nisan 1923'te başlayan Lozan Barış Konferansı görüşmeleri 24 Temmuz 1923'te neticelenmiş ve bu gelişme ile yeni devletin bağımsızlık temelleri atılmıştır.⁷⁶

Yukarıdaki açıklama bağlamında Mustafa Kemal Paşa, Meclis konuşmasında yeni hükümetin niteliğinin milli hakimiyet temeline dayanan halk hükümeti, yani Cumhuriyet rejimi olduğunu vurgulamıştır.⁷⁷ Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın ideallerini gerçekleştirme arzusu ve 1921 Anayasası'nın yetersizliği, yeni anayasa mecburiyetini doğurmuştur. Bunun için de yeni anayasa için seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır. 1923 yılının nisan ayında genel seçimlere gidilmiş ve yeni anayasa çalışmaları için ikinci meclis olarak adlandırılan II. TBMM, 11 Ağustos 1923'te göreve gelmiştir.⁷⁸

İkinci Meclis'in faaliyetlerine başlamasına müteakip 29 Ekim 1923 tarih ve 364 Sayılı “*Teşkilat-i Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun*” başlığını taşıyan yasa ile Cumhuriyet ilan edilmiş ve hükümet sistemiyle de ilgili önemli değişiklikler yapılmıştır.⁷⁹ 1921 Anayasası'nda değişikliğe sebep olan bu kanun ile hükümet şeklinin de Cumhuriyet olduğu anayasaya eklenmiştir. Cumhuriyet'in ilan edilmesine müteakip halifelik ile ilgili mecliste bir karar

⁷⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Gönül Yayıncılık, 1. Baskı, 2020, s. 370.

⁷⁶ Müzehher Yamaç, "100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Anayasası 1924 Teşkilat-i Esasiye Kanunu", *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:12, Sayı: Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, (2024), s. 270.

⁷⁷ Zeynep Korkmaz, *Kemal Atatürk Nutuk*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2024, s. 300.

⁷⁸ Faruk Yılmaz, *Türk Anayasa Tarihi*. Berikan Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2010, s. 136.

⁷⁹ Fehmi Akın, "1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:3, (2006), s. 4.

bulunmamasına rağmen Rauf Bey (Orbay), Cumhuriyet'in ilanına dair alınan kararları uygun bulmadığına ilişkin bir demeç vermiş, Adnan Bey (Adivar) ile Refet Paşa (Bele), Abdülmecit Efendi'yi ziyaret etmiş ve İstanbul'da halife lehine gelişmeler olmuştur.⁸⁰ Görüldüğü üzere Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı her yurttaş tarafından" olumlu karşılanmamıştır.

Yukarıda bahsedilen gelişmelere binaen "*Hilâfetin İlgası ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun*" ile 3 Mart 1924'te hilafet makamı kaldırılmıştır. Aynı kanunun 2. Maddesi gereğince hilafet makamı üzerinde hak iddia edebilecek hanedan mensuplarının ülke dışına gönderilmesine karar verilmiştir.⁸¹ Halifeliğin kaldırılması ile yeni anayasanın önündeki engeller kaldırılmış ve yeni anayasa çalışmalarına başlanmıştır. Nitekim Tunç'a göre halifeliğin kaldırılması inkılapçı yeni Türkiye Devleti için temel olan laikliğe geçişin çok önemli bir aşaması olmasının yanı sıra 1924 Anayasası'nın ilanı öncesindeki son kritik adım olmuştur.⁸²

Kanun-i Esasi Encümeni görevini de yürüten Yunus Nadi Bey'in başkanlığında on iki üyeden oluşan komisyon 1924 Anayasa tasarısını hazırlayıp meclise sunmuştur. Tanör'e göre meclisten bir öneri gelmeden komisyonca tasarının hazırlanıp meclise sunulması hukuken bir sakatlık yaratmadığı gibi, 1921 Anayasası'nın çerçeve ve yumuşak yapılı olması ve nitelikli kuralların o tarihlerde bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim 1924 Anayasası'nın görüşmelerinde de anayasanın kabulü için toplantı yetersayısı olan salt çoğunluğun üçte ikisinin kabul oyu vermesi, meclis için tek usulü kural olarak yeterli ve uygun kabul edilmiştir.⁸³ Gerçekten de 1924 Anayasa tasarısının meclisten öneri olmadan oluşturulması, dönemin şartları dikkate alındığında hukuka aykırı bir duruma sebebiyet vermediği şeklinde değerlendirilmektedir.

Kanun-i Esasi Encümeni sözcüsü ve komisyon üyesi Celal Nuri Bey, meclise sunulan tasarıya ilişkin konuşmasında anayasa tasarısının kuvvetler birliğinin niteliğini ve egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğuyla inkılapçı yapısını

⁸⁰ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi* ..., 2023, s. 123.

⁸¹ M. Burcu Bayrak, "Meclis Tutanakları Üzerinden 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Tartışmaları", *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt:9, Sayı:21, (2014), s. 191-192.

⁸² Tunç, *Türk Anayasa Tarihi* ..., 2023, s. 124.

⁸³ Tanör, *Osmanlı-Türk* ..., 2023, s. 291.

vurgulayarak Polonya Anayasası ile Fransa Anayasalarından yararlandığını belirtmiştir.⁸⁴ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'den süregelen ideali ve 1920'den itibaren uygulanan inkılapların yeni anayasa tasarısına da kaynak teşkil etmiştir.

Yusuf Nadi Bey başkanlığındaki komisyon tarafından hazırlanan anayasa tasarısında yer alan Cumhurbaşkanına meclisi feshetme hakkını tanıyan 25. maddesi ve bazı maddelerin milletin egemenliğini kısıtlaması, kuvvetler birliğine hanel getirmesi gerekçeleriyle mecliste değişikliğe uğramıştır. Netice itibariyle 9 Mart 1924 tarihinde görüşmelerine başlanmış bulunan 105 madde ve bir geçici maddeden oluşan tasarı, 20 Nisan 1924'te kabul edilmiştir.⁸⁵ Böylece 1924 Anayasası'nın kabulü ile yeni devletin modern niteliğe haiz anayasal demokratik rejime sahip sistemin temeli atılmış olmaktadır.

1924 Anayasası, 1 ila 8. Maddeleri arasında genel hükümlerden, 9 ila 30. maddeleri arasında yasamadan, 31 ila 52. Maddeleri arasında yürütmeden, 53 ila 67. maddeleri arasında yargıdan, 68 ila 88. Maddeleri arasında temel hak ve özgürlüklerden, 89 ila 105. maddeleri arasında değişik konuları düzenleyen altı bölüm olarak hazırlanmıştır.⁸⁶ 1924 Anayasası, şekli açıdan kısa olarak nitelense de 1921 Anayasasına nazaran kapsamlı bir yapı da olduğunu ve 1961 yılına kadar geçerliliğini sürdürerek dönemin ihtiyaçları karşılamıştır.

Gözler'e göre 1924 Anayasası, devletin organlarını düzenlemesi ve kamu hürriyetlerini belirtmesi ile maddi anlamda anayasa niteliğine haiz olmuştur; ayrıca zor değiştirme usulüne sahip olması ve yasalardan üstün niteliklerinin bulunmasıyla şekli açıdan anayasal nitelik kazanmıştır⁸⁷. Netice itibariyle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu egemenliğinin kaynağını belirtmiş; yasama, yürütme ve yargı organlarının görev ve yetkileriyle kamu hürriyetlerini düzenleyerek modern anayasaların esaslı unsurlarına sahip olmuştur.

⁸⁴ Bayrak, 2014, s. 225-227.

⁸⁵ Akin, 2006, s. 5-6.

⁸⁶ Bilal Tunç & Eren Bacak, "Tarihi ve Hukuki Açıdan 1924 Anayasası'ndaki Hükümet Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih Okul Dergisi*, Cilt:15, Sayı:61, (2022), s. 4152.

⁸⁷ Gözler, *Türk Anayasa ...*, s. 62.

1.2.2. 1924 Anayasası'nın Genel Esasları

1924 Anayasası'nın *Genel Hükümler* başlıklı ilk bölümünün 1. Maddesi'nde “*Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.*”⁸⁸ Denilmek suretiyle devletin şeklinin cumhuriyet olduğu belirtilmiştir. Tanör'e göre 1923 Anayasa değişiklikleri sırasında cumhuriyetin bir devlet şekli olarak değil, hükümet şekli olarak tasarlanmıştır. Çünkü hükümet, geniş anlamda idare veya yönetim ile ilişkilendirilmiştir. 1924 Anayasası görüşmelerinde de bu tutum devam etmişse de madde metnine yansımamıştır.⁸⁹

Modern anayasalar bağlamında cumhuriyetin devlet şekli olarak nitelendirilmesi dikkate alındığında maddenin anayasada düzenlenmiş halinin yerinde bir tutum olduğu kanaatine varılmıştır. Zira 1924 Anayasası'nın 102. Maddesi'yle “*Bu kanunun, Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki birinci maddesinde değişiklik ve başkalaşıma yapılması hiçbir türlü teklif dahi edilemez.*”⁹⁰ Denilmek suretiyle birinci maddenin değiştirilemeyeceği ve dahi değiştirilmesinin teklif edilemeyeceği hükmü anayasaya eklenmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde 1924 Anayasası'nın 2. Maddesi iki kez değişikliğe uğramıştır. İlgili maddenin ilk halinde yer alan “*Türkiye Devletinin dini İslam'dır*”⁹¹ Şeklindeki hükmü 1928 tarihli değişiklik ile anayasadan çıkarılmış, 5 Şubat 1937 tarihli ikinci değişiklik ile de anayasaya laik devlet ifadesi eklenmiş, devletin dilinin “*Türkçe*” olduğu ve başkentinin “*Ankara*” olduğu ifadeleri ise değişmemiş ve aynı kalmıştır.⁹² Gözübüyük'e göre ikinci maddenin ilk halinde devletin dininin İslam olduğu ifadesi yer alsa da anayasanın diğer hükümlerinde din ile ilgili hüküm bulunmaması sebebiyle 1924 Anayasası'nın laik bir niteliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁹³ Gözler'e göre ise anayasada açıkça devletin dininden bahsedilmesi halinde anayasayı laik saymanın mümkün değildir.⁹⁴

5 Şubat 1937 değişikliği ile laiklik ilkesinin yanı sıra 2. Maddeye Türkiye Devleti'nin cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, inkılapçı olduğuna ilişkin ifade

⁸⁸ Şeref Gözübüyük & Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1982, s. 111.

⁸⁹ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 294.

⁹⁰ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 15.

⁹¹ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 111.

⁹² Yamaç, “*100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Anayasası 1924 ...*”, 2024, s. 275.

⁹³ Şeref Gözübüyük, *Açıklamalı Türk Anayasaları*, Turhan Kitapevi, 9. Baskı, Ankara, 2017, s. 52.

⁹⁴ Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 143.

eklenmiştir.⁹⁵ Akşam gazetesine göre bu değişiklik mecliste son derece olumlu tepkiler almış ve alkışlarla kabul edilmiştir.⁹⁶ Akşam gazetesinden elde edilen bu veriler, dönem itibarıyla anayasa değişikliklerinin basın tarafından dikkatli bir biçimde takip edildiğini ve desteklendiğini açık bir biçimde göstermektedir.

Mumcu'ya göre ikinci maddedeki son değişiklik, hakiki manası ile anayasanın inkılapçı yapısını ortaya çıkarmıştır.⁹⁷ Konuyla ilgili olarak Küçük'e göreyse bu değişiklik ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin misyonunun ve egemenliğinin anayasallaştırılması gerçekleşmiştir.⁹⁸ Nitekim Kütahya milletvekili Recep Bey de “*Şimdiye kadar Cumhuriyet Halk Partisi'nin şuuru içinde beslenip büyümüş olan ve partinin kendi hususî ve profesyonel politika telakkisi içinde kalan hayatî esasları biz bu madde ile teşkilâtı esasiye kanununa eklemekle bütün yurdun müşterek resmî ve kanunî bir rejimi haline sokmak istiyoruz.*”⁹⁹ Şeklindeki ifadeleriyle bu hususa dikkat çekmiştir.

1924 Anayasası'nın 3. Maddesi'nde “*Hâkimiyet bilâ kayd-ü-şart milletindir.*”¹⁰⁰ Denilerek anayasada egemenliğin sahibinin millet olduğu hüküm altına alınmıştır. Türkiye'de Kurtuluş Savaşı'ndan sonra milli egemenlik ilkesi, hakiki manasıyla 1924 Anayasası'na bu hüküm konularak faaliyete geçmiş ve bu itibarla millet egemenliğinin üzerinde herhangi bir güç olmadığı kabul edilerek teokratik monarşi anlayışına son verilmiştir.¹⁰¹ Gerçekten de bu madde ile milli mücadelenin ruhu cisimleşmiş ve birinci madde tamamlanmış, cumhuriyetin kaynağı belirtilmiştir.

1924 Anayasası 4. Madde ile egemenliğin kullanışı bakımından bir düzenleme getirmiştir. 4. Maddede “*Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakikî mümessili olup Millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder.*”¹⁰² Şeklinde

⁹⁵ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2018, s.146.

⁹⁶ Akşam, 6 Şubat 1937, sayı: 6576, s. 1.

⁹⁷ Ahmet Mumcu, “1924 Anayasası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:5, (1986), s. 392.

⁹⁸ Adnan Küçük, “1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı:82, (2016), s. 9.

⁹⁹ TBMMZC, Dönem V, C. 16 (5 Şubat 1937), s. 65.

¹⁰⁰ Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 63.

¹⁰¹ Tunç & Bacak, “*Tarihi ve Hukuki Açından ...*”, 2022, s. 4152.

¹⁰² Gözübüyük & Kili, 1982, s. 111.

belirtilerek millet adına egemenliği yegâne ve asli olarak kullanan organın TBMM olduğu belirtilmiştir. 5. Madde ile yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM’de toplandığı, 6. Madde ile yasama yetkisini meclisin bizzat kullandığı, 7. Madde ile yürütme yetkisini meclis tarafından Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı’nın seçtiği İcra Vekilleri ile kullandığı düzenlenmiştir.¹⁰³ Mumcu’ya göre 1924 Anayasası’nın üçüncü, dördüncü ve devamı maddeleri ile güçler birliğini kısmen de olsa benimsendiği ifade edilmektedir.¹⁰⁴

1924 Anayasası’nın bu bölümünün son hükmü olan 8. Maddesi’nde “*Hakkı kaza, Millet namına, usulü ve kanunu dairesinde müstakil mahakim tarafından istimal olunur.*”¹⁰⁵ Şeklinde ifade edilerek yargı yetkisi düzenlenmiş ve bu yetkinin millet adına normlar çerçevesinde bağımsız mahkemelerce yürütüleceği belirtilmiştir. Mumcu’ya göre 4. Madde doğrultusunda ulusu yalnızca meclis temsil edeceğinden mahkemelerin ulus adına kararı meclisin onayına bağlanmıştır.¹⁰⁶ Ancak, anayasanın hükümleri arasında bir hiyerarşi olmadığı gibi 4. Madde de yargıya ilişkin bir hüküm bulunmaması ve 8. Madde’nin açık düzenlenmesinden de anlaşıldığı üzere mahkemeler, başka organının onayına ihtiyaç duymadan bağımsız bir şekilde millet adına karar vermektedir.

Modern anayasaların genel esaslar bölümünde yer alan anayasanın üstünlüğü, 1924 Anayasası’nın altıncı ve son bölümünde düzenlenmiştir. 1924 Anayasası’nın 103. Maddesi’nde, anayasanın hiçbir maddesinin hiçbir sebep ile savsanamayacağı veya yürürlüğüne engel olunamayacağı ve dahi hiçbir yasanın anayasaya aykırı olamayacağı hükmü düzenlenerek anayasanın üstünlüğü ilkesi tanımlanmış; ancak yargısal denetim getirilmemiştir.¹⁰⁷ Özbudun’a göre maddenin görüşülmesi sırasında mebusların anayasanın güvencesi için yargısal yaptırımı dile getirmemesinin absürt olarak karşılanmayacağını; nitekim Avrupa’da dahi dönem itibariyle bu şekilde bir hukuk sistemi bulunmamaktadır.¹⁰⁸

¹⁰³ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 296.

¹⁰⁴ Mumcu, “1924 Anayasası”, 1986, s. 392.

¹⁰⁵ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 112.

¹⁰⁶ Mumcu, “1924 Anayasası”, 1986, s. 393.

¹⁰⁷ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 312.

¹⁰⁸ Ergün Özbudun, *1924 Anayasası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012, s. 75.

1924 Anayasası'nın 103. Maddesi ile anayasanın üstünlüğü metinde güvence altına alınmışsa da anayasanın üstünlüğünü denetleyecek yargısal mekanizmanın eksikliği sebebiyle anayasanın üstünlüğünün pratik anlamda bir sonuç doğurmadığı kanaatine varılmıştır. Akyol'a göre de anayasanın üstünlüğü ilkesi madde metni ile anayasaya eklenmişse de dokunulmazlığı bulunan Kazım Karabekir Paşa direkt tutuklanmış ve Rauf Bey ise anayasanın sağladığı güvenceler dikkate alınmadan mahkûm edilmiştir.¹⁰⁹

1.2.3. 1924 Anayasası'nda Yasama Erki

1924 Anayasası'nın İkinci Kısmı “*Yasama görevi*” başlığını taşımaktadır. 1924 Anayasası, 9. ile 30. Maddeleri yasama organı olan meclisin çalışma usulleriyle meclisin kendi eliyle yapması zorunlu işleri düzenlemiştir.¹¹⁰ Bu bölümün ilk maddesi olan 9. Maddede TBMM'nin millet tarafından seçilmiş milletvekillerinden oluştuğu belirtilmiştir.¹¹¹ Görüldüğü üzere bu bölümün ilk maddesiyle yasama yetkisine sahip yegâne organ olan TBMM'nin kuruluşu ve mebusların seçimlerinin kanunlarla düzenleneceği belirtilmiştir.

1924 Anayasası'nın 10. Maddesi'nin ilk halinde on sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk'ün mebus seçme hakkına haiz olduğu, 11. Maddesi'ndeysen otuz yaşını dolduran her erkek vatandaşın mebus seçilebilme hakkına sahip olduğu şeklinde düzenlenmiştir. 5 Aralık 1934 tarihli Anayasa değişikliğiyle milletvekili seçme yaşı yirmi ikiye yükseltilmiş, seçilme yaşı aynı kalmış ve kadınlara seçilme hakkı da tanınmıştır.¹¹² 1924 Anayasası'nın tasarısında seçme ve seçilme hakları “*Her Türk*” için öngörülmesine rağmen TBMM Genel Kurulu'nda bu haklar, anayasanın ilk halinde sadece erkeklere tanınmıştı; lakin dönem itibarıyla dünya genelinde erkek egemen toplum hâkim olması sebebiyle bu durum şaşırtıcı olmamıştı.¹¹³ Akşam gazetesine göre bu değişiklik, milletçe heyecanla karşılanmış, meclisin locaları erkenden dolmuş ve bu durum “*Tarihe geçecek inkılap*” olarak nitelendirilmiştir.¹¹⁴

¹⁰⁹ Taha Akyol, *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, Doğan Kitap Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012, s. 441.

¹¹⁰ Mumcu, “1924 Anayasası”, 1986, s. 393.

¹¹¹ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 4.

¹¹² Gözübüyük & Kili, 1982, s. 112-113

¹¹³ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 297.

¹¹⁴ Akşam, 6 Aralık 1934, sayı: 5796, s. 2.

Tunç'a göre bu değişiklikler, ulus egemenliğine verilen önemi göstermektedir.¹¹⁵ Gerçekten de meclis tutanağında İsmet Paşa “*Türk kadını tarihte ne vakit haklı ve itibarlı yerini bulmuşsa, budun mukadderatı üzerinde kendini tesirini gösterebilmişse, erkeklerle beraber karışık ve güç yurd işlerinde el ele çalışabilmişse, işte o zaman, büyük Türk ulusu, kudreti ile, medeniyetle bütün dünyayı kaplamıştır.*”¹¹⁶ Şeklinde belirterek bu değişikliğin ulus egemenliği için önemine dikkat çekmiştir. Görüldüğü üzere 1924 Anayasası’nın 5 Aralık 1934 tarihli değişikliğiyle 10. ve 11. Maddelere kadın ibaresi eklenerek seçme ve seçilme hakkı tüm ulusa gerçek manasıyla tanınmış olmaktaydı.

1924 Anayasası’nın 12. Maddesi ile milletvekili seçilemeyecek kişiler, 13. Maddesi ile seçimlerin dört yılda bir yapılacağı ve her mebusun seçildiği bölge ile kalmayıp bütün ulusun mebusu olduğu düzenlenmiştir.¹¹⁷ TBMM Genel Kurulu’ndaki görüşmelerde bazı mebuslar, milletvekillik görev süresinin dört yıla çıkarılmasının milletin hakimiyetine engel teşkil ettiğini belirtmişler de meclisçe bu düşünce kabul görmemiştir.¹¹⁸ Her ne kadar milletvekillerin görev süresinin uzatılması farklı yorumlansa da günümüze değin süren bu usul ile yasama organının istikrarlı adımlar atması için önemli bir gelişme gerçekleşmiştir.

Anayasa’nın 14. Maddesi’nde meclisin davetsiz toplanması, milletvekillerin toplanma, denetleme, dinlenme usulleri, 15. Maddede kanun teklif yetkisinin Bakanlar Kurulu’na ve meclise verileceği, 16. Maddede milletvekillerinin yemin usulü düzenlenmiştir. Ayrıca 10 Nisan 1928 Anayasa değişikliği ile 16. Maddede yer alan “*Vallahi*” kelimesi “*Namusum üzerine söz veririm*” şeklinde değiştirilmiştir.¹¹⁹ Anayasa’nın 15. Maddesi’nde belirtildiği üzere kanun teklifi yetkisi Bakanlar Kurulu’na da verilerek parlamenter sistemin bir özelliği anayasaca benimsenmiştir. Ayrıca bu yetkiyle Bakanlar Kurulu, meclisin gündemini belirleyebilme olanağına erişmiştir. Bunun dışında bahsi geçen diğer değişikliklerle Türkiye’de laik Cumhuriyet devlet yapısı korunmaya çalışılmıştır.

¹¹⁵ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 127.

¹¹⁶ TBMMZC, Dönem IV, C. 25 (5 Aralık 1934), s. 82.

¹¹⁷ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 112.

¹¹⁸ Özbudun, 2012, s. 25.

¹¹⁹ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 113-114.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 17. Maddesi'nde milletvekillerin yasama dokunulmazlığıyla sorumsuzluğu düzenlenmiş ve bu çerçevede milletvekillerin oyları ve konuşmalarını herhangi bir yerde söylemesi takdirinde sorumlu tutulamayacakları güvence altına alınmıştır. Ayrıca milletvekillerin üzerlerine atılı suçlardan sorgulanamayıp yargılanamayacağı ve seçimden önce veya sonra aldıkları cezalarının infazı milletvekilliği sürelerinin sonuna bırakılacağı şeklinde düzenlenmiştir.¹²⁰ Söz konusu değişikliklerle meclis çalışmalarında hür ve bağımsız bir çalışma ortamının tesis edilmek istendiği anlaşılmaktadır. Ancak bu durumun tam manasıyla gerçekleşmediği, bilinen bir gerçektir. Zira 1956'ta Demokrat Parti (DP) iktidarı, TBMM'deki konuşmasından ötürü Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) mebusunun dokunulmazlığını kaldırmış ve yapılan yargılama sonucunda da bu kişinin hapse mahkûm edilmesini sağlamış olması, bu durumu kanıtlar niteliktedir.¹²¹

Yukarıda belirtilenlerden farklı olarak mebuslara ilişkin diğer düzenlemeler 1924 Anayasası'nın 27. ve 28. Maddelerinde ele alınmıştır. 1924 Anayasası'nın 27. Maddesi'nde vatana ihanet ve yiyicilik suçlarından biriyle milletvekilinin sanık olması halinde Heyet-i Umumiye'nin hazır üyelerinin üçte iki oy çokluğu ile karar vereceği, 28. Maddesi'nde kanunen kısıtlanma, çekilme, özrü bulunmadan izinsiz bir şekilde iki ay devamsızlık etmek ile memuriyete geçiş hallerinde milletvekilliğinin düşeceği düzenlenmiştir.¹²² Bu itibarla Anayasa'nın yukarıda belirtilen hükümlerinde de milletvekilli sıfatının kalkacağı durumlarıyla milletvekilliğin düşeceğine yol açacak gerekçeler belirtilerek yasama dokunulmazlığı ve sorumsuzluğunun keyfi kullanımlarının önüne geçilmesi sağlanmıştır.

1924 Anayasası'nın 19. Maddesi'nde olağanüstü durumlarda parlamentoyu toplama yetkisi, 20. Maddesi'nde meclis görüşmelerinin herke açık olduğu, 21. Maddesi'nde görüşmelerin içtüzük ile belirleneceği, 22. Maddesi'nde soru, gensoru ve meclis soruşturmasının meclisin yetkisinde olduğu, 23. Maddesi'ndeysen milletvekili ile hükümet memurunun aynı kişi olamayacağı düzenlenmiştir.¹²³ Meclis'in usul ve esasları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca Meclis'in soru,

¹²⁰ Tunç & Bacak, 2022, s. 4160.

¹²¹ Özbudun, 2012, s. 28.

¹²² Gözübüyük & Kili, 1982, s. 117.

¹²³ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 115-116.

gensoru ve meclis soruşturma yollarıyla gerçekleştirdiği denetleme ve düşürme yetkisinin düzenlendiği 22. Madde ile parlamenter sistemin bir başka özelliği anayasada ele alınmıştır.

1924 Anayasası'nın 26. Maddesi'nde TBMM'nin kanun koyma, değişiklik yapma, yorumlama, kaldırma yetkisine sahip olduğu düzenlenmiştir. Bunun yanında maddede TBMM'nin devletlerle sözleşme, antlaşma, barış yapma, harp ilan etme yetkileriyle bütçe kanunu hazırlama ve onaylama, para basma, özel ve genel af ilan etme, cezaları değiştirmeye hafifletme, kanun soruşturma ve cezaları erteleme ve idam ceza hükümlerini gerçekleştirme vb. şeklinde görevleri de düzenlenmiştir.¹²⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere TBMM'nin yasama organının asli fonksiyonu olan yasa yapma özelliğinin yanı sıra başka maddi ölçüde görevleri bulunmaktadır.

10 Nisan 1928 tarihli değişiklikle 26. Madde “*Büyük Millet Meclisi kavaninin vazı, tadili, tefsiri, feslih ve ilgası, devletlerle mukavele, muahede ve sulh akti, harp ilânı, muvazenei umumiyei maliye ve devletin umum hesabı kati kanunlarının tetkik ve tasdiki, meskukât darbı, inhisar ve Mali taahhüdü muntazammın mukavelât ve imtiyazatın tasdik ve feshi, umumi ve husûsi af ilânı, cezaların tahfif ve tahvili, tahkikat ve mücazâtı kanuniyenin tecili, mahkemelerden sâdır olup katiyet kesbetmiş olan idam hükümlerinin infazı gibi vazaiî bizzat kendi ifa eder.*”¹²⁵ Şeklini almıştır. Buradan anlaşılacağı üzere meclisin mevcut görevlerinde birtakım düzenlemeler yapılmış ve daha çağdaş bir yapı kazanması sağlanmıştır şeklinde yorumlanabilir.

Tanör'e göre TBMM'nin yabancı devletlerle sözleşme ve antlaşma yapma, savaş ilan etme, para basma gibi icrai ve idari yetkiler verilmesinin yanında genel veya özel af ilan etme, cezaları değiştirme, idam cezalarını gerçekleştirme gibi yargısal nitelikli görevleri de bulunmaktadır.¹²⁶ Anayasa'nın 26. Maddesi'nde sayılan görevlerin yanı sıra TBMM'nin başka görevleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda, Anayasa'nın 102. Maddesi'nde meclisin anayasayı değiştirme yetkisi düzenlenmiştir.¹²⁷ Ayrıca 1924 Anayasası, 68. Madde ile temel hak ve özgürlüklerin yasa ile sınırlandırılacağını belirterek yasama organının bir başka görevini de ifade

¹²⁴ Tunç & Bacak, 2022, s. 4161.

¹²⁵ TBMMZC, Dönem III, C.3 (09 Nisan 1928), s. 115.

¹²⁶ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 299.

¹²⁷ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 136.

etmiştir.¹²⁸ Buradan anlaşılabileceği üzere TBMM'ye yasama ve yürütmenin görev alanına giren yetkilerin verilmesi, TBMM'nin üstünlüğünün benimsendiğini ve kuvvetler birliği ilkesinin temel alındığını ortaya koymaktadır.

1.2.4. 1924 Anayasası'nda Yürütme Erki

1924 Anayasası'nın *Yürütme Görevi* başlıklı Üçüncü Bölümünde TBMM'ye ait olan yürütme yetkisini kullanan Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı'nca seçilen İcra Vekillerine ilişkin hususlar belirtilmiştir. Anayasa'nın bu bölümünün ilk maddeleri Cumhurbaşkanı'na ilişkin olup 31. Maddede Cumhurbaşkanı'nın TBMM üyeleri arasından ve meclisin Heyet-i Umumiyesi tarafından bir seçim dönemi için seçilebileceği düzenlenmiştir.¹²⁹ Belirtilen madde ile Cumhurbaşkanı'nın hangi usullerle ve ne kadar süre görev yapabileceği ele alınmıştır.

Anayasanın 32. Maddesi'nde Cumhurbaşkanı'nın devletin başı olduğu, Bakanlar Kurulu'na başkanlık edeceği ve Cumhurbaşkanı olduğu sürece Meclisteki görüşmelerine katılamayacağı ve oy veremeyeceği şeklinde düzenlenmiştir.¹³⁰ İlgili maddede belirtildiği üzere Cumhurbaşkanı'nın meclis tartışma ve görüşmelerine katılmayıp törenli oturumlarda İcra Vekillerine başkanlık etmesi, Cumhurbaşkanı'nın sembolik bir işlevi olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Cumhurbaşkanı'nın devletin reisi olduğu ve törenli meclis oturumlarında gerektiği takdirde Bakanlar Kurulu'na başkanlık etmesi parlamenter sistemin niteliğini yansıtmaktadır.¹³¹ Bu durum, güçler birliği ilkesini benimsendiğini ve 1924 Anayasası'nın parlamenter sisteme yakın bir anlayış olan karma hükümet sistemini uygulamaya çalıştığını açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Anayasa'nın 35. Maddesi'nde Cumhurbaşkanı'nca uygun bulunmayan kanunları tekrar görüşülmek üzere meclise geri gönderebileceği ile Meclis, kanunu aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı'nın ilan etmek zorunda olduğu şeklinde düzenlenmiştir.¹³² Gözler'e göre bu madde ile Cumhurbaşkanı'na zorlaştırmacı veya

¹²⁸ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 129.

¹²⁹ Engin Şahin, *Cumhuriyet Anayasaları 1921-1924-1961-1982*, Beta Basım Yayın Dağıtım, 1. Baskı, İstanbul, 2012, s. 24.

¹³⁰ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 117.

¹³¹ Ömer Anayurt, "1924 Anayasası'nda Meclis-Yürütme İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:39, (1997), s. 688.

¹³² Gözübüyük & Kili, 1982, s. 118.

mutlak bir veto yetkisi verilmediği, geciktirici veto yetkisi verildiği belirtilmiştir.¹³³ Nitekim 1924 Anayasası'nın tasarı metninde Anayasa Encümeni tarafından ilgili maddenin ilk halinde Cumhurbaşkanı'nın yetkisi güçleştirici veto şeklinde düzenlenmiş ve Cumhurbaşkanı'nca geri gönderilen kanun üçte iki çoğunlukla meclisten kabul görüleceği belirtilmiştir; ancak, Genel Kurulca milli egemenlik ve kuvvetler birliğine aykırı diye eleştirildiği için bu husus kabul edilmemiş olup; diğer değişikliklerle madde son halini almıştır.¹³⁴

Yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı'nın bir diğer görevi de 44. Maddede belirtildiği üzere Başbakan'ı atamak ve Başbakan'ın seçtiği Bakanlar Kurulu üyelerini onaylamak şeklinde düzenlenmiştir; ancak, 1924 Anayasa'nın uygulama süresince Cumhurbaşkanı'nın onaylamadığı üye bulunmamıştır.¹³⁵ Anayasa'da Cumhurbaşkanı'nın görevleri yukarıda belirtilen maddelerle sınırlandırılmıştır. Nitekim Anayasa'nın 39. Maddesi'nde, Cumhurbaşkanı'nın çıkaracağı kararlar Başbakan ve ilgili bakanın imzalayacağı, 41. Maddesi'nde ise Cumhurbaşkanı'nca çıkarılacak kararlardan Başbakan ve ilgili bakanların sorumlu olacağı şeklinde düzenlenmiştir.¹³⁶ Dolayısıyla büyük sorumluluk, Cumhurbaşkanı'na ait olmayıp hükümetin diğer görevlileri olan Başbakan ve Bakanlar Kurulu'na aittir.

Anayasa'ya göre Cumhurbaşkanı'nın sorumsuzluğunun iki istisnası bulunmaktadır. Bunlar, 1924 Anayasası'nın 41. ve 42. Maddelerinde, vatan hainliğinde meclise karşı sorumluluk ile Cumhurbaşkanı'nca çıkarılan kararlardan ötürü oluşan şahsi sorumluluktur.¹³⁷ Devletin reisi olan Cumhurbaşkanı'na bir sorumluluk yükletilmemesine rağmen kendisinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması sebebiyle şahsi kusurlarından ve vatana ihanet suçlarıyla yargılanması mümkündür.

1924 Anayasası'nın *Yürütme Görevi* başlıklı bu bölümünün diğer maddeleri, hükümetin öteki kanadı olan Başbakan ve Bakanlar Kurulu'na ilişkin düzenlemelerden oluşmaktadır. Yukarıda izah edildiği üzere Anayasa'nın 44. Maddesi'nde Cumhurbaşkanı'nca seçilen Başbakan ve Başbakan'ın meclis

¹³³ Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 63.

¹³⁴ Özbudun, 2012, s. 40-41.

¹³⁵ Mumcu, "1924 Anayasası", 1986, s. 394.

¹³⁶ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 120-121.

¹³⁷ Yamaç, "100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Anayasası 1924 ...", 2024, s. 276.

mebuslarından seçtiği Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı'nın onayından geçmesiyle göreve başlayacaktır. Maddenin devamında da Hükümet'in bir hafta içinde meclise programını gösterip güvenoyu alması gerekliliği düzenlenmiştir.¹³⁸ Hükümet'in güven oyu alma zorunluluğu, 1924 Anayasasının 7. Maddesi'nde belirtilen meclisin her daim hükümeti denetleme ve düşürme hükmünden kaynaklanmaktadır. Meclisin denetleme ve gerektiğinde düşürme yetkisi 22. Maddede de belirtildiği üzere gensoru, meclis soruşturması vb. şeklinde usullerle gerçekleşmektedir.

Mumcu'ya göre Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda kuvvetler birliği ilkesinin zorunlu sonucu olan 7. Madde ile Meclis, hiçbir koşula bağlı kalmadan hükümeti denetleyebilmekte ve düşürebilmekte iken, parlamenter sistem benimsenmediği için yürütmenin meclise karşı cevabı bulunmamaktadır.¹³⁹ Gerçekten de Hükümet'in yasama organına karşın etkin bir denetleme yetkisi anayasada düzenlenmemiştir. Ancak Cumhurbaşkanı'nın sembolik yapısı gibi birçok parlamenter sisteme ait nitelik burada bulunmaktadır.

1924 Anayasası'nın 45. Maddesi'nde Bakanların, Başbakan'ın başkanlığında Bakanlar Kurulu'ndan oluştukları, 46. Maddesi'nde Bakanlar Kurulu'nun Hükümetin politikalarından Başbakan ile sorumlu oldukları; ancak kendi yetkili olduğu işlerden ise bireysel olarak sorumlu bulundukları, 47. Maddesi'nde bakanların görev ve sorumluluklarının özel kanunlarda belirtileceği şeklinde düzenlenmiştir.¹⁴⁰ Bu maddelerle Hükümet'in diğer kanadı olan Bakanlar Kurulu'nun yapısı ve sorumlulukları ele alınmıştır. Hükümet'in kuruluşu, oluşumu ile Başbakan ve Bakanlar Kurulu'nun ortak sorumluluğunun ve dahi Bakanların şahsi sorumluluğunun düzenlenmesi, 1924 Anayasası'nın parlamenter sistemin niteliğini taşıdığını ortaya koymuştur.¹⁴¹ Bu çerçevede Teşkilat- Esasiye Kanunu'nun parlamenter sistemin birçok özelliğini benimsediği anlaşılmıştır.

1924 Anayasası ile düzenlenen karmak hükümet sistemini, meclis hükümet sistemi veya parlamenter sistem olarak nitelendirmek doğru olmamaktadır. Zira karma hükümet sistemi olarak adlandırılan bu yapı, çağın şartları ve dönemin mevcut

¹³⁸ Tunç & Bacak, 2022, s. 4163.

¹³⁹ Mumcu, "1924 Anayasası", 1986, s. 394-395.

¹⁴⁰ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 122-123.

¹⁴¹ Anayurt, 1997, s. 687-688.

durumu dikkate alındığında her iki sistemden de özellikler taşıdığı görülmektedir.¹⁴² Gerçekten de yasama, yürütme yetkilerini TBMM’de toplayarak anayasanın oluşumunda güçler birliği ilkesini esas alan ve böylelikle meclis hükümet sistemine yaklaşan 1924 Anayasası, yürütme yetkisini kullananların düzenlenişi, işleyişi ve sorumlulukları gibi özellikleriyle de parlamenter sisteme yaklaşılarak karma bir yapı oluşturmuştur.

1924 Anayasası’nın 52. Maddesi’nde kanunların uygulanma usulünü belirtmek veya kanunların emrettiği hususları göstermek kaydıyla Bakanlar Kurulu’nun tüzük çıkarabileceği, kanuna aykırılık durumunda ise TBMM tarafından muhalefetin giderileceği düzenlenmiştir.¹⁴³ Bu maddeyle tüzüklerin kanunlarda belirtilen hükümler dışına çıkamayacağı gösterilerek meclisin yasama yetkisinin devredilmezliği ilkesi dile getirilmiştir. Özbudun’a göre meclis, idari yargının görev alanına giren ve Bakanlar Kurulu’nun iradesi sonucu oluşan tüzüklerin kanunlara aykırılığını denetlemeyi yargı organına bırakmayarak bizzat üstlenmiştir.¹⁴⁴ Gerçekten de Bakanlar Kurulu’nun çıkardığı tüzüklerin kanuna aykırılığının yargı organına bırakılmayıp yasama organınca denetlemesiyle 1924 Anayasası’nda kuvvetler birliği ilkesini esas alındığı bir kez daha ortaya koyulmuştur.

1.2.5. 1924 Anayasası’nda Yargı Erki

1924 Anayasası’nın Dördüncü Bölümünde yargı erki düzenlenmiştir. 1924 Anayasası’nın İkinci ve Üçüncü bölümleri hakkında “*Görev başlığı*” ile bahsedilirken, yargıya ilişkin Dördüncü Bölümde temel amaç, yargıya saygınlık kazandırmak olmuştur.¹⁴⁵ Gerçekten de 1924 Anayasası’nın 8. Maddesi’nde yargı organını millet adına kanun çerçevesinde bağımsız mahkemelerce yürütüleceği belirtilerek yargı organının yasama organından ayrı olarak düzenlendiği ve kaynağını Türk Milleti’nden aldığı anlaşılmıştır.

Mumcu’ya göre, 1924 Anayasası’nın 4. Maddesi ile meclis dışında hiçbir organa milleti temsil yetkisi verilmeyip egemenliği sadece Meclis’in kullanabileceğini kesin olarak belirtilmiştir. Ayrıca kuvvetler birliğini tanıyan

¹⁴² Tunç & Bacak, 2022, s. 4163.

¹⁴³ Şahin, 2012, s. 28.

¹⁴⁴ Özbudun, 2012, s. 51.

¹⁴⁵ Yamaç, "100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Anayasası 1924 ...", 2024, s. 276.

sistemlerde egemenliğin hiçbir koşulda bölünemeyeceği, yargının da egemenliğin bir bölümü olduğu ve bu itibarla 4. Madde doğrultusunda yargı kuvvetinin de Meclis'e ait olduğu sonucunun ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁶ Ancak, 1924 Anayasası'nın maddeleri arasında bir hiyerarşinin bulunmadığı ve 8. Madde dikkate alındığında yargı kuvvetini kullanan bağımsız mahkemelerin bu yetkiyi "*Millet adına*" kullandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 1924 Anayasası'nın hiçbir maddesinde kuvvetler birliği ilkesinin doğrudan benimsendiğini gösteren bir ifade bulunmamaktadır. Kısmen de olsa burada kuvvetler ayrılığının benimsenmeye çalışıldığı madde yorumlarıyla ortaya çıkmaktadır.

1924 Anayasası'nın 54. Maddesi ile mahkemelerin, görev ve yetkilerinin kanunla belirtileceği, 55. Madde ile mahkeme kararlarını meclisin ya da Bakanlar Kurulu'nun hiçbir surette değiştiremeyeceği, kararların uygulanmasını engellemeyeceği, geciktiremeyecekleri ile davanın tüm aşamalarında hâkimlerin kanun çerçevesinde bağımsız oldukları şeklinde düzenlenmiştir.¹⁴⁷ İzah edildiği üzere ilgili maddeler ile yargı yetkisini kullanan mahkemelerin oluşumu ve usulleri düzenlenmiştir. Ayrıca modern anayasalara temel teşkil ilkelerden olan yargının bağımsızlığı ilkesi güvence altına alınmıştır.

1924 Anayasası'nın 56. Maddesi'nde hakimlerin özlük işlerinin kanunla belirtileceği, 57. Maddesi'nde kanunda belirtilenler dışında yargıçların hiçbir genel veya özel görev alamayacağı, 58. Maddesi'nde herkese açık olarak yargılamaların ve duruşmaların yapılacağı, 59. Maddesi'nde herkesin mahkemelerde haklarını müdafaa etmek için zaruri hukuki araçları kullanabileceği ve 60. Maddesi'nde mahkemelerin görevlerini eksiksiz yapma mecburiyeti düzenlenmiştir.¹⁴⁸ Bunun dışında Anayasa'da *Yargı Kuvveti* başlıklı Dördüncü Bölümün haricinde kalan hükümlerinde duruşmaların düzenlenişi, usulleri ile hakimlerin hakları ve sorumlulukları hususları yer almaktadır.

Tanör'e göre yargı mevzusunda değinilmesi gereken bir husus da yargısal denetim meselesidir. Nitekim 1924 Anayasası'nda benimsenen sistemde normların anayasaya uygunluğunun denetimi yargıda olmayıp meclise verilmiştir ve meclisin

¹⁴⁶ Mumcu, "1924 Anayasası", 1986, s. 395.

¹⁴⁷ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 125.

¹⁴⁸ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 132.

kendi kendini denetlediği belirtilmiştir; ancak çağın şartları için olağan olan bu duruma diğer ülkelerde de dikkat edilmemiştir.¹⁴⁹ Lakin yasaların keyfi hükümlerini önlemek ve çoğunluğun diktatörlüğüne engel olmak için kanunların mahkemeler aracılığıyla denetlenmesi elzemdir. Dolayısıyla 1924 Anayasası'nda yasaların yasaları oluşturan organca denetlenmesi, keyfi yönetime sebebiyet verme riskini taşımaktadır.

1924 Anayasası'nın 51. Maddesinde idari davalara bakmak ve uyuşmazlıkları gidermek üzere Danıştay'ın kurulacağı ve Danıştay'ın başkan ve üyelerinin meclisçe seçileceği düzenlenmiştir.¹⁵⁰ Yargının bir kolu olan idari yargı, 1924 Anayasası'nın *Yargı* başlıklı Dördüncü Bölümü'nde düzenlenmeyip yürütmeye ilişkin hususların belirtildiği Üçüncü Bölümde yer almıştır. Ayrıca yukarıda belirtilen 52. Maddede tüzüklerin kanunlara uygunluğunun denetlenmesi görevi yargıya bırakılmayıp meclise verilmiştir. Nitekim tüzüklerin yasalara aykırılığının denetlenme yetkisi idari yargının elinde olması gerekirken TBMM'ye verilmiştir.¹⁵¹ Gözler'e göre bu düzenlemeler, yargıya karşı olumsuz bakışın yansımalarından kaynaklanmıştır.¹⁵² Aynı şekilde Anayasa'nın 26. Maddesi'nde idam cezalarını yerine getirmek ve cezaları ertelemek gibi yargıya ilişkin görevlerin de meclise verilmesi, 1924 Anayasası'nda yargı erkinin gerçek anlamda güçlü olmadığını ortaya çıkarmaktadır.

Yargı Kuvveti adlı bölümün alt başlığında Yüce Divan konusu düzenlenmiş ve bu alt başlığın ilk maddesi olan 61. Maddede Yüce Divan'ın kuruluş amacı olan Hükümet görevlilerinin, Yargıtay ve Danıştay üyeleri ile Cumhuriyet Başsavcısı'nın görevleri sebebiyle yargılanması, 62. Maddede Yüce Divan seçim usulü, 63. Maddede kuruluş için gerekli şartlar, 64. Maddede savcılık görevinin başsavcılık tarafından yürütüldüğü ve 65. Maddede kararlarının kesin olduğu belirtilmiştir.¹⁵³ 29 Kasım 1937 Anayasa değişikliğiyle birlikte görevleri sebebiyle yargılanacak olanlardan "*Siyasi müsteşarlar*" madde metninden çıkarılmıştır.¹⁵⁴ Bu arada 1921

¹⁴⁹ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 307.

¹⁵⁰ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 124.

¹⁵¹ Tunç & Bacak, 2022, s. 4165.

¹⁵² Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 67-68.

¹⁵³ Özbudun, 2012, s. 57.

¹⁵⁴ TBMMZC, Dönem V, C. 20 (29 Kasım 1937), s. 83.

Anayasası'nda bulunmayan Yüce Divan, ilk olarak 1924 Anayasası ile Türkiye Hukukuna girmiştir.¹⁵⁵

Anayasanın 66. Maddesi'nde Yüce Divan'ın yasalar doğrultusunda yargılayıp hüküm verdiği, 67. Maddesi'nde zaruret halinde TBMM kararıyla kurulduğu düzenlenmiştir.¹⁵⁶ 1961 ve 1982 Anayasalarından farklı olarak düzenlenen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki Yüce Divan, 67. Maddede belirtildiği üzere bu mahkemenin devamlılığının kesintisiz olacak şekilde bir mahkeme yapısı oluşturmayıp meclisin ihtiyaç halinde karar vererek kurduğu ve bu yönüyle olağanüstü niteliğe sahip mahkeme niteliği taşımıştır.¹⁵⁷

Yukarıda izah edildiği üzere yargı kuvveti bağımsız mahkemelerce millet adına kullanıldığı anayasaca belirtilmiştir. Ayrıca yargıya ilişkin bölümde mahkemelerin bağımsızlığı güvence altına alınmış olsa dahi görece az hükme yer verilmiştir. Ayrıca yargı eliyle yürütülecek görevler diğer organlara bırakılmıştır. Tanör'e göre ilgili hükümler yargı bağımsızlığını korumakla birlikte yeterince detaylandırılmamıştır.¹⁵⁸ Tunç'a göre de 1924 Anayasası'nda yargıya ilişkin düzenlemeler yeterli olmayıp uygulamada da yetersizlik ortaya çıkmıştır.¹⁵⁹

1.2.6. Türk Anayasa Tarihinde 1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlükler

1924 Anayasası'nın *Türklerin Kamu Hukuku* başlıklı Beşinci Bölümüyle 1921 Anayasası'nda yer bulamayan temel hak ve özgürlükler düzenlenmiştir. Bu bölümün ilk maddesi olan 68. Maddede her Türk'ün özgürce yaşadığı, bu özgürlüğün öteki insanlara zarar vermeyecek her şeyi kapsadığı ve tabii haklardan olan özgürlüğün sınırının ötekilerin özgürlüğü olduğu, sınırın yasalar ile belirleneceği, 69. Maddede her çeşit ayrılacağın kaldırıldığı ve Türklerin yasalar önünde eşit olup yasalara uyma ödevi olduğu şeklinde düzenlenmiştir.¹⁶⁰ Buradan anlaşıldığı üzere ilk madde ile temel hak ve özgürlüklerin tanımı yapılmış, kaynağı

¹⁵⁵ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 132.

¹⁵⁶ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 128.

¹⁵⁷ Ersan Şen & Bilgehan Özdemir, "Yüce Divan Yargılanması", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı:1, (2012), s. 178.

¹⁵⁸ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 306.

¹⁵⁹ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 133.

¹⁶⁰ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 128.

belirtilmiş, sınırı çizilmiş ve kanun önünde herkes eşit sayılarak eşitlik ilkesi düzenlenerek sınıfsız bir toplum hedeflenmiştir.

1924 Anayasası'nın 68. ve 88. Maddeleri arasında düzenlenen kamu hürriyetlerine ilişkin bu bölümde 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile dile getirilen tabii hukuk anlayışının benimsendiği anlaşılmaktadır. Nitekim bildirinin 4. Maddesi'nde özgürlüğün başkasına zarar vermeden yapabilme kudreti olduğu ve özgürlüğün sınırının diğer insanların hakları ile eşit oranda oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶¹ Hakikaten de 1924 Anayasası'nın ilk maddesinde de görüldüğü üzere doğal hukuk anlayışına atıf yapılmış ve lafzi olarak da İnsan Hakları Bildirisi'yle birebir bir uyum yakalanmıştır.

1924 Anayasası'nın 68. Maddesi'nde tanımı ve sınırı düzenlenen temel hak ve özgürlüklerin Türkler için olduğu belirtilmektedir. Gözler'e göre 1924 Anayasası'nın 88. Maddesi ile "*Türkiye halkına ırk, din fark etmeksizin vatandaşlık bağı ile bağlı olanlara Türk denir.*" Şeklinde düzenleme yapılarak Türk kavramının tanımının yapılmıştır. Dolayısıyla Türklük, Türkiye halkı olarak coğrafi bir özellik ile vatandaşlık bağı olarak hukuki bir özellik çerçevesinde izah edilmiştir.¹⁶² Turan'a göre de Türk kavramının ırki bir nitelik taşımadığı, Türkiye Cumhuriyeti'ne sadakat bağı ile bağlı bulunanları temsil edenleri adlandırdığı belirtilmiştir.¹⁶³ Gerçekten de Türk kavramı ile dar anlamda bir milliyetçilik düşünölemeyeceği 1924 Anayasası'nın 88. Maddesi'ndeki tanım ile anlaşılmaktadır.

1924 Anayasası'nın 68. Maddesi'nde değinilmesi gereken bir diğer husus, özgürlüklerin sınırına ve bu sınırın nasıl çizileceği durumları olup söz konusu maddede başkalarının hürriyeti ve kanunlarla sınırlandırılacağı şeklinde düzenlenmiştir. Tanör'e göre 1924 Anayasası'nda hürriyetlerin sınırına ilişkin düzenlemede, 1961 ve 1982 Anayasalarında olduğu gibi kamu düzeni, milli sağlık, milli güvenlik gibi kavramlara yer vermeyerek liberal ve bireyci felsefe benimsenmiştir.¹⁶⁴ Mumcu'ya göreyse yasalarla temel hak ve özgürlüklerin sınırının

¹⁶¹ Anayurt, 1997, s. 3-4.

¹⁶² Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 68.

¹⁶³ İlder Turan, *Cumhuriyet Tarihimiz*, Çağlayan Kitapevi, 1. Baskı, İstanbul, 1969, s. 73.

¹⁶⁴ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 308-309.

çizileceği hususu dışında anayasada koruyucu düzenleme olmaması sebebiyle hürriyetlerin güvencesi yasama organının inisiyatifinde kalmıştır.¹⁶⁵

Özbudun'a göre 1924 Anayasası'nın 83. Maddesi, kanuni yargı yolu düzenlenerek hukuk devletinin ve doğal olarak temel hak ve özgürlüklerin bir güvencesini oluşturmuştur.¹⁶⁶ Küçük'e göre, 1924 Anayasası'nın 103. Maddesi ile anayasanın üstünlüğü ve yasaların anayasaya aykırı olamayacağı şeklinde düzenlenmişse de meclisin bahsi geçen kurala uymasını denetleyecek yargı mekanizmasının eksikliği temel hak ve özgürlükler için güvence oluşturma açısından yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır.¹⁶⁷ Gerçekten de hürriyetlerin sınırına ilişkin bu sınırın hangi usullerle çizileceğine ilişkin düzenlemelerin bulunmamasıyla Anayasa Mahkemesi gibi yargısal denetimin eksikliği dikkate alındığında; temel hak ve özgürlükler için teminatın yetersiz olduğu şeklinde düşünülebilir.

Kişi hakları bakımından 1924 Anayasası'nın 70. Maddesi'nde kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, söz, seyahat, yayın, sözleşme, çalışma, mülkiyet, mülkiyet üzerinde tasarrufta bulunma, şirket ve dernek oluşturma hakları Türklerin doğal hakları olduğu şeklinde düzenlenmiştir.¹⁶⁸ 71. Maddesi'nde can, mal, ırz, konuta hiçbir surette dokunulamayacağı, 72. Maddesi'nde tutuklama ve yakalanmanın kanuni zorunluluğu, 73. Maddesi'nde işkence, eziyet, müsadere ve angarya yasağı, belli şartlar dışında mülkiyete el koyulamayıp kamulaştırılamayacağı, 75. Maddesi'nde din, düşünce, vicdan özgürlüğü ve dini törenlerin güvenlik, genel ahlak, kanunla sınırlanabileceği, 76. Maddesi'nde kanun ile belirlenen sınırlar dışında konut dokunulmazlığı ve özel hayatın gizliliği, 77. Maddesi'nde basın hürriyeti, 78. Maddesi'nde seferberlik, sıkıyönetim, salgın halleri durumunda kanunla sınırlandırma dışında yolculuk özgürlüğü, 81. Maddesi'nde haberleşmenin gizliliği, 83. Maddesi'nde kanuni hâkim ilkesi şeklinde düzenlenmiştir.¹⁶⁹

1924 Anayasası'nda kişi haklarının yanı sıra siyasi haklara da yer verilmiştir. 82. Maddede vatandaşların yasalara ve nizamnamelere aykırılıkta şikâyet hakları, 84.

¹⁶⁵ Mumcu, "1924 Anayasası", 1986, s. 396-397.

¹⁶⁶ Özbudun, 2012, s. 62.

¹⁶⁷ Küçük, 2016, s. 8.

¹⁶⁸ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 128.

¹⁶⁹ Anayurt, 1997, s. 5.

ve 85. Maddelerindeyse verginin tanımı ve hangi usullerde toplanabileceği ile vatandaşların vergi yükümlülüğü ve verginin yasallığı, 88. Maddede Türklüğün tanımı yapılarak vatandaşlığa girme usulleri belirtilerek vatandaşlık hakkı, 92. Maddede devlet memurluğuna girme hakkı şeklinde düzenlenmiştir.¹⁷⁰ Ayrıca yukarıda belirtildiği üzere 1924 Anayasası'nın yasamaya ilişkin bölümde yer alan 10. ve 11. Maddelerinde seçme ve seçilme hakkı düzenlenmiştir.

1924 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükler bölümünde modern anayasalarda yer alması gereken sosyal haklara yer verilmemiştir. Anayurt'a göre 1924 Anayasası'nda sosyal haklara yer verilmemesinin nedeni, dönemin şartlarında sosyal hakların kişi ve siyasi haklar kadar bilindik olmamaları ile Millî Mücadele'den ve birçok savaştan çıkmış Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ekonomik imkanlarının kısıtlı olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁷¹ Gerçekten de 1924 Anayasası'nda sosyal hakların yer almaması, Türkiye'nin içinde bulunduğu olumsuz ve zor koşullardan kaynaklandığı bilinen bir gerçektir.

Temel hak ve özgürlüklerin olağanüstü dönemdeki sınırı, 1924 Anayasası'nın 86. Maddesi'nde düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'nın 86. Maddesi'nde sıkıyönetim düzenlenmiş ve sıkıyönetim durumunda kişi ve konut dokunulmazlığı, basın, haberleşme, dernek ve şirket oluşturma özgürlüklerinin kanunlarla geçici olarak sınırlanabileceği veya ertelenebileceği belirtilmiştir.¹⁷² Mumcu'ya göre sıkıyönetim süresinin belirsizliği ile yetkinin salt mecliste olması temel hak ve özgürlükler için durdurmaya varan kısıtlamaların meydana gelebileceği ihtimalini doğurmaktadır.¹⁷³

1.3. Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası ve Genel Özellikleri

Türk Anayasa Tarihinde yer alan beş adet Anayasadan birisi de 1961 Anayasası'dır. Burada ilk olarak 1961 Anayasası'nın nasıl hazırlandığı ve bu süreçte neler yapıldığı hususları üzerinde kısaca durulmaya çalışılmıştır. Bunun dışında 1924 Anayasası'nda yasama, yürütme ve yargı erkleri üzerinde ayrı ayrı durulduktan sonra çalışma konusu olan temel hak ve özgürlükler hususu üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

¹⁷⁰ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 131-134.

¹⁷¹ Anayurt, 1997, s. 6-7.

¹⁷² Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 70.

¹⁷³ Ahmet Mumcu, *İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri*, Savaş yayınları, 2. Baskı, Ankara 1994, s. 241.

1.3.1. Tarihsel Süreç Bağlamında 1961 Anayasası'nın Ortaya Çıkış Şartları ve Hazırlanışı

1961 Anayasası, 27 Mayıs Askeri Darbesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Albaylardan oluşan askerî harekât radyo aracılığıyla iktidara el koyduğunu ilan etmiş, lider olarak Orgeneral Cemal Gürsel seçilmiş ve Cumhurbaşkanı, TBMM başkanı, Başbakan ile DP milletvekilleri gözaltına alınmıştır.¹⁷⁴ Bunun sonucu olarak Meclis feshedilmiş ve yeni anayasa hazırlanana kadar siyasi faaliyet durdurulmuştur.¹⁷⁵

Tunç'a göre 1950'de iktidara gelen DP'nin iktidarı yıllarca sürdürmesinden rahatsız olan askeri kesim, 1955'te ilk komitesini kurmuş ve 27 Mayıs'a kadar aktif çalışarak hükümete müdahale de bulunmuştur; ancak askeri darbe öncesi DP iktidarının üniversitelerin özerkliğine, yargının bağımsızlığına müdahalede etmesi ve bu duruma karşı oluşan muhalefete baskı uygulaması, muhalefetin başı CHP lideri İsmet İnönü'nün saldırılara maruz kalması ve parti üyelerini oluşturan vatandaşların çatışması 27 Mayıs Askeri Darbesi'ni tetiklemiştir.¹⁷⁶ Nitekim gençler, Silahlı Kuvvetlere teşekkür mesajı iletmiştir.¹⁷⁷

Tanör'e göre toplumsal ve ekonomik kaynaklı muhalefete karşı DP Hükümeti, Millet Partisi'ni adli yargı eliyle kapatmış, CHP'nin mallarına el koymuş, radyodan muhalefetin siyasi konuşmalarıyla toplantı ve gösteri yürüyüşlerini yasaklamış, muhalefetin denetimini engellenmiş, eleştiride bulunan hocaları üniversitelerden uzaklaştırmış, muhalefet önderlerini tutuklamış, DP'ye oy vermeyen iller ilçeye dönüştürülmüş, basın hürriyetine kısıtlamalar getirilmiştir. Ayrıca bu tarz demokratik dışı durumlara ek olarak DP'nin CHP'yi yürütme eliyle soruşturmak için kurul oluşturması ve bu kurula yargı yetkilerini de vermesiyle sınır aşılmıştır. Böylelikle darbenin asli kaynağını oluşturan toplumsal dinamiklerin yanında siyasi bunalım da meydana getirmiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Tevfik Çavdar, *Türkiye Demokrasi Tarihi II*, İmge Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2013, s. 85-86.

¹⁷⁵ Milliyet, 28 Mayıs 1960, sayı: 3597, s. 1.

¹⁷⁶ Bilal Tunç, "Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın Yeri ve Önemi", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt:17, Sayı:67, (2020), s. 666-667.

¹⁷⁷ Cumhuriyet, 28 Mayıs 1960, sayı: 12867, s. 1.

¹⁷⁸ Bülent Tanör, *İki Anayasa*, Beta Basım Yayın Dağıtım, 3. Baskı, İstanbul, 1994, s. 13-15.

Soysal'a göre 27 Mayıs 1960, Tanzimat Dönemi ile başlayan askeri ve sivil bürokrasinin çok partili siyasi hayata geçiş ile iktidarı DP'ye kaptırması ve ikincil konuma düşmesi neticesinde ortaya çıkmıştır.¹⁷⁹ Gözler'e göre de 1960 öncesinde Türkiye'de hakiki manada bir kriz olmadığı gibi ekonomik ve sosyal problemler de oluşmamıştı. Krizin asli kaynağı halk düzeyinde olmayıp askerler, üniversite profesörleri açısından oluşmuş ve bu itibarla hukuka aykırı şekilde DP iktidarına karşı darbe gerçekleşmiştir.¹⁸⁰ Gerçekten de anti demokratik uygulama neticesinde hükümet devrilmiştir. Ayrıca DP hükümeti hukuka ve anayasaya aykırı usullere başvursa da 27 Mayıs Askeri Darbesi, egemenliğin kaynağı olan milletin iradesini yok sayarak hükümeti devirmiştir.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nin failleri başlangıçta kamuoyu tarafından belirlenememiştir. Zira ilk bildirilerde “*Silahlı Kuvvetler*” imzası görülürken, daha sonra “*Milli Birlik Komitesi(MBK)*” imzası görülmeye başlanmış ve MBK'nin kimlerden oluştuğu geçici anayasanın ilanı ile bilinebilmiştir.¹⁸¹ MBK, ilk olarak yeni anayasa çalışmalarına başlamıştır. Bu doğrultuda anayasanın hazırlanması için Sıddık Sami Onar başkanlığındaki bir heyeti 28 Mayıs 1960 ve 13 Sayılı Tebliğ ile görevlendirmiştir.¹⁸²

Yeni anayasanın yürürlüğe gireceği tarihe kadar oluşacak boşluk, komisyonca geçici anayasa ile doldurulmuştur. Bu cihetle 12 Haziran 1960 tarihinde 1 Sayılı Kanun ile 27 maddeden oluşan ve MBK'nın yasamayı doğrudan kullanacağı, yürütmeyi ise başkanın belirlediği kurul ile kullanabildiği geçici anayasa yürürlüğe konulmuştur; ayrıca 1961 Anayasası'na kadar 1924 Anayasası'nın kaldırılmayan hükümleri de kullanılmıştır.¹⁸³ Böylelikle 27 Mayıs Askeri Darbesi'ni yürütenler ve darbenin baş aktörleri olan MBK, geçici anayasa ile devletin istikrarını ve toplumsal düzeni sağlamaya çalışmıştır.

¹⁷⁹ Soysal, 1979, s. 62-63.

¹⁸⁰ Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 80-81.

¹⁸¹ Çavdar, 2013, s. 86-87.

¹⁸² Hakan Toy & Defne Elmacı, *Kronolojik Türkiye Tarihi Ansiklopedisi*, Karma Kitaplar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007, s. 147.

¹⁸³ Bilal Tunç & Eren Akarçay, “12 Mart Muhtırası Sonrası 1961 Anayasası'nda Yapılan Değişiklikler Üzerine Bir Değerlendirme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:11, Sayı:3, (2022), s. 1547.

Darbeden sonra 12 Haziran 1960 tarihinde çerçeve niteliğe sahip olan geçici anayasa ilan edilmiş ve özellikle MBK'ya ilişkin hükümler ile bunun görev ve yetkileri düzenlenmiştir. Nitekim Geçici Anayasa'nın 1. Maddesi'nde MBK'nın TBMM'nin anayasal hak ve yetkilerine sahip olduğu, bu yetkilerini en kısa sürede yeni anayasa ile meclise devredeceği ve bu süre zarfında Türk Milleti adına iktidarı kullanacağı belirtmiştir. 8. Madde ile de TBMM'nin göreve başlaması ile MBK'nın hukuki zeminini kaybedeceği garanti altına alındığı belirtilmiştir.¹⁸⁴ Gerçekten de MBK, ilk madde ile demokratik olmayan yöntemle milletin egemenliğine yaptığı müdahaleyi yumuşak ifadelerle millet için yaptığını göstermeye çalışmış ve darbe sonucunda elde ettiği iktidarı kullanma yetkisini millet adına kullandığını belirterek darbeyi hukuki bir zemine oturtmuştur.

Yeni anayasa yapımı için görevlendirilen komisyona karşı kamuoyu tarafından tepkiler gelmesi üzerine MBK tarafından milleti daha kapsamlı temsil sağlanmasına yönelik Kurucu Meclis oluşturulması için 157 ve 158 Sayılı Kanunlar ilan edilmiştir.¹⁸⁵ 157 Sayılı Yasa ile bir yanı MBK, diğer yanı milletin temsiliyi sağlamak için Temsilciler Meclisi'nden oluşan iki yapıyı Kurucu Meclis oluşturulmuştur. Ayrıca Kurucu Meclis'in vesilesiyle anayasayı en kısa sürede tamamlayıp iktidarı TBMM'ye devretmek amaçlanmıştır.¹⁸⁶ Böylelikle iktidarı elinde bulunduran MBK, yeni anayasa yapıncaya kadar iktidar gücünü sivil bir yapı olan Temsilciler Meclisi ile paylaşmıştır.

Yeni anayasa için İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sıddık Sami Öner'in başkanlığını yürüttüğü İstanbul Ön Tasarısı ve Ankara Üniversitesi öğretim üyeleri tarafından oluşturulan Ankara Ön Tasarısı hazırlanmıştır.¹⁸⁷ İstanbul Ön Tasarısı'nda genel oy ve siyasi partilere ilişkin yeterli düzenleme bulunmamaktaydı; ayrıca kamu erki, farklı organlara bölünmüş 1924 Anayasası'na oranla yürütme erki güçsüzleştirilmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 139.

¹⁸⁵ Tunç, "Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın ...", (2020), s. 669.

¹⁸⁶ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 369.

¹⁸⁷ Fatih Özkul, "1961 Anayasası'nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve Önemi", *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:13, Sayı:25, (2023), s. 21.

¹⁸⁸ Tunç, "Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın ...", (2020), s. 669.

Ankara Ön Tasarısı'ndaysa İstanbul Tasarısı'ndan farklı olarak yürütmenin güçsüzleştirilmesinin aksine güçlü yürütme öngörülmüş ve genel oy ile siyasi partilere ilişkin özenli düzenlemeler öngörülmüştür.¹⁸⁹ Soysal'a göre MBK, anayasa hazırlanma sürecini bilimsel bir faaliyet olarak düşünmüş ve bu itibarla süreci Prof. Dr. Sıddık Sami Öner başkanlığındaki Bilim Kurulu'na bırakmıştır.¹⁹⁰ Gerçekten de İstanbul Ön Tasarısı ile anayasaların temel gayesi olan temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınıp kamu erkinin sınırlandırılması hedeflenmiş ve bu doğrultuda otoriterleşmenin önüne geçilmek için kamu erki dağıtılmış ve bağımsız kuruluşlar düzenlenmiştir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere 157 Sayılı Kanun ile kurulan Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961'de aktif hale getirilmiş, Kurucu Meclis tarafından Anayasa Komisyonu oluşturulmuş ve asli tasarı olarak İstanbul Taslağı; yardımcı tasarı olarak da Ankara Tasarısı benimsenerek çalışmalara başlanılmıştır. Ayrıca anayasa hazırlama sürecinde Fransız, İtalyan, Federal Almanya Anayasaları ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi(AİHS) ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi(İHEB)'nden de yararlanılmıştır.¹⁹¹ Son düzenlemeler ışığında anayasa tasarısı, ilk olarak Temsilciler Meclisi'nde tartışılmış, daha sonra MBK'da görüşülmüş ve nihayetinde tartışılan hususlar giderildikten sonra 27 Mayıs 1961'de Kurucu Meclis birleşik toplantısında kabul edilmiştir.¹⁹²

157 Sayılı Kanun ile yapılacak anayasanın halkoylamasına sunulması kararlaştırılmıştır. Bunun sonucu olarak hazırlanan anayasa tasarısı için 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoylaması yapılmış ve referandum sonucunda yeni anayasa %61.5 evet oyu ile kabul edilmiştir.¹⁹³ Böylece 1961 Anayasası, 20 Temmuz 1961 tarih ve 10859 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve 15 Ekim 1961'de de genel seçimler yapılmıştır.¹⁹⁴ Böylece yeni anayasanın yürürlüğe girmesiyle demokrasinin önündeki engellerden birisi ortadan kaldırılmış ve kısmen de olsa darbenin etkisi kırılmaya başlamıştır şeklinde düşünülebilir.

¹⁸⁹ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 372.

¹⁹⁰ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul, 1979, s. 63-64.

¹⁹¹ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 374.

¹⁹² Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 83.

¹⁹³ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 375-376.

¹⁹⁴ Özkul, 2023, s. 23.

1.3.2. 1961 Anayasası'nın Genel Esasları

1961 Anayasası'nın İlk Bölümü genel esaslara ilişkin olup; 1. Maddede Türkiye Devleti'nin Cumhuriyet olduğu, Anayasa'nın 9. Maddesi'nde ise ilk maddenin değiştirilemeyeceği ve değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca 1961 Anayasası'nda başlangıç metni düzenlenmiş ve bu metinde, Türk Milleti'nin direnme hakkı olduğu ve bağımsızlık, Türk Milliyetçiliği, millet egemenliği, Atatürk devrimlerine bağlılık, devletin bölünmez bütünlüğü, anayasanın insan haklarına dayanması, sosyal hukuk devleti yapısı gibi hususlar düzenlenmiştir.¹⁹⁵ İfade edildiği üzere ilk madde ile devletin şekli düzenlenmiştir ve 1924 Anayasası'nda olduğu gibi ilk madde şeklen ve esasen korunmuştur. Yine yasa koyucu, son maddeyle de Cumhuriyet'e bağlılığın ve Cumhuriyet'e aykırı herhangi bir yaklaşımın mevzu bahis dahi olamayacağını göstermiştir.

Cumhuriyetin niteliklerinin düzenlendiği 2. Maddede, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, laik, demokratik ve sosyal hukuk devleti olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁶ 1924 Anayasası'nın biçimsel sistematığının devam ettiği ikinci maddede birçok yenilik eklenmiştir. 1924 Anayasası'nda 1937'de yapılan değişiklikte laiklik, milliyetçilik, devletçilik, halkçılık, inkılapçılık, cumhuriyetçilik olmak üzere altı nitelik belirtilmiş olmasına rağmen, 1961 Anayasası ile laiklik dışındaki nitelikler kaldırılmış, milli, demokratik, sosyal hukuk devleti olmasının yanı sıra insan haklarına dayanan bir yapı benimsenmiştir. Ancak, ilgili maddede başlangıçtaki temel ilkelere dayandığı da belirtilmiş ve yukarıda da bahsedildiği üzere bu anayasanın başlangıç metninde Türk Milliyetçiliği ve Atatürk Devrimlerine bağlılık gibi temel ilkeler düzenlenerek dolaylı yoldan 1937 değişikliği ile getirilen niteliklerin korunduğu anlaşılmıştır.

Tanör'e göre ikinci maddeye eklenen insan haklarına dayanan, demokratik, milli, laik ve sosyal bir hukuk devleti nitelikleri ile insan eksenli felsefi yaklaşım anayasada benimsenmiştir.¹⁹⁷ Gerçekten de 1961 Anayasası'yla ilk defa kendine yer bulan sosyal hukuk devleti anlayışıyla bireylerin sosyal hakları da güvence altına alınıp yasalarla bireylerin haklarının korunacağını garanti verilmiştir. Ayrıca

¹⁹⁵ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 146-147.

¹⁹⁶ Şahin, 2012, s. 53.

¹⁹⁷ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 379.

anayasanın temel hak ve özgürlüklere dayanması ile devletin birey için var olduğu anlayışı uygulanmaya çalışılmıştır.

1961 Anayasası'nın 3. Maddesi ile devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğu, resmi dilinin Türkçe ve başkentinin Ankara olduğu belirtilmiş, 4. Madde ile de egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğu, anayasadan kaynağını alan yetkili organlarca egemenliğin kullanacağı ve bu kullanımın belirli bir kişiye, sınıfa veya zümreye bırakılamayacağı şeklinde düzenleme yapılmıştır.¹⁹⁸ 1924 Anayasası'nda olduğu gibi bu anayasada da egemenliğin yegâne sahibinin millet olduğu belirtilmiştir.

Demir ve Karatepe'ye göre 1961 Anayasası'nda dile getirilen devlet anlayışında egemenlik hakkının kullanılması bakımından meclisin üstünlüğü ilkesi terk edilmiş ve yetkili organın kaynağını anayasadan aldığı belirtilerek anayasanın üstünlüğü ilkesi vurgulanmıştır.¹⁹⁹ Gerçekten de 1924 Anayasası'nın 4. Maddesi ile güçler birliği ilkesi benimsenmiş ve egemenliği millet adına kullanan asli ve tek organın meclis olduğu belirtilmişken, 1961 Anayasası'nda egemenliğin kullanımının bir organa, kişiye yahut zümreye bırakılamayacağı ve birden fazla organca egemenliğin kullanılacağı belirtilerek yumuşak kuvvetler ayrılığı ilkesinin kabul edildiği anlaşılmıştır.

1961 Anayasası'nın 5. Maddesi'nde yasama yetkisinin TBMM'ye ait olduğu ve yasama yetkisinin devredilmezliği düzenlenmiş, 6. Maddesi'nde yürütme görevinin kanunlar doğrultusunda Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirileceği belirtilmiş ve 7. Madde ile de yargı yetkisini Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerin kullanacağı ifade edilmiştir.²⁰⁰ Görüldüğü üzere genel esaslar bölümünde yer alan yasama yetkisi yasama organı olan meclise bırakılmış, yürütme yetkisiyse yürütme organı olan Bakanlar Kurulu'na bırakılmıştır. Böylelikle kuvvetler ayrılığının uygulandığı parlamenter sistemin 1961 Anayasası'nda benimsendiği anlaşılmaktadır.

¹⁹⁸ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 146.

¹⁹⁹ Fevzi Demir & Şükür Karatepe, *Anayasa Hukukuna Giriş*, Evrim Basım Yayım Dağıtım, 2. Baskı, İstanbul, 1989, s. 148.

²⁰⁰ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 147.

Tanör'e göre yürütmeden görev olarak bahsedilirken yasamadan yetki olarak bahsedilmesi ile yürütmenin kanunlar doğrultusunda yerine getirileceği şeklindeki düzenlenmesi beraber düşünüldüğünde, yasama organının asli ve ilk el olduğu, yürütmenin ise bağıl, türev bir yetkisine sahip bulunduğu ve yasadan bahsedilmediği takdirde yürütmeden de bahsedilemeyeceği şeklinde düzenleme yapılmıştır.²⁰¹ Nitekim 1924 Anayasası'nda da yürütmeye ilişkin bölümün başlığı yürütme göreviyken, yasama bölümünün başlığı yasama yetkisi olarak düzenlenmiştir. Bu itibarla 1961 Anayasası'nda her ne kadar meclisin üstünlüğü ilkesinden vazgeçilmiş olduğu yorumu benimsenmişse de dolaylı bir şekilde meclisin üstünlüğü geleneğinin devam ettirildiği ve dahi kanun çerçevesinde yürütmenin yetkisini kullanacağı dikkat edildiğinde yürütmenin tam manasıyla asli bir nitelik kazanmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır.

1961 Anayasası'nın 8. Maddesi'nde kanunların anayasaya aykırı olamayacağı ve anayasa hükümlerinin yasama, yürütme ve yargı organlarını, idari makamları ve kişileri bağlayan temel kurallar olduğu şekilde düzenlenme yapılmıştır.²⁰² Gözler'e göre 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'na göre anayasanın üstünlüğü ilkesi açısından bir yenilik getirmediği; ancak, Anayasa Mahkemesi'ni kurmasıyla yeni bir düzenleme getirmiştir.²⁰³

Tanör'e göre 1961 Anayasası, getirmiş olduğu sistemle anayasanın üstünlüğünün hakiki manada yerleşmesi için anayasaya aykırılığı denetleyecek Anayasa Mahkemesini kurarak her anlamda anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığını sağlayan yapıyı güvence altına almıştır.²⁰⁴ Nitekim yukarıda da bahsedildiği üzere 1924 Anayasası'nın uygulandığı dönemde hak ihlalleri gerçekleştiğinde bunları denetleyecek bir mekanizmanın eksikliği sebebiyle anayasanın üstünlüğü ilkesi pratik anlamda bir sonuç doğurmamıştır. Ancak, 1961 Anayasası ile getirilen Anayasa Mahkemesi vesilesiyle anayasa üstünlüğü ilkesinin uygulamada da imkân bulduğu ve dolayısıyla bu sorunun ortadan kalktığı açık olduğu anlaşılmaktadır.

²⁰¹ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 396-397.

²⁰² Gözübüyük & Kili, 1982, s. 147.

²⁰³ Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 85.

²⁰⁴ Tanör, *İki Anayasa*, 1994, s. 19-21.

1.3.3. 1961 Anayasası'nda Yasama

1961 Anayasası'nın *Cumhuriyetin Temel Kuruluşu* başlıklı Üçüncü Kısımının yasama ile ilgili Birinci Bölümü'nün ilk maddesi olan 63. Madde ile TBMM'nin Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'ndan kurulduğu, 64. Madde ile de TBMM'nin kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak, devletin bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek, para basılmasına, genel ve özel af ilânına, mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermek şeklinde görev ve yetkileri düzenlenmiştir.²⁰⁵ Yani yeni anayasa ile çift meclisli sistem benimsenmiş olmaktadır. Bunun yanı sıra önceki anayasada meclise kanunları yorumlama ve cezaları değiştirme, hafifletme, kanun soruşturma ve cezaları erteleme gibi yargısal nitelikli görevler verilmişken, bu anayasada kuvvetler ayrılığı ilkesinin gerçek anlamda benimsenmesiyle yasamanın mahiyetini aşmayacak düzenleme yapılmış bulunmaktaydı.

20 Eylül 1971 tarihli değişiklikle kanun hükmünde kararname usulü 64. Maddeye eklenmiştir. Bu değişiklikle kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi Bakanlar Kurulu'na verilmiştir; ayrıca diğer şart ve düzenleme esaslarının yanı sıra ikinci kısımda yer alan temel hak ve özgürlüklerin üçüncü bölümü dışındaki bölümlere ilişkin düzenleme yapılamayacağı belirtilmiştir.²⁰⁶ Her ne kadar Adalet Partisi (AP) reformların kanun gücündeki kararnamelerle yapılmasına karşı çıkmış olsa da;²⁰⁷ bu düzenleme Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulu'nda 134 oyla kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.²⁰⁸ Bu da, dönem itibariyle yapılan anayasal düzenleme üzerinde siyasi partiler arasında bir görüş birliğinin olmadığını açık biçimde ortaya çıkarmaktadır.

Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra AP Grubu adına Adnan Bey “*Yasama organının yetkisini devretmesi mevzuubahis değildir. Kanun kuvvetinde kararnamenin çıkması için peşinen bir yetki kanununun olması lâzımdır.*”²⁰⁹ Şeklinde düşüncelerini belirterek değişikliğin yetki devrine yol açmadığını da ifade etmiştir. Ancak AP, reformların kanun gücündeki kararnamelerle yapılmasına da karşı

²⁰⁵ Tunç, “Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın ...”, (2020), s. 670-672.

²⁰⁶ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 166-167.

²⁰⁷ Milliyet, 18 Eylül 1971, sayı: 8575, s. 1.

²⁰⁸ Cumhuriyet, 21 Eylül 1971, sayı: 16929, s. 1.

²⁰⁹ CSTD, Dönem X, C. 67 (20 Eylül 1971), s. 590.

çıkıştır. Esasında TBMM’ye verilen yasama yetkisinin en önemli işlevi kanun yapma, değıştirme ve kaldırma yetkisidir. 1971 tarihli değışiklikle beraber ise yürütme erki olan Bakanlar Kurulu’na verilen belirli konularda kanun hükmünde kararname düzenleme ve kararnamelerle kanunları yürürlükten kaldırma hakkı, yasama yetkisinin devredilmezliğine aykırılık teşkil ettiğı ve dahi kuvvetler ayrılığı ilkesini zedelediğı kanaatine varılmıştır.

1961 Anayasası’nın 92. Maddesi’nde Millet Meclisi’nin kabul ettiğı bir metni Cumhuriyet Senatosu salt çoğunlukla veya üçte iki çoğunlukla reddederse, Millet Meclisi tarafından kabul edilebilmesi için aynı şekilde salt çoğunluk veya üçte iki çoğunluğun gerektiğı; ayrıca Millet Meclisi’nin kabul ettiğı metin Cumhuriyet Senatosu tarafından değıştirilerek kabul edilmişse, Millet Meclisi bu değışiklikleri benimsemezse, iki meclisin komisyonlarından seçilecek eşit sayıda üyelerden bir “*Karma komisyon*” kurulacağı ve Millet Meclisi’nin karma komisyonca hazırlanmış metni aynen kabul edeceği²¹⁰ şeklinde bir düzenleme bulunmaktadır. Bu da söz konusu maddeyle kanunların yürürlüğe girme aşamasını nasıl olduğuna ve bu süreçte her iki meclisin ne yapması gerektiğine dair gerekli düzenlemelerin yapıldığını ortaya koymaktadır.

1961 Anayasası’nın 67. Maddesi ile genel oyla 450 milletvekilinden Millet Meclisi’nin kurulduğu, 68. Madde ile otuz yaşını doldurma ile milletvekili seçilebileceğı, 69. Madde ile dört yılda bir Millet Meclisi seçimlerinin yapılabileceğı, 70. Madde ile Cumhuriyet Senatosu’nun genel oyla seçilen 150 ve Cumhurbaşkanı’nca seçilen 15 üyeden oluştuğıyla MBK başkanı ve üyeleriyle eski Cumhurbaşkanlarının daimi üye olduğu, 72. Madde ile kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğretim eğitimi bulunanların üye seçileceğı ve Cumhurbaşkanı’nca seçilenlerin ise seçkin hizmetleriyle tanınmış ve kırk yaşını doldurmuş kimselerden olacağı, 73. Madde ile Cumhuriyet Senatosu’nun üyeliğinin süresinin altı yıl olduğu, üyelerin üçte birinin her iki yılda bir seçileceğı şeklinde düzenlenmiştir.²¹¹ Yani ilgili maddelerde TBMM’nin kuruluş ve seçilme yeterliliğı düzenlenmiştir.

²¹⁰ Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 87.

²¹¹ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 168-170.

1961 Anayasası'nın 68. Maddesi'nde milletvekili seçilme yeterliliği için *“Türkçe okuyup yazma bilmiyenler, kısıtlılar, yükümlü olmasına ve muaf bulunmamasına rağmen muvazzaf askerlik hizmetini yapmıyanlar veya yapmış sayılmıyanlar ve kamu hizmetlerinden yasaklılar ile ağır hapis cezasını gerektiren bir suçtan dolayı kesin olarak hüküm giymiş olanlar ve -taksirli suçlar hariç olmak üzere- beş yıldan fazla hapis cezasıyla veya zimmet, ihtilâs, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflâs gibi yüz kızartıcı suçlardan biriyle kesin olarak hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar da, milletvekili seçilemezler.”*²¹² Şeklindeki şartlar sayılmıştır. 6 Kasım 1969 Anayasa değişikliğiyle *“Affa uğramış olsalar da”* seçilme şartı madde metninden çıkarılmıştır.²¹³ Ayrıca 16 Nisan 1974'te de sade bir dille 68. Madde değiştirilmiştir.²¹⁴

Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin düzenlendiği 73. Maddedeysse 17 Nisan 1970 Anayasa değişikliğiyle *“Millet Meclisi genel Seçimlerinin yapılacağı yıla rastlıyan yenileme seçimleri, Millet Meclisi genel seçimleriyle birlikte ve rastlamıyanları ise, genel seçimlerden sonra gelen ikinci yılda, genel seçimler için kanunun belirttiği ayda yapılır. 74 üncü maddeye göre seçimlerin geriye bırakılması yahut 69 uncu veya 108 inci maddeye göre seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi hallerinde, Cumhuriyet Senatosunun yenileme seçimleri de Millet Meclisi seçimleriyle birlikte yapılmak üzere geriye bırakılmış veya öne alınmış olur. Bundan sonraki Cumhuriyet Senatosu yenileme seçimleri 3'üncü fıkra hükümlerine göre yapılır.”*²¹⁵ Fıkraları eklenmiştir. Bu da anayasada yapılan değişikliklere bir vurgu yapmaktadır.

TBMM'nin denetim yolları 88. ve 90. Maddeleri arasında düzenlenmiştir. 88. Madde ile soru, genel görüşme, meclis soruşturması ve meclis araştırmasında her iki meclisin de yetkili olduğu, 89. Madde ile gensoru yetkisinin sadece Millet Meclisi'ne ait olduğu, 90. Madde ile meclis soruşturmasının her iki meclisin eşit üyesiyle seçilen komisyonca yürütüleceği ve TBMM'nin birleşik toplantısında görüşülüp karara bağlanacağı belirtilmiştir; ayrıca 94. Madde ile de bütçe kanunun kabulünde

²¹² Necmi Yüzbaşıoğlu, *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*, Beta Basın Yayın Dağıtım, 16. Baskı, İstanbul, 2024, s. 57-58.

²¹³ CSTD, Dönem IX, C. 67 (6 Kasım 1969), s. 125.

²¹⁴ CSTD, Dönem XIII, C. 67 (16 Nisan 1974), s. 151.

²¹⁵ CSTD, Dönem IX, C. 67 (17 Nisan 1970), s. 719.

son söz Millet Meclis'ine ait olduğu belirtilmiştir.²¹⁶ Gözler'e göre Millet Meclisi'nin yetkileri, Cumhuriyet Senatosu'nun yetkilerinden çok daha fazladır.²¹⁷ Gerçekten de gensoru ve bütçe kanununun kabulü yetkilerinin yanı sıra başkaca maddelerle de yetkilerinin Millet Meclis'ine verilmesiyle Millet Meclisi'nin, Cumhuriyet Senatosuna oranla çok daha etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yasama organına verilen bir diğer yetki anayasanın son hükümde yer alan 155. Madde ile düzenlenmiştir. 155. Maddeye göre TBMM üye tam sayısının en az üçte biri tarafından yazılı olarak anayasanın değiştirilmesinin teklif edilebileceği ve kabulü için meclislerin ayrı olarak üye tam sayılarının üçte iki çoğunluğunun oyunun gerekli olduğu düzenlenmiştir.²¹⁸ Anayasanın maddelerinin değiştirilmesinin daha zor usullere bağlanmasıyla 1961 Anayasası'nın katı bir anayasa olduğu sonucuna varılmıştır.

Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra istisnai olarak iki meclisçe TBMM Birleşik Toplantısı yapılır ve bu toplantıda 85. Maddede yer alan içtüzük yapılması, 66. Maddede yer alan silahlı kuvvet gönderme, 95. Maddede yer alan Cumhurbaşkanı seçme, 124. Maddede yer alan sıkıyönetim ilanını onaylama veya reddetme gibi düzenlemelerle gündeme gelir şeklinde gerekli düzenlemeler yapılmıştır.²¹⁹ Bu da 1961 Anayasası'nın gerçek anlamda birçok konuya düzenleme getirmekle kazuistik bir yapıya sahip olduğuna açık işarettir.

1.3.4. 1961 Anayasası'nda Yürütme

1961 Anayasası'nın Cumhuriyetin Temel Kuruluşu başlıklı Üçüncü Kısımının İkinci Bölümü yürütme erkine ayrılmıştır. Bu bölümün ilk maddesi olan 95. Madde ile Cumhurbaşkanı'nın meclisçe seçilme usulü ve seçilme halinde parti ile ilişkisinin kesilerek tarafsızlığı, 97. Maddesi'nde Cumhurbaşkanı'nın devletin başı olduğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil ettiği şeklinde düzenlenmiştir.²²⁰ Cumhurbaşkanı'nın TBMM tarafından belirli usullerle seçilmesi, 1961 Anayasası'nın parlamenter hükümet modelini benimsediğinin göstergesidir.

²¹⁶ Şahin, 2012, s. 83-84.

²¹⁷ Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 87.

²¹⁸ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 216-217.

²¹⁹ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 395.

²²⁰ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 179-180.

Anayasanın 97. Maddesi'nin İkinci Fıkrasında milletlerarası antlaşmaları onaylayıp yayınlama, devleti temsil etme vs. şeklinde Cumhurbaşkanı'nın görevleri sayılmış, 98. Madde ile de Cumhurbaşkanı'nın görevlerinden sorumlu olmadığı ve imzaladığı kararlardan Başbakan ve Bakanlar Kurulu'nun sorumlu olduğu şeklinde düzenlenmiştir.²²¹ İlgili kanun maddelerinde Cumhurbaşkanı'nın sınırlı sayıda tutulan görevleri ve sorumsuzluğu belirtilerek parlamenter hükümet sisteminin tipik bir özelliği yansıtılmıştır. Nitekim parlamenter hükümet sisteminde yürütme erki cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan oluşur ve cumhurbaşkanının yetkileri semboliktir ve her türlü görevinden sorumsuzdur. Ayrıca bu durum Cumhurbaşkanının devletin başı olmasının ve tarafsızlığının yansımalarıdır.

Anayasanın 102. Maddesi ile Bakanların TBMM üyeleri veya milletvekili seçilme yeterliliğine sahip kişiler arasından Başbakan tarafından seçileceği ve Cumhurbaşkanı'nca atanacağı, Başbakan'ın ise TBMM üyeleri arasından Cumhurbaşkanı'nca atanacağı belirtilmiş, 103. ve 104. Maddelerle de güvenoyuna ilişkin düzenlemeler yer almıştır.²²² İlgili maddelerle yürütme organının diğer kanadı olan hükümeti teşkil eden Bakanlar Kurulu'nun kuruluşu ve güvenoyuna ilişkin esaslar düzenlenmiştir.

Caner'e göre yürütme erkinin diğer kolu olan Bakanlar Kurulu, Meclis'te doğmaktadır ve Meclis, güvensizlik oyu vererek Bakanlar Kurulu'nu düşürebilir.²²³ Bu durum da yumuşak kuvvetler ayrılığı ilkesinin 1961 Anayasası'nda benimsendiğini ortaya koymaktadır. Bakanlar Kurulu'nun görev ve sorumluluğunun düzenlendiği 105. Madde ile bakanların, hükümetin genel siyasetini yürüttüklerini ve sorumlu oldukları; ayrıca her bakanın yetkisi dahilindeki işlerle emri altındakilerinin işlerinden sorumlu oldukları şeklinde düzenlenmiştir.²²⁴ Bu doğrultuda 1961 Anayasası'nda Cumhurbaşkanı'nın kararlarından, Hükümet'in genel siyasetinden ve kendi yetkilerinin kullanımından sorumlu tutularak yürütme organının ikinci kanadının ödevleri çizilmiş ve keyfi uygulamaların önüne geçilmeye çalışılmıştır.

²²¹ Şahin, 2012, s. 88.

²²² Gözübüyük & Kili, 1982, s. 181.

²²³ Zehra Caner, "Parlamenter Sistem ile Başkanlık Sisteminin Analizi ve Başkanlık Sisteminin Türkiye'de Uygulanabilirliği", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:21, Sayı:1, (2013), s. 186-187.

²²⁴ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 181-182

Yürütmeye ilişkin bu bölümün 112 ile 119. Maddeleri arasında idareye ilişkin düzenlemeler yer almıştır. Bunun yanı sıra 120. Madde ile özerk üniversiteler ve 121. Madde ile de özerk, tarafsız diğer kurum olan devlet eliyle kurulan Türkiye Radyo ve Televizyon (TRT) İdaresi ve haber ajansları düzenlenmiştir. Ayrıca 122. Madde ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları düzenlenmiştir.²²⁵ Özkul’a göre 1961 Anayasası ile getirilen özerk kurumlar vesilesiyle çoğulcu demokrasinin pratikte yansımaları sağlanmaya çalışılmıştır.²²⁶ Tanör’e göre ise yerinden yönetim ilkesi, yerel yönetimlerin seçimle oluşması, seçilenlerle ilişkili uyuşmazlıkların sadece yargı yoluyla çözülmesi ve özerk kurumların kurulmasıyla anayasada merkezi yönetim ile idari yekparelik yumuşatılmıştır.²²⁷

20 Eylül 1971 Anayasa değişikliğiyle 1961 Anayasası’nın üniversitelere ilişkin 120. Maddesi’nde “*Üniversiteler, Devletin gözetimi ve denetimi altında kendileri tarafından seçilen organları eliyle yönetilir. Özel kanuna göre kurulan Devlet üniversiteleri hakkındaki hükümler saklıdır. Üniversitelerle onlara bağlı fakülte, kurum ve kuruluşlarda öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarınınca giderilmemesi halinde Bakanlar Kurulu, ilgili üniversitelerin veya bu üniversiteye bağlı fakülte, kurum ve kuruluşların idaresine el koyar ve bu kararını hemen Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantısının onamasına sunar. Hangi hallerin el koymayı gerektireceği, el koyma kararının ilân ve uygulanma usulleri ile süresi ve devamınca Bakanlar Kurulunun yetkilerinin nitelik ve kapsamı kanunla düzenlenir.*”²²⁸ Şeklinde düzenlemeler getirilmiştir. Bu da 1971 Muhtırasına kadar Türkiye’de üniversitelerin bir nebze de olsa özerk olmalarını sağlaması açısından son derece önemlidir.

Yukarıda ifade edildiği üzere 20 Eylül 1971 Anayasa değişikliğiyle birlikte üniversitelerin yönetimi, devletin gözetimi ve denetimi altında bir yapıya bürünmüş ve gerektiği takdirde Bakanlar Kurulu’nun yönetime el koyacağı hükmü getirilmiştir. Değişikliğe karşın oylamada Diyarbakır Senatörü Selahattin Bey “*Devletin görevi, üniversiteye her takımdan yardımcı olmaktır, ona engeller çıkarmak değildir. Eğer Hükümet, üniversite ile karşılıklı anlayış içinde, üniversitenin talebi üzerine yerinde,*

²²⁵ Şahin, 2012, s. 93-97.

²²⁶ Özkul, 2023, s. 30.

²²⁷ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 399.

²²⁸ Yüzbaşıoğlu, *Anayasa Hukukunun ...*, 2024, s. 78-79.

*zamanında, kanunlar çerçevesinde üniversiteye yardımcı olabilir ve üniversite ile koordinasyon kurabilirse birçok meselelerin kolaylıkla halli mümkün olabilir.”*²²⁹ Şeklinde belirterek değişikliğin üniversitelerin özerkliğini kaldırdığını ifade etmiştir. Yani üniversiteler sadece on yıl gibi kısa bir süre özerk olarak faaliyette bulunabilmiştir.

Yürütmeye ilişkin önemli bir diğer husus 111. Maddede yer alan Milli Güvenlik Kurulu’na (MGK) ilişkin düzenlemeler oluşturmıştır. 111. Maddenin ilk haline göre MGK, Cumhurbaşkanı’nın başkanlığıyla Başbakan, Genelkurmay başkanı, kanunun gösterdiği bakanlarla kuvvet komutanlarından oluşur ve MGK, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasın ve diğer temel görüşleri Bakanlar Kurulu’na bildirir şeklinde düzenlenmiştir.²³⁰ MGK, 1961 Anayasası’nda yer almış ilk haliyle yürütme erki üzerinde etkili bir baskı ve güç aracı olarak var olmuştur. Ancak zamanla yapılan anayasal değişikliklerle bunun önüne geçilmeye çalışılmıştır.

20 Eylül 1971 Anayasa değişikliği ile MGK’nın milli güvenliğe ilişkin temel görüşlerini Bakanlar Kurulu’na “*Bildirir*” ifadesi “*Tavsiye eder*” şeklinde değiştirilmiştir.²³¹ Bu duruma karşın Diyarbakır Senatörü Selahattin Bey “*Orduyu tavsiye kurulu durumuna getirmek. Onu daimî olarak siyasetin içinde bulunmakla karşı karşıya bırakmaktır, ki bu hem Atatürk’ün, Ordu siyasetin dışındadır, görüşü ile, hem Ordunun bu görüşe tamamen uygun olarak ve 27 Mayıs- 12 Mart hareketleriyle de açıkça göstermiş bulunduğu, siyasetten hoşlanmama tutumu ile, hem de demokratik sistem anlayışı ile tezat teşkil eden bir durumdur.*”²³² Şeklinde belirterek ordunun siyasete müdahalesi tehlikesine açık olduğu yorumunda bulunmuştur.

Tanör’e göre MGK’nın oluşumu, yasama organının içinde askeri müdahaleyi yapmış kurul üyelerine ömür boyu yer verilmesi, diğer hükümlerle birlikte anayasada iki kanatlı yürütme erkini üç kanatlı hale getirmiştir.²³³ Erdoğan’a göre de askeri bürokrasinin kurumlara yerleştirilmesinin sebebi milletin iradesinin yansması

²²⁹ CSTD, Dönem X, C. 67 (20 Eylül 1971), s. 603.

²³⁰ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 184.

²³¹ Yüzbaşıoğlu, *Anayasa Hukukunun ...*, 2024, s. 74-75.

²³² CSTD, Dönem X, C. 67 (20 Eylül 1971), s. 601.

²³³ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 399.

olan seçilmiş sivil yönetimlerin gözetim altında tutulmasını sağlamaktır.²³⁴ Gerçekten de 1961 Anayasası'nda askeri gücün kamu erkinin farklı organlarına serpiştirilerek millet egemenliğine aykırı; ama anayasadan kaynaklı askeri güce meşruiyet kazandırıldığı sonucuna varılmıştır.

1.3.5. 1961 Anayasası'nda Yargı

1961 Anayasası'nın İkinci Kısımının Üçüncü Bölümü yargı kurumunu düzenlemiştir. Mahkemelerin bağımsızlığının ele alındığı bu bölümün ilk maddesi olan 132. Madde ile hakimlerin bağımsız olduğu ve anayasa, kanun, hukuk ve vicdan doğrultusunda karar vereceği, hiçbir makam, organ, kişi veya merci yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere emir, talimat veremeyeceği tavsiye de bulanamayacağı, yasama meclisinde yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili soru sorulamayıp görüşme yapılamayacağı ve organlarının idare mahkemesinin kararlarının yasama ve yürütme organları için bağlayıcı olduğu şeklinde düzenlenmiştir.²³⁵

1961 Anayasası'nın 133. Maddesi'nde hakimlerin azlolunamayacağı gibi hükümler getirilerek hakimlerin teminatı güvence altına alınmıştır.²³⁶ Yine 1961 Anayasası'nda hakimlerin bağımsızlığını sağlamak amacıyla Yüksek Hakimler Kurulu kurulmuştur.²³⁷ Tunç'a göre 1961 Anayasası, yargı erkine tamamiyle bağımsız bir nitelik kazandırarak kuvvetler ayrılığının hakiki manada uygulanmasını sağlamıştır. Ayrıca yargı gücünün kullanılmasını 1924 Anayasası'nda olduğu gibi kanunlara bırakmayıp anayasada düzenleyerek anayasal güvence oluşturmuştur.²³⁸ Gerçekten de yargı bölümünde yer alan maddelerle mahkemelerin bağımsızlığı, yargıç teminatı gibi konular anayasada düzenlenerek yargının ayrıklığı güvence altına alınmıştır. Ayrıca 132. Maddede Meclis'in hiçbir surette yargının işleyişine karışamayacağı ve kararlarına uyacağı şeklinde düzenleme yapılarak yargı erkinin asliliğine vurgu yapılmıştır.

²³⁴ Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, 5. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2008, s. 110.

²³⁵ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 194.

²³⁶ Şahin, 2012, s. 102.

²³⁷ Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 87.

²³⁸ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 156-157.

Tanör'e göre herkese tanınan yargısal hak ve güvenceler, yargı bağımsızlığı ve 114. Maddede belirtilen idarenin eylem ve işlemlerinin yargı denetime tabi olması hukuki güvencenin ve yaptırımların yargısal alanda detaylıca ele alındığını göstermiştir.²³⁹ Hakikaten de anayasada yargı ve yargısal denetime ilişkin bu düzenlemeler ve devamındaki hükümlerle doğrudan meclis ya da hükümet eliyle yahut dolaylı olarak yargı yoluyla iktidarın temel haklar ve özgürlükler üzerinde baskı ve dayatmanın önüne geçilmesi ve hukuk devleti ilkesinin gözetildiği kanaatine varılmıştır.

15 Mart 1973 tarihli değişiklikle mahkemelerin kuruluşunun düzenlendiği 136. Maddeye Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) ilk defa düzenlenerek eklenmiştir. Bu maddeye göre Cumhuriyet ve devletin güvenliğine karşı suçlara bakmakla görevli olan DGM, bir başkan ve dört asıl üyeden oluşur ve iki asıl üyesi askeri hakimler arasından seçileceği şeklinde düzenlenmiştir.²⁴⁰ Senatör Sırrı Atalay mecliste değişikliğe binaen “*Anayasanın genel sistemi olan kurumlar arasında, bir başka deyimle kuvvetler arasındaki muvazene bozulmuş olacaktır.*”²⁴¹ Şeklinde yorumunda bulunmuştur. Gerçekten de değişiklikle getirilen yeni mahkemelerde askeri hakimlere yer verilmesi, mahkemelerin bağımsızlığını zedelediğini ve bu düzenlemeyle temel hak ve özgürlüklere yargı yoluyla keyfi müdahaleye imkân tanındığı, hususunu ortaya çıkarmaktadır.

1961 Anayasası'nda yargı erki bakımından yeni düzenlemeler getirilmiştir. Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Uyuşmazlık Mahkemesi gibi yüksek mahkemeleri tek tek düzenlemiştir; ayrıca yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemek için Anayasa Mahkemesi kurulmuştur.²⁴² Asıl üyelerinin dördü Yargıtay, üçü Danıştay, biri Sayıştay, üçü Millet Meclisi, ikisi Cumhuriyet Senatosu ve ikisi de Cumhurbaşkanı'nca seçilen Anayasa Mahkemesi'nin kanunların anayasa açısından denetimi, içtüzüklerin denetimi, anayasa değişikliklerinin şekli şartlara uygunluk denetimi, Yüce Divan sıfatıyla yargılama yapma, siyasi partilerin kapatılma

²³⁹ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 403-404.

²⁴⁰ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 196.

²⁴¹ CSTD, Dönem XII, C. 10 (15 Mart 1973), s. 278.

²⁴² Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 89.

davalarına bakma gibi görevleri, anayasada düzenlenmiştir.²⁴³ Bu da, yeni anayasada üç büyük mahkeme hakkında kapsamlı bir düzenleme yapıldığını göstermektedir.

Anayasa Mahkemesi'ne ilişkin diğer hüküm olan 152. Maddede Anayasa Mahkemesi'nin kararlarının kesin olduğu, iptal edilen yasa veya diğer mevzuata ilişkin hükümlerin yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkacağı, Anayasa Mahkemesi kararlarının kamu erklerini, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlayacağını şeklinde düzenlenmiştir.²⁴⁴ Demir'e göre kanunların anayasaya uygunluğunun denetimini yapan Anayasa Mahkemesi, yasama organının iradesinin asli egemen olan milletin iradesinin önüne geçmesine set vurmuştur.²⁴⁵ Tanör'e göre de yargısal yenilikler iktidarın sınırlanması, bölünmesi, denetlenmesi bakımından büyük değer taşımıştır.²⁴⁶ Gerçekten de Anayasa Mahkemesi kararlarının kesinliği ve herkesi bağlayıcılığıyla hiçbir gücün anayasa aykırı iş veya işlemlerde bulunamayacağının güvencesi oluşturulmuştur.

1.3.6. 1961 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlükler

Kamu hürriyetleri, 1961 Anayasası'nda *Temel Hak ve Ödevler* başlıklı İkinci Kısımda yer almış ve dört bölüm şeklinde düzenlenmiştir: birinci bölümde *Genel Hükümler*, ikinci bölümde *Kişî Hak ve Özgürlükleri*, üçüncü bölümde *Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler*, dördüncü bölümde ise *Siyasi Haklar ve Ödevler* şeklinde ele alınmıştır.²⁴⁷ Toplam 53 maddeden oluşan bu bölüm, anayasada detaylı ve geniş bir yer tutmuştur.²⁴⁸ 1924 Anayasası'nda temel hak ve özgürlükler yirmi maddeden oluşmuş, sosyal haklar yer almamış, birçok kişi hakları ve ödevleri aynı maddede sayılmış ve genel felsefe verilmek ile yetinilmiştir. Ancak, sosyal hak ve ödevlerin ilk kez 1961 Anayasası ile Türk Anayasa tarihine girmesinin yanı sıra bu anayasada temel hak ve özgürlükler açısından kapsamlı bir yapı oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Kuzu'ya göre 1961 Anayasası, tepki nitelikte bir anayasa olması sebebiyle temel hak ve özgürlükleri sadece belirtmekle kalmamış, bunlara ilişkin sınırlama

²⁴³ Tunç, *Türk Anayasa Tarihi ...*, 2023, s. 157.

²⁴⁴ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 208-209.

²⁴⁵ Fevzi Demir, "Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri", *İTO Ekovizyon*, (2000), s. 65.

²⁴⁶ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 405.

²⁴⁷ Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 86.

²⁴⁸ Tunç, "Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın ...", (2020), s. 673.

usullerini ve bunların ölçülerini de düzenlenmiştir.²⁴⁹ Kapani'ye göre de 1924 Anayasası'nda kamu hürriyetlerinin genel çerçevesi düzenlenerek yasamaya kuvvetli takdir yetkisi tanınmış ve bu itibarla kamu hürriyetlerinin uygulamada imkansızlaşmasına varan sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu durum sebebiyle 1961 Anayasası, genel çerçeve ile yetinmemiş, kapsamlı düzenleme yoluna gitmiş ve yasamanın kamu hürriyetleri açısından yetkisini daraltan sistem inşa etmiştir.²⁵⁰ Gerçekten de 1924 Anayasası döneminin olumsuz tecrübeleri yeni anayasada dikkate alınmış ve temel hak ve özgürlükler detaylı düzenlenerek korunmuştur.

1961 Anayasası'nda *Temel Hak ve Ödevler* başlıklı İkinci Kısımın *Genel Hükümler* başlıklı birinci bölümünün ilk maddesi olan 10. Maddede herkesin kişiliğine bağlı dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve özgürlüklerinin olduğu, devletin hukuk devleti ile bağdaşmayan siyasi, sosyal ve ekonomik sınırları kaldıracağını ve kişilerin maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlayacağını şeklinde düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'ndan farklı olarak “*Türk*” ibaresi yerine “*Herkes*” ibaresi kullanılarak daha kapsayıcı bir düzenlemeye gidilmiştir.

Yukarıda anlatılanların yanı sıra 1924 Anayasası'nın temel hak ve özgürlüklere ilişkin 68. Maddesi'nin ikinci fıkrasında kamu hürriyetlerin kaynağının doğal hukuk olduğu belirtilmesine rağmen 1961 Anayasası'nda, dayanak açısından net bir ifade yer almamıştır. Ancak, 10. Madde'nin ilk fıkrasında herkesin insan olmasına bağlı olarak kişilerin dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmek hak ve özgürlüklere sahip olduğu düzenlenerek temel bir yapı kazandırılmıştır. Ayrıca 1961 Anayasası'nın 10. Maddesi'nde kamu hürriyetlerini salt tanımlama ile yetinilmemiş, devlete temel hak ve özgürlükleri koruma ödevi yüklenmiş ve uygulamada koruma ödevi için düzenlemeler yapıp gereken önlemleri alması için devlete görevler yüklediği anlaşılmıştır.

1961 Anayasası'nın 11. Maddesi'nde kamu hürriyetlerinin anayasanın sözüne ve ruhuna göre ancak yasayla sınırlanabileceği ve kamu yararı, genel ahlâk, kamu düzeni, sosyal adâlet ve millî güvenlik gibi gerekçelerle hakların özüne

²⁴⁹ Burhan Kuzu, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarının İnsan Hakları Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası*, cilt:54, sayı:1-4, (1994), s. 74.

²⁵⁰ Münici Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2023, s. 118.

dokunulamayacağı şeklinde düzenlenmiştir. Ancak 20 Eylül 1971 tarihli değişiklikle ilgili madde, kamu hürriyetlerinin devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ve hatta anayasanın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle kanunla sınırlanabileceği, kanunun kamu hürriyetlerinin özlerine dokunamayacağı ve temel hak ve özgürlükleri, devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü ve cumhuriyeti ortadan kaldırma maksadıyla kullanılamayacağı şeklinde değiştirilmiştir.²⁵¹

Kapani'ye göre 1961 Anayasası'nın 11. Maddesi'ndeki değişiklikler öncesinde temel hak ve özgürlüklerin asli olduğunu ve sınırlandırmanın istisna olduğunu söylerken, değişiklikler sonrasında bu durum tam aksi bir vaziyet olarak sınırlamanın asli bir durum olduğu sonucu çıkmıştır.²⁵² Nitekim değişikliğin tartışıldığı sırada Diyarbakır Senatörü Selahattin Bey “...Değişiklikle bu sebeplere ilâve edilen bir kısım sebeplerle de, temel hak ve hürriyetlerin özüne kolaylıkla dokunabilme ve sınırlama imkânı sağlanmaktadır ki; bu, Anayasanın söz ve ruhuna uygun değildir.”²⁵³ Şeklindeki ifadesiyle bu düzenlemenin anayasaya uygun olmadığını vurgulamaktadır.

Gerçekten de ilk haliyle 11. Madde, temel hak ve özgürlüklere getirilecek sınırlandırmanın sadece yasa ile olabileceğini ve birtakım kavramlarla getirilecek sınırlandırmanın da hakların özüne engel teşkil edemeyeceğini belirtilmiştir. Ancak, değişiklik sonrasında özellikle kamu düzeni, kamu yararı, genel ahlak gibi muğlak ve ne şekilde temel hak ve özgürlüklere sınırlama koyacağının kestirilemeyeceği kavramlar, madde metnine eklenerek kamu hürriyetlerinin kamu erkince her zaman müdahaleye maruz kalabileceğini belirtmiştir.

Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra 20 Eylül 1971 tarihli değişiklikle 11. Madde'nin son fıkrasında temel hak ve özgürlüklerin devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü, kamu hürriyetlerini ve cumhuriyeti ortadan kaldırmak amacıyla kullanılamayacağı, diğer bir ifadeyle kötüye kullanma yasağı düzenlenmiştir. Gözler'e göre bu değişikliğin gerekçesi olarak AİHS 17.

²⁵¹ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 147.

²⁵² Kapani, 2023, s. 131.

²⁵³ CSTD, Dönem X, C. 67 (20 Eylül 1971), s. 582.

Maddesi'nde yer alan hak ve özgürlüklerin yok edilmesi amacıyla kullanılması yasağı gösterilmişse de AİHS 17. Maddesi'nden farklı olarak eklemelerin yapılmasının bu değişikliğin anayasa metnine eklenmesinin hukuki bir sonuç doğurmayacağı belirtilmiştir.²⁵⁴

1961 Anayasası'nın 12. Maddesi'nde dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin herkesin eşit olduğu ve hiçbir kişi, aile, sınıfa ayrıcalık tanınmayacağı; 13. Maddesi'nde temel hak ve özgürlüklerin yabancılar için de uluslararası hukuk doğrultusunda kanunla sınırlanabileceği şeklinde düzenlenmiştir.²⁵⁵ 1924 Anayasası'ndaki eşitlik düzenlemesi, 1961 Anayasası'nda da detaylandırılarak ve herhangi bir ayrım gözetmeyerek devam ettirilmiştir.

1961 Anayasası'nda *Temel Hak ve Ödevler* başlıklı İkinci Kısımın ikinci bölümüyle *Kişi Hak ve Ödevleri* düzenlenmiştir. Klasik haklar olarak nitelendirilen ve XVIII. ile XIX. Yüzyıllarda doğan bu haklar 1961 Anayasası'nda da tamamına yakını olacak şekilde tanınmıştır.²⁵⁶ Anayasada 14. Maddede kişi dokunulmazlığı, 15. Maddede özel hayatın gizliliği, 16. Maddede konut dokunulmazlığı, 17. Maddede haberleşme özgürlüğü, 18. Maddede seyahat ve yerleşme özgürlüğü, 19. Maddede din ve vicdan özgürlüğü, 20. Maddede düşünce özgürlüğü, 21. Maddede bilim ve sanat özgürlüğü, 22. Maddede basın özgürlüğü ve devamı maddelerinde bu özgürlüğü kapsayan diğer unsurlar belirtilmiş, 28. Maddede toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, 29. Maddede dernek kurma hakkı ve son olarak kalan hükümlerde de hakların korunmasına ilişkin usuller düzenlenmiştir.²⁵⁷ Bu düzenlemeler, kişi hak ve hürriyetlerine 1961 Anayasası'nda ne derecede önem verildiğini göstermesi açısından son derece önemlidir.

1961 Anayasası için asli olan kamu hürriyetlerinin serbestisini ve korunmasını güvence etmektir. Ancak, yine de toplumsal düzen için sınırlandırmanın gerekliliğini de ve bu sınırlamanın kanunla olacağını da dile getirmiştir. Bunun yanı sıra kişi haklarında da ilgili kanun maddelerinde özel sınırlandırma sebeplerini sınırlı

²⁵⁴ Kemal Gözler, *İnsan Hakları Hukuku*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 6. Baskı, Bursa, 2025, s. 319-320.

²⁵⁵ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 148.

²⁵⁶ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 380.

²⁵⁷ Şahin, 2012, s. 56-62.

ve kısıtlı olacak şekilde belirtmiştir. Ancak, 20 Eylül 1971 değişiklikleri ile genel sınırlandırma sebepleri ile yetinilmeyip spesifik olarak bazı madde metinlerine de sınırlama sebepleri eklenmiştir. Nitekim özel hayatın gizliliğine ilişkin düzenlemede kamu düzeninin yanı sıra milli güvenlik kavramı da sınırlandırma sebebi sayılmış; yine basın ve haber alma özgürlüğünde de devletin milleti ve ülkesiyle bölünmez bütünlüğü, milli güvenliğin gizliliği gibi sınırlandırma sebepleri eklenmiş, dernek kurma hakkı açısından da aynı kavramlar sınırlandırma sebepleri sayılmış ve devletin müdahale hakkı fıkra olarak eklenmiştir.²⁵⁸

1961 Anayasası'nın basın özgürlüğüne ilişkin maddenin 20 Eylül 1971 tarihli değişikliğine karşın Diyarbakır Senatörü Selahattin Bey de *“Bir memlekette basın hürriyeti ne kadar geniş tutulursa, basın hem hak ve hürriyetlerin teminatı olma görevini o nispette yerine getirebilir, hem de Hükümeti hatalı hareket etmekten uzak kalmaya o nispette vesile olur. Basın hürriyetinin kısıtlanması ile Hükümet kolaylıkla hatalı hareket edebileceği gibi hak ve hürriyetler de kuvvetli bir teminattan yoksun kalmış olurlar.”*²⁵⁹ Şeklinde ifadesiyle getirilen sınırlandırmaların basın özgürlüğünün özüne aykırı olduğunu beyan etmiştir.

1961 Anayasası'nda *Temel Hak ve Ödevler* başlıklı İkinci Kısımın üçüncü bölümünde ise *Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler* belirtilmiştir. 35. Madde ile ailenin korunması, 36. Madde ve devamı maddelerinde mülkiyet hakkı ve bu hakka ilişkin düzenlemeler, 40. Madde ile çalışma ve sözleşme özgürlüğü, 41. Madde ile ekonomik ve sosyal hayat düzeni, 42. Madde ile çalışma hakkı, 43. Madde ile çalışma şartları ve devamı maddelerinde dinlenme, ücret, sendika kurma hakkı, toplu sözleşme ve grev hakkına ilişkin düzenlemeler, 48. Maddede sosyal güvenlik, 49. Maddede sağlık hakkı ve devamında ise öğrenme hakkı ve ödevi, tarım ve çiftçinin korunması gibi hususlar ele alınmıştır.²⁶⁰ 1924 Anayasası'nda yer almayan sosyal ve ekonomik haklar, çağın getirisinin sonucu olarak anayasaya eklenmiştir. Ayrıca 10. Madde ile de devlet pozitif yükümlülük yükleyerek yurttaşların sosyal ve ekonomik haklarının sürdürülmesi için engellerin ortadan kaldırılacağı ve maddi gelişim için gerekli imkanların sağlanacağı belirtilmiştir.

²⁵⁸ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 149-157.

²⁵⁹ CSTD, Dönem X, C. 67 (20 Eylül 1971), s. 585.

²⁶⁰ Şahin, 2012, s. 65-69.

20 Eylül 1971 Anayasa değişikliği neticesinde 1961 Anayasası'nda sendika hakkını düzenleyen maddede de değişikliğe gidilmiştir. Yeni düzenlemeyle birlikte sendika kurma hakkı için “*Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunması*”²⁶¹ şeklinde belirtilen sebeplerle sınırlandırmalar getirilebileceği düzenlenmiştir. İzah edildiği üzere getirilen sınırlandırmalar hakkın mahiyetine ciddi kısıtlamalar getirmektedir. Nitekim Cumhuriyet Senatosu'ndaki oylamada Diyarbakır Senatörü Selahattin Bey de “...sendika kurma haklarının ortadan kaldırılması”²⁶² şeklinde yorumlayarak bu hususa dikkat çekmiştir.

Demir ve Karatepe'ye göre de sosyal ve iktisadi haklar, sosyal devlet ilkesinin getirisi olarak anayasada yer almıştır. Nitekim bu haklar, tüm yurttaşlar için huzur, güvenlik ve insan onuruna yakışır yaşamın gereği olarak refah devleti amacının neticesi olarak ortaya çıkmıştır.²⁶³ Kapani'ye göre de yoksulluk ve kötü ekonomi şartlar içerisinde yaşayan insanlar için salt klasik özgürlüklerin bir mahiyetinin bulunamayacağının açık olması sebebiyle bireyleri özgürlüğe kavuşturmak için sosyal ve ekonomik hakları düzenlemek ve bu haklar için devletin tedbir almasını sağlamak elzemdir.²⁶⁴ Gerçekten de sosyal haklar, kapitalist sistem neticesinde zenginliğin tekelleşmesine karşı toplumun yoksullaşmasının önündeki en büyük güvence olarak bireyleri korumaktadır. Bu sebeple 1961 Anayasası'nda bu husus göz ardı edilmemiş ve sosyal haklar detaylı düzenlenmiştir.

1961 Anayasası'nın İkinci Kısımının son bölümünde ise *Siyasi Hak ve Ödevler* düzenlenmiştir. 55. Madde ile seçme ve seçilme hakkı, 56. ve 57. Maddelerde siyasi partilere ilişkin hükümler, 58. ve 59. Maddelerinde kamu hizmetlerine girme hakkı, 61. Maddede vergi ödevi, 62. Maddede ise dilekçe hakkı düzenlenmiştir.²⁶⁵ 56. Maddeye 30 Haziran 1971 değişikliğiyle “*Son milletvekili genel seçimlerin muteber oy sayısının en az yüzde beşini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisinde grup teşkil edecek sayıda milletvekilliği kazanmış bulunan siyasi*

²⁶¹ Yüzbaşıoğlu, *Anayasa Hukukunun ...*, 2024, s. 50.

²⁶² CSTD, Dönem X, C. 67 (20 Eylül 1971), s. 587.

²⁶³ Demir & Karatepe, 1989, s. 152.

²⁶⁴ Kapani, 2023, s. 120-121.

²⁶⁵ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 162-165.

*partilere Devletçe yapılacak yardım kanunla düzenlenir.”*²⁶⁶ Fıkrası eklenmiştir. Aktif statü hakları olarak da nitelendirilen siyasi haklar klasik hak ve ödevler ile sosyal ve iktisadi haklardan farklı olarak sadece yurttaşlar için düzenlenmiştir.²⁶⁷ Nitekim siyasal haklar, ülke yönetimine katılmayı sağlamakla birlikte ülkenin kurucusu olan bireylerin hak ve ödevleridir.

²⁶⁶ CSTD, Dönem X, C. 65 (30 Haziran 1971), s. 565.

²⁶⁷ Tanör, *Osmanlı-Türk ...*, 2023, s. 382.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK ANAYASA TARİHİNDE 1924 VE 1961 ANAYASALARININ TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRILMASI

2.1. Türk Anayasa Tarihinde 1924 ve 1961 Anayasalarının Temel Hak ve Özgürlükler Bakımından Karşılaştırılması

2.1.1. Temel Hak ve Özgürlükler

Tanımlanması zor bir kavram olan insan hakları, modern dönemde politik baskıya karşı korunma yöntemi olarak çıkmıştır.²⁶⁸ Gerçekten de kamu erkine karşı bireyleri müdafaa etmek amacıyla çıkan temel hak ve özgürlükler kavramı, modern anayasalarda tercih edilen bir isimlendirme olmakla birlikte her dönem için kullanılmamıştır. Kapani'ye göre temel hak ve özgürlükler kavramıyla da karşılanan kamu hürriyetleri, bireylerin haklarının devlet tarafından tanınıp pozitif hukuka girmiş olmasını ifade etmektedir.²⁶⁹ Nitekim 1924 Anayasası'nda "*Kamu Hakları*" kavramıyla; 1961 Anayasası'nda ise "*Temel Haklar*" kavramıyla belirtilmiştir.²⁷⁰ İfade edildiği üzere farklı adlandırmalarla ortaya çıksa da temel gaye farklılık arz etmemektedir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere temel hak ve özgürlükler kavramı, pozitif hukukla güvence altına alınmış insan haklarını ifade etmektedir. Temel hak ve özgürlükler, pozitif hukukla yani hukuk düzenince koruma altına alınmadan önce, ilksel anlamda özgürlük kavramıyla karşımıza çıkmaktadır. Gözler'e göre özgürlük, bir şeyi yapma veya yapmama, belirli bir şekilde davranıp davranmama erki olarak tanımlanmıştır, hukuki açıdan özgürlük ise hukuk düzeni tarafından yasaklanmamış her çeşit fiil şeklinde ifade edilmiştir; bu durumda hak ise insanların hukuk düzeni tarafından korunan özgürlükler şeklinde ifade edilmiştir.²⁷¹

Kaboğlu 'ya göre de özgürlük, bireyin toplumda sahip olduğu bağımsızlık alanını oluşturmaktadır. Tekil olarak kullanımında bir ideali temsil eden özgürlük, usule ilişkin güvencesini hakların sağladığı ve başkasına karşı öne sürülebilen haklara sahip olmaktır. Dolayısıyla insan hakları, hukukça tanınmış ve

²⁶⁸ Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2012, s. 24.

²⁶⁹ Kapani, 2023, s. 14.

²⁷⁰ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 128-147.

²⁷¹ Kemal Gözler, *İnsan Hakları ...*, 2025, s. 63-66.

güvencelenmiş beşerî ayrıcalıkları ifade etmektedir.²⁷² Yukarıda da izah edildiği üzere bireylerin diledikleri boyutta eylemde bulunabilmeyi ifade eden özgürlük, hukuk düzenince birtakım kısıtlamalara tabi tutulmuş ve bu düzenin izin verdiği ölçüt olarak hak kavramı altında adlandırılarak korunmuştur. Böylelikle bireylerin korunması gereken özgür davranışları tanımlanmış ve güvencelenmiştir.

Hukuk düzenince temel hak ve özgürlükler altında toplanan haklar, anayasalarda belirli bir sistem ve kolaylık oluşturmak maksadıyla birçok açıdan tasnife tabi tutulmuştur. Mumcu'ya göre sürekli maddi ve manevi ihtiyaçların arttığı insanların bulundukları devletlerce kendilerine tanınan temel hak ve özgürlükleri de değişecektir. Bu sebeple temel hak ve özgürlüklere ilişkin tasnif, bir tercih işi olmaktadır; nitekim örneğin 1919 Tarihli Weimar Anayasası'nda tek olarak kişi/toplum yaşamından doğan özgürlükler, din ve dinsel topluluklar ile ilgili özgürlükler, kültür, öğretim ve okul ile ilgili özgürlükler, ekonomik yaşam ile ilgili özgürlükler şeklinde özgürlükler ayrılmıştır, 1947 tarihli İtalyan Anayasası'nda ise medeni/kişiyle ilgili haklar, ahlaki-sosyal haklar, ekonomik haklar, siyasal haklar şeklinde özgürlükler düzenlenmiştir.²⁷³

Yukarıda da bahsedildiği üzere zaman içerisinde insanların gereksinimleri doğrultusunda insanlara yeni haklar tanınmış ve bu hakların sistematik ele alınması zorunluluğu doğrultusunda ise temel hak ve özgürlükler birçok açıdan tasnife tabi tutulmuştur. Bunlardan en bilineni George Jellinek tarafından oluşturulan Jellinek'in üçlemesidir.²⁷⁴ Jellinek, devlet ve birey arasındaki ilişkinin durumuna göre temel hak ve özgürlükleri negatif, pozitif ve aktif statü hakları olarak üçe ayırmıştır: negatif statü hakları, bireylerin kamu erkince müdahaleye maruz kalmayacak özsel zemininin sınırlarını belirleyen hak ve özgürlüklerdir, pozitif statü hakları, yurttaşlara kamu erkinden pozitif eylem, hizmet ve destek olanağı tanır ve son olarak aktif statü hakları ise yurttaşların politik tavırlarını belirtmelerini, örgütlenmelerini, oy

²⁷² İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku* 1, İmge Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2013, s. 12-13.

²⁷³ Mumcu, *İnsan Hakları ...*, 1994, s. 161,162.

²⁷⁴ Gözler, *İnsan Hakları ...*, 2025, s. 153.

kullanmalarını, halk oylamasına gitmelerini, seçme ve seçilme yollarıyla toplum yönetiminde söz sahibi olma ve kararlara katılma yetkisini veren siyasal haklardır.²⁷⁵

Bir diğer ayrım olarak konularına göre temel hak ve özgürlükleri sınıflandırmada ise fiziksel özgürlükler, düşünce özgürlükleri ve kolektif özgürlükler olarak üçe ayrılır; fiziksel özgürlükler, kişinin maddi varlığı, yani beden bütünlüğü ve bedensel hareketlerini kapsar, düşünce özgürlükleri, kişinin manevi varlığı ile ilgili olan özgürlükleri kapsar, son olarak kolektif özgürlükler ise toplantı ve gösteri yürüyüşü, dernek kurma hakkı gibi özgürlükleri kapsar.²⁷⁶ Tanım doğrultusunda fiziksel özgürlüklere seyahat etme özgürlüğü, yaşama özgürlüğü, düşünce özgürlüklerine fikir, vicdan özgürlüğü örnek verilebilmektedir.

Temel hak ve özgürlükler kullanım biçimlerine göre de sınıflandırılmıştır. Kullanış biçimlerine göre bireysel özgürlükler ve kolektif özgürlükler olarak ayrılmaktadır: bireysel özgürlükler, doğrudan doğruya bireyler tarafından kullanılan özgürlüklerdir, kolektif özgürlükler ise doğası gereği ancak birden fazla birey tarafından toplu olarak kullanılabilecek özgürlüklerdir.²⁷⁷ Burada da bireysel özgürlüklere yaşama hakkı, düşünce, din özgürlükleri örnek verilebilirken, kolektif özgürlüklere ise dernek kurma hakkı, sendika hakkı, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı örnek gösterilebilmektedir.

Kişi özgürlükleri ve siyasal haklar ya da klasik haklar olarak tanımlanan birinci kuşak haklar, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda ortaya çıkmış, doğal hukuk doktrinine dayanarak devletin müdahalesini sınırlandırıp bireylerin maddi ve manevi varlıklarını dilediği gibi gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.²⁷⁸ İnsan onuruna yaraşır bir yaşamı hedefleyen, eylemde bulunduran, insani imkanların geliştirilebilmesini sağlayan ikinci kuşak haklar ise çalışma, sağlık gibi ekonomik ve sosyal haklardan oluşmaktadır.²⁷⁹ Daha çok birtakım uluslararası belgelerle düzenlenen ve pozitif iç hukuk belgelerinde yer almayan ve bu sebeple bağlayıcılığı bulunmayan 1960 Yılı sonrası ortaya çıkan üçüncü kuşak haklar ise çevre hakkı, barış hakkı, doğal kaynak

²⁷⁵ Kapani, 2023, s. 6.

²⁷⁶ İbrahim Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, DÜHF Yayınları, 2. Baskı, Diyarbakır 1989, s. 25-34.

²⁷⁷ Gözler, *İnsan Hakları ...*, 2025, s. 155-156.

²⁷⁸ Mahmut Gökpınar, “Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 120, (2015), s. 52-55.

²⁷⁹ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İnsan Hakları Hukuku, Yetkin Yayınları*, 3. Baskı, Ankara, 2024 s. 173-174.

hakları, yerli hakların korunması hakkı gibi haklardan oluşmaktadır.²⁸⁰ Öğretide en çok rastlanılan bir diğer tasnifse belirtildiği üzere tarihsel bağlamıyla ortaya çıkan birinci kuşak haklar, ikinci kuşak haklar ve üçüncü kuşak haklar olarak ayrılmaktadır.

1924 Anayasası açısından temel hak ve özgürlükler, 68. Madde ile 88. Maddeler arasında Beşinci Fasılda düzenlenmiştir. 68. Maddesi'nde “*Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir*”²⁸¹ şeklinde belirterek özgürlüğün kaynağı ve çerçevesi çizilmiştir. Görüldüğü üzere bütün yurttaşların özgür doğduğu ve özgür yaşayacağı düzenlenerek doğal hukuk doktrininin benimsendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca 1924 Anayasası'nın düzenlediği özgürlüğünse öteki bireylerin özgürlüğünü ihlal edilmemesi koşuluyla her şeyi yapabilmek olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda belirtilenlerle birlikte 1924 Anayasası'nın daha sonraki maddelerindeyse anayasaca korunan ve hak görünümünü alan özgürlükler sayılmıştır. Böylelikle anayasada temel hak ve özgürlükler oluşturulmuştur. Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırma açısansa anayasanın bir yol izlenmediği anlaşılmaktadır. Ancak, bu durumun en önemli sebebi çağın şartlarının tesirinin bulunmasıdır. Nitekim dönemin bir diğer tesiri olarak ikinci kuşak haklar veya pozitif statü hakları olarak nitelendirilen sosyal haklar, ortaya çıkmamıştır. Ayrıca anayasanın yapıldığı zaman itibariyle de erken dönemde olması büyük etken oluşturmuştur.

1961 Anayasası'nda İkinci Kısımda *Temel Hak ve Ödevler* başlığıyla düzenlenen özgürlükler, dört bölümden oluşmuştur: Birinci Bölümde *Genel Hükümler*, İkinci Bölümde *Kişî Hak ve Ödevleri*, Üçüncü Bölümde *Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler*, Dördüncü Bölümde ise *Siyasi Hak ve Ödevler* yer almıştır. Genel hükümlerde yer alan 10. Maddede “*Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir*”²⁸² şeklinde düzenlenerek temel hak ve özgürlükler kavramıyla sadece yurttaşların değil, herkesin dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez, özgürlüklerinin olduğu ve anayasada

²⁸⁰ Gözler, *İnsan Hakları ...*, 2025, s. 158-159.

²⁸¹ Şahin, 2012, s. 30.

²⁸² Gözübüyük & Kili, 1982, s. 147.

güvence altına alındığı belirtilmiştir. 1961 Anayasası'nın sınıflandırılması açısından kişi hakları, siyasi haklar ve sosyal ve ekonomik haklar ayrımının net çizildiği ve bu itibarıyla kuşak haklar tasnifinin benimsendiği anlaşılmaktadır.

2.1.2. Kişi Dokunulmazlığı Hakkı

Kişi dokunulmazlığı hakkı, kişilerin yaşama, maddi ve manevi varlıklarını koruyabilme ve geliştirme haklarını, insan onuruna aykırı cezaların verilmesinin ve o yönde hareketlerde bulunulmasının önüne geçilmesini, işkence ve eziyet yasağını içeren düzenlemeler olarak belirtilmektedir.²⁸³ Buradan anlaşılabacağı üzere negatif statü haklarından olan kişi dokunulmazlığı hakkı, lafzi anlamıyla bireylerin dokunulamayacağını ifade etmektedir ve bunun sağlanması için de içerisinde birçok hakkı barındıran bir yapıya bürünmüştür. Bu sebeple kişi haklarının temelini oluşturmaktadır.

Uluslararası sözleşmeler olan İHEB'de ve AİHS'de kişi dokunulmazlığı hakkının kapsadığı haklar, farklı maddelerde ele alınmıştır. İHEB'nin 3. Maddesi'nde herkesin yaşama hakkı olduğu, 5. Maddesi'nde hiç kimseye işkence veya insan onuruna aykırı davranış ya da ceza uygulanamayacağı şeklinde düzenlenmiştir. AİHS'nin ise 2. Maddesi'nde yaşama hakkı düzenlenmiş ve meşru müdafaa hali, yakalanan veya tutuklanan kişinin kaçma haliyle isyanın bastırılmasında kuvvet kullanılması zorunluluk haline gelmişse yaşama hakkının ihlali olmayacağı, 3. Maddesindeyse hiç kimsenin işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamayacağı şeklinde düzenlenmiştir.²⁸⁴ Ayrıca AİHS'nin özel hayata saygı hakkı kapsamında güvence altına alınan fiziksel ve zihinsel bütünlüğün korunması hakkı da kişi dokunulmazlığı hakkının alt görünümü olan maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına karşılık gelmektedir.²⁸⁵

Kişi dokunulmazlığının alt görünümlerinden yaşama hakkıyla bireyin fiziki ve manevi varlığına son verebilecek olan kamu erkinin ve diğer bireylerin müdahalelerine karşı korunma sağlanmaktadır. İşkence yasağıyla insan onurunun reddi anlamına gelen bireylerin maddi ve manevi varlığına yapılan saldırıların

²⁸³ Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1994, s. 19.

²⁸⁴ A. Kadir Çüçen, *İnsan Hakları*, Sentez Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2018, s. 360-369.

²⁸⁵ Anayasa Mahkemesi'nin 8/3/2018 tarihli 2014/13327 Başvuru numaralı kararı.

engellenmesi sağlanmaktadır.²⁸⁶ Kişilerin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkıysa insanın hayatta kalması, varlığını sürdürmesiyle ilgili olan maddi ihtiyaçlar ve insanın ahlaki, entelektüel ihtiyaçlarını korumayı ve geliştirmeyi amaçlamaktadır.²⁸⁷

Yukarıda belirtildiği üzere kişi dokunulmazlığı hakkı, kişilerin hayat haklarını ortadan kaldıracak müdahalelerle maddi ve manevi bütünlüğünü zedeleyecek müdahalelere karşı güvence oluşturmaktadır. Böylelikle devlete kişi dokunulmazlığını ihlal etmeyerek negatif yükümlülük yüklemektedir. Ayrıca kişilerin öteki bireylere karşı yaşama hakkının korunması ve her türlü işkenceyle eziyetin önlenmesi için devlete gerekli tedbirlerin alınması bakımından da pozitif yükümlülük yüklediği anlaşılmaktadır.

1924 Anayasası'nın *Türklerin Kamu Hakları* adlı Beşinci Bölümünün 70. Maddesi, 71. Maddesi ve 73. Maddesi'nde *kişi dokunulmazlığı hakkı* ele alınmıştır. İlgili maddelerde “*Şahsî masûniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, sây ü amel, temellük ve tasarruf, içtimâ, cemiyet, şirket, hak ve hürriyetleri Türklerin tabîi hukûkundanır. Can, mal, ırz, mesken her türlü taarruzdan masûndur. İşkence, eziyet, müsadere ve angarya memnûdur.*”²⁸⁸ Denilmek suretiyle kişi dokunulmazlığı hakkının diğer temel hak ve özgürlüklerle beraber Türklerin doğal hakkı olduğu, cana dokunulamayacağı ve işkence ve eziyetin yasak olduğu düzenlenmiştir.

Yukarıda izah edildiği üzere 1924 Anayasası, 70. Maddesi'nde “*Şahsî masuniyet*” kavramıyla kişi dokunulmazlığı hakkını, 71. Maddede de cana dokunulamayacağı denilerek dokunulmazlığı hakkının alt görünümü olan yaşama hakkını ve 73. Maddesi'nde de kişi dokunulmazlığı hakkının bir diğer alt görünümü olan işkence ve eziyet yasağı düzenlenerek bireylerin maddi ve manevi varlıklarının korunmasını, sürdürülmesini ve müdahalelere maruz kalmamasını güvence altına almıştır.

²⁸⁶ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ...*, 2012, s. 180-184.

²⁸⁷ Ali Tarık Gümüş, “Türk Anayasasında Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:13, Sayı:2, (2005), s. 136-137.

²⁸⁸ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 12.

1961 Anayasası bakımındansa *Kişi Hakları ve Ödevleri* üst başlıklı İkinci Bölümün *Kişi Dokunulmazlığı* başlıklı 14. Maddesi'nde “*Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını geliştirme haklarına ve kişi hürriyetine sahiptir. Kişi dokunulmazlığı ve hürriyeti, kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usûlüne göre verilmiş hâkim karar olmadıkça kayıtlanamaz. Kimseye eziyet ve işkence yapılamaz. İnsan haysiyetiyle bağdaşmayan ceza konulamaz.*”²⁸⁹ Şeklinde düzenlenmiştir. İfade edildiği üzere ilgili maddede herkesin yaşama, maddi ve manevi varlığını geliştirme haklarına ve kişi hürriyetine sahip olduğu, kimseye eziyet ve işkence yapılamayacağı, insan onuruna aykırı ceza verilemeyeceği ve kanunda açıkça gösterilen hallerle hâkim kararı olmadıkça sınırlamayacağı denilmek suretiyle düzenlenmiştir. Böylelikle kişi dokunulmazlığı hakkının alt görünümlerini tek tek işlenerek anayasal güvence sağlanmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere 1961 Anayasası'nın *Temel Hak ve Ödevler* başlıklı İkinci Kısımının *Kişi Hak ve Ödevleri* başlıklı İkinci Bölümünde *Kişi Dokunulmazlığı* başlığıyla 14. Maddede dört fıkrada *kişi dokunulmazlığı hakkı* düzenlemişken; 1924 Anayasası'nda *Türklerin Kamu Hürriyetleri* başlıklı Beşinci Bölümde 70. Maddesi'nde diğer haklarla birlikte *kişi dokunulmazlığı hakkı*, 71. Maddesi'nde ve 73. Maddesi'nde ayrı ayrı olacak şekilde hakkın alt görünümleri düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere 1961 Anayasası, kişi dokunulmazlığı hakkını sistematik bir şekilde işlemişken; 1924 Anayasası, düzensiz bir yapıda hakkı ele almıştır.

1961 Anayasası'nın *Kişi Dokunulmazlığı* başlıklı 14. Maddesi'nin Birinci Fıkrası incelendiğinde “*Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını geliştirme haklarına ve kişi hürriyetine sahiptir.*”²⁹⁰ Denilmek suretiyle kişilerin kişi dokunulmazlığı hakkının alt görünümü olan yaşama hakkı, maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkıyla kişi özgürlüğü hakkının güvence altına alındığı anlaşılmaktadır. 1924 Anayasası'ndaysa 71. Maddede “*Can, mal, ırz, mesken her türlü taarruzdan masundur*”²⁹¹ Şeklinde kişilerin canlarına dokunulamayacağı denilmek suretiyle yaşama hakkı güvence altına alınmıştır. Ancak, 1924 Anayasası,

²⁸⁹ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

²⁹⁰ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 149.

²⁹¹ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 12.

maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkına ilişkin bir düzenleme içermemektedir.

1961 Anayasası'nın 14. Maddesi'nin İkinci Fıkrası incelendiğinde “*Kişi dokunulmazlığı ve hürriyeti, kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usûlüne göre verilmiş hâkim karar almadıkça kayıtlanamaz.*”²⁹² Denilmek suretiyle kişi dokunulmazlığı hakkının hâkim kararıyla sınırlandırılabilceği düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle hakka yapılacak müdahalelere ilişkin bir sınır koyulmuş ve hakka yapılabilecek keyfi müdahaleler anayasal güvenceyle engellenmiştir. Ancak 1924 Anayasası'ndaysa kişi dokunulmazlığı hakkına yapılabilecek sınırlandırma sebepleri veya usulleri anayasada düzenlenmemiş ve böylelikle genel sınırlandırma sebebi olan yasayla keyfi müdahalelerin oluşma riski ortaya çıkmıştır.

1961 Anayasası'nın 14. Maddesi'nin Üçüncü Fıkrası incelendiğinde “*Kimseye eziyet ve işkence yapılamaz.*”²⁹³ Denilmek suretiyle kişilerin kişi dokunulmazlığı hakkının alt görünümü olan ve kişilerin maddi ve manevi varlığına yapılan saldırıların engellenmesi anlamına gelen işkence ve eziyet yasağı güvence altına alınmıştır. 1924 Anayasası'nın 73. Maddesi'nde “*İşkence, eziyet, müsadere ve angarya memnurdur*”²⁹⁴ Şeklinde belirtilerek 1961 Anayasası'nda olduğu gibi işkence ve eziyet yasağı güvence altına alınmıştır. Bu açıdan her iki anayasanın da işkence ve eziyet yasağını koruması bakımından benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 14. Maddesi'nin Dördüncü Fıkrası incelendiğinde “*İnsan haysiyetiyle bağdaşmayan ceza konulamaz*”²⁹⁵ Denilmek suretiyle de hakkın bir diğer görünümü olan insan onuruna aykırı cezaların verilmesinin ve o yönde hareketlerde bulunulmasının önüne geçilmesini içeren düzenlemeye anayasal güvence sağlanmıştır. Ancak 1924 Anayasası'ndaysa insan onuruna aykırı ceza verilmemesine ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır.

Özetlemek gerekirse 1924 Anayasası da 1961 Anayasası da kişi dokunulmazlığı hakkını düzenleyerek anayasal güvence sağlamıştır. Bu itibarla her iki anayasanın ortak olduğu söylenebilmektedir. Bunun yanı sıra 1924 Anayasası,

²⁹² Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

²⁹³ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 149

²⁹⁴ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 12.

²⁹⁵ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

hakkın alt görünümü olan yaşama hakkı ve işkence yasağını düzenlemekle yetinmişken; 1961 Anayasası'nda ise kişi dokunulmazlığını sistematik bir şekilde bütün alt görünümüleriyle ele alarak koruma sağlanmıştır. Dolayısıyla bu şekliyle 1924 Anayasası'ndan farklı olarak hakkın kapsamını anayasada belirterek hakkın tüm yönüne anayasal güvence sağlamıştır. Nitekim 1924 Anayasası'nda kişilerin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkıyla insan onuruna aykırı ceza verilemeyeceği düzenlenmediği için bu hususlarda yurttaşların eksiklik yaşayacağı ve kanunları düzenleyen yasamanın insafına kalacağı kanaatine varılmıştır.

Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra 1961 Anayasası'nda, kanunda açıkça gösterilen hallerle hâkim kararı olmadıkça hakkın kayıt altına alınamayacağı şeklinde sınırlama kaydını da anayasada düzenleyerek hakkın sınırlanması, belirli bir usule tabi kılınmış ve böylelikle başkaca bir sınırlandırmanın uygulanmayacağı güvene altına alınmıştır; ancak, 1924 Anayasası'nda kişi dokunulmazlığı hakkı için bir sınırlandırma kaydı da belirtilmeyerek keyfi müdahalelere bu açıdan da kapı araladığı kanaatine varılmıştır. Nitekim kanunlarla yasamanın belirleyeceği ölçütlerde sınırlama getirebilme ihtimali doğmaktadır.

2.1.3. Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü

Liberal hak anlayışının temelini oluşturan düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, bireylerin vicdani bir kanaate sahip olması ve bu kanaatini dışa vurabilmesini hedeflemektedir.²⁹⁶ Bu özgürlüğün demokratik toplumun temelinde olmasının sebebi olarak kişilerin bağlı olduğu din, düşünce ve vicdani kanaatin kişilerin hayatı anlamlandırma da temel bir zemin olması ve bu sebeple kişilerin temel hak ve özgürlüğü olarak kabul edilmesidir.²⁹⁷ Görüldüğü üzere düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, bireylerin kendilerini tanımlamasında ve geliştirmesinde temel bir işleve sahiptir. Bu sebeple bu özgürlükle bireylerin dilediği fikri, inancı benimseyebilmesi ve benimsediği görüşü açıklayabilmesi amaçlanmıştır.

Uluslararası sözleşmeler bakımından AİHS'nin 9. Maddesi'nde herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de

²⁹⁶ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ...*, 2012, s. 201.

²⁹⁷ Anayasa Mahkemesi'nin 25/06/2014 tarihli 2014/256 Başvuru numaralı kararı.

içerir şeklinde denilmek suretiyle düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü düzenlemiştir; ayrıca maddenin ikinci fıkrasında din veya inancını açıklama özgürlüğü, yasayla kamu güvenliği, kamu düzeni, genel sağlık veya ahlakla başkalarının özgürlüklerinin korunması için sınırlandırılabilirliği şeklinde düzenlenmiştir.²⁹⁸ İHEB ise 18. Maddesi'nde herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğü olduğunu ve bu özgürlüğün din veya inancı değiştirmekle öğretme, uygulama, ibadet ve gözetim yoluyla açıklama özgürlüğünü kapsadığı şeklinde düzenlenmiştir.²⁹⁹

Yukarıda belirtildiği üzere gerek AİHS'de gerek İHEB'de bireylerin herhangi bir düşünce, vicdan ve din hürriyeti olduğu belirtilmiş ve bu hürriyetin eylemsel yönü olan ibadet, öğretim, ayin, ritüel gibi formlarını madde metnine ekleyerek ibadet etme özgürlüğünü, inancın veya kanaatin dışı vurularak uygun şekillerde açıklama özgürlüğünü, dini, düşünce veya vicdani kanaati öğretme, yayma özgürlüğünü korumuştur; ayrıca din ve inanç değiştirme özgürlüğü de güvence altına alınmıştır.

Bunun yanı sıra AİHS'nin ilgili maddesinin ikinci fıkrasında ise din veya inancın dışı vurum biçimlerinin kamu güvenliği, kamu düzeni, genel sağlık veya ahlak ile başkalarının özgürlüklerinin korunması için sınırlandırılabilirliği şeklinde düzenlenmiştir. Bu haliyle sınırlandırmanın düşünce, vicdan ve din özgürlüğü için olmadığını, sadece din ve inanç özgürlüğünün dışı vurum biçimleri için olduğu ve maddede belirtilen gerekçelere sınırlı olarak yasa ve demokratik toplum gerekliliğiyle sınırlandırma yapılabileceğinin düzenlenmesi, hakka yapılacak keyfi müdahalelerin ve sınırlandırmanın önüne geçtiği kanaatine varılmıştır.

1924 Anayasası'nın *Türklerin Kamu Hakları* adlı Beşinci Bölümünün 70. Maddesi ve 75. Maddesi'nde düşünce, vicdan ve din özgürlüğü ele alınmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere 1924 Anayasası'nın 70. Maddesi'nde düşünce ve vicdan özgürlüğünü de diğer temel hak ve özgürlüklerle beraber Türklerin doğal hakkı olduğu denilmek suretiyle düzenlenmiştir. 75. Maddeyse *“Hiçbir kimse mensûb olduğu felsefî içtihad, din ve mezhepten dolayı muâhaze edilemez. Âsâyîş ve umûmî muâşeret adabına ve kanûnlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü dînî*

²⁹⁸ Sabahattin Nal, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:57, Sayı:04, (2002), s. 68.

²⁹⁹ Çüçen, 2018, s. 361.

âyinler yapılması serbesttir.”³⁰⁰ Denilmek suretiyle din özgürlüğü düzenlenmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, bireylerin düşünce, vicdan ve kanaat özgürlüğünü anayasada belirterek koruma altına almıştır. Ayrıca düşüncenin söz yoluyla açıklaması özgürlüğüyle din ve ibadet özgürlüğü olan dini törenleri de kamu güvenliği ve genel ahlaka aykırı olmamak şartıyla koruma altına almıştır.

Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra 1924 Anayasası’nın 75. Maddesi’nin ilk halinde din, mezhep, felsefi inancın yanı sıra “*Tarikat*” ibaresi de yer almışken, 1937’de 3115 Sayılı Kanun ile yapılan değişiklikte “*Tarikat*” kelimesi kaldırılmış ve böylelikle herhangi bir felsefi anlayışa dayalı bir ritüele izin verilirken, “*Tarikat*” çerçevesinde yorumlanacak dini ayin ve ritüeller anayasal hürriyet olmaktan çıkarılmıştır.³⁰¹ Nitekim meclis tutanağında Şükrü Bey “*Bizim bildiğimiz, Türk için yegâne doğru yol ve tarikat müsbet ilimlere dayanan milliyetçiliktir. Bu yolu tutmak Türkün maddî ve manevî hayatı için en büyük kuvvettir. Bunun içindir ki eğer şurada burada vatandaşlarımızın kalbinde bu yanlış gidişlere küçük bir rabıta kalmışsa o rabıtayı B. M. Meclisinin karar ile kökünden silerek bu tarikatlardan uzaklaştırmak istiyoruz.*”³⁰² Şeklindeki ifadesiyle bu değişikliğin gerekçesini belirtmiştir.

1961 Anayasası’nda düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, *Kişi Hak ve Ödevleri* adlı İkinci Bölümde, *Düşünce ve İnanç Özgürlükleri* başlığıyla 19. ve 20. Maddelerde düzenlenmiştir. *Vicdan ve Din Özgürlüğü* üst başlıklı 19. Madde “*Herkes, vicdan ve dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kamu düzenine veya genel ahlaka veya. bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibâdetler, dinî âyin ve törenler serbesttir. Kimse, ibâdete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlarını açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dinî inanç ve kanaatlarından dolayı kınanamaz. Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır. Kimse, Devletin sosyal, iktisadî, siyasî veya hukukî temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya şahsî çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dinî veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar*

³⁰⁰ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 12.

³⁰¹ Hasan Emir Aktaş, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarının Din ve İnanç Hürriyeti Açısından Demokratik Bazı Ülkelerin Anayasalarıyla Karşılaştırılması”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı:3-4, (2013), s. 10.

³⁰² TBMMZC, Dönem V, C. 16 (5 Şubat 1937), s. 61.

*edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yokla kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler, yetkili mahkemece ve siyasi partiler, Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır.”*³⁰³ Şeklinde düzenlenmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere 19. Maddede herkesin din ve vicdan özgürlüğüne sahip olduğu, kamu düzeni veya genel ahlaka aykırı olmayan ibadet, dini törenlerin serbest olduğu, kimsenin dini inanç ve kanaatini açıklamaya zorlanamayacağı ve kınanamayacağı, kişilerin istekleri doğrultusunda dini eğitim ve öğretimin verilebileceği, son olarak da devletin temel düzenini din kurallarına dayandırma ve çıkar sağlamak amacıyla dini inanç, duygu ve kutsalları istismar edemeyeceği ve kötüye kullanamayacağıyla uyulmaması durumunda kanuni hükümlerin uygulanacağı ve siyasi partilerin uymamasındaysa Anayasa Mahkemesince temelli kapatılacağı düzenlenmiştir.

1961 Anayasası’nın *Düşünce Özgürlüğü* üst başlıklı 20. Maddesi’ndeysen “*Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir; düşünce ve kanatlarını söz, yazı, resim ile veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklyla bilir ve yayabilir. Kimse, düşünce ve kanaatlarını açıklamaya zorlanamaz.*”³⁰⁴ Denilmek suretiyle herkesin düşünce kanaat özgürlüğüne sahip olduğu, düşünce ve kanaatin söz, yazı, resim ve başka yollarla açıklanıp yayılabileceği ve kimsenin düşünce, kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağı düzenlenmiştir. İzah edildiği üzere 1961 Anayasası’nda bireylerin düşünce, kanaat ve din özgürlüğüyle bu özgürlüğün pratikteki yönü olan söz, yazı veya başka yollarla açıklanması ve dini tören, kamu düzeni ve genel ahlaka aykırı olmamak şartıyla ibadet özgürlüğü ile dini eğitim ve öğretim özgürlüğü anayasal güvence altına alınmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere 1961 Anayasası’nın *Temel Hak ve Ödevler* başlıklı İkinci Kısımının *Kişi Hak ve Ödevleri* İkinci Bölümünde *Düşünce ve İnanç Özgürlükleri* başlığıyla 19. ve 20. Maddelerde hak ele alınmıştır. 19. Maddede beş fıkra da vicdan ve din özgürlüğü, 20. Maddedeysen iki fıkra halinde düşünce özgürlüğü düzenlemişken; 1924 Anayasası’nda *Türklerin Kamu Hürriyetleri* başlıklı Beşinci Bölümde 70. Maddesi’nde diğer haklarla birlikte düşünce ve vicdan

³⁰³ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

³⁰⁴ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 151.

özgürlüğü, 75. Maddesi'ndeysse din, felsefi inanç özgürlüğü düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere din, vicdan ve düşünce özgürlüğünün bütünsel doğası dikkate alındığında 1961 Anayasası'nın sistematik bir şekilde işlediği; 1924 Anayasası'nın ise düzensiz bir yapıda hakkı ele aldığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 19. Maddesi'nin Birinci Fıkrası incelendiğinde “*Herkes, vicdan ve dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.*”³⁰⁵ Kişilerin din ve vicdan özgürlüğünün güvence altına alındığı anlaşılmaktadır. 1924 Anayasası'ndaysa 70. Maddede diğer haklarla beraber vicdan özgürlüğünün güvence altına alındığı; ama, din özgürlüğü için doğrudan bir tanımaya ilişkin düzenlemenin olmadığı anlaşılmaktadır. Ortaya koyulduğu üzere 1961 Anayasası, hem sistematik bir şekilde ele almış hem de din ve vicdan özgürlüğünü detaylı düzenlemiştir.

1961 Anayasası'nın 19. Maddesi'nin İkinci Fıkrasında “*Kamu düzenine veya genel ahlaka veya. bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibâdetler, dinî âyin ve törenler serbesttir.*”³⁰⁶ Şeklinde belirtildiği üzere din özgürlüğünün eylemsel yönünü ifade eden ibadet, öğretim, ayin, ritüel gibi biçimlerinin kamu düzeni ve genel ahlakla doğrultusunda kanunlarla sınırlandırılabilceği düzenlenmiştir. Anlaşıldığı üzere sınırlandırma sebepleri ve usulü fıkarda ele alınmıştır. 1924 Anayasası'ndaysa din özgürlüğünün eylemsel yönünü ifade eden formlar, 75. Madde'nin İkinci Fıkrasında “*Âsâyiş ve umûmî muâşeret adabına ve kanûnlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü dinî âyinler yapılması serbesttir.*”³⁰⁷ Şeklinde düzenlenerek dini törenler kavramı ile karşılanmış ve güvenlik, edep töreleriyle yasaya aykırı olmamak şartıyla serbest olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla din özgürlüğünün pratiğine ilişkin müdahaleler de her iki anayasanın da benzer nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 19. Maddesi'nin Üçüncü Fıkrasında “*Kimse, ibâdete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlarını açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dinî inanç ve kanaatlarından dolayı kınanamaz.*”³⁰⁸ Denilmek suretiyle kişilerin dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağı ve kınanamayacağı

³⁰⁵ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

³⁰⁶ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 151.

³⁰⁷ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 12.

³⁰⁸ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

güvence altına alınmıştır. 1924 Anayasası'ndaysa 75. Maddenin Birinci Fıkrası'nda *"Hiçbir kimse mensûb olduğu felsefî içtihad, din ve mezhepten dolayı muâhaze edilemez."*³⁰⁹ Denilmek suretiyle inanç ve kanaatlerinden dolayı kimsenin kınanamayacağı güvence altına alınmıştır.

Düşünce, din ve vicdan özgürlüğünün bir diğer konusu hakkın dışa vurulabilmesini sağlamaktadır.³¹⁰ Dolayısıyla yukarıda izah edildiği üzere her iki anayasada da kişilerin inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamayacağı denilmek suretiyle hakkın dış dünyaya dönük eylemsel yönü bakımından kişiler için güvence sağladığı anlaşılmaktadır. Ancak 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'ndan farklı olarak dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağını da anayasada düzenleyerek açıklamama özgürlüğüne de koruma sağlamış, devlete pozitif yükümlülük yüklemiş ve böylelikle daha kapsamlı bir düzenlemeye gitmiştir.

1961 Anayasası'nın 19. Maddesi'nin Dördüncü Fıkrasında *"Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır."*³¹¹ Denilerek dini eğitim ve öğretimin bireylerin istekleri doğrultusunda verilebileceği düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa bu hususa ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce dini hükümlerle yönetimin ve eğitim uygulanması ve kurulduktan sonra da katı laik yapının benimsendiği dikkate alındığında 1961 Anayasası'nın bu özgürlüğü ayrı bir güvence sağlayarak belirtmesi 1961 Anayasası'nın titiz, detaylı ve özgürlükçü yapısından kaynaklandığı kanaatine varılmıştır.

1961 Anayasası'nın 19. Maddesi'nin Beşinci Fıkrasında *"Kimse, Devletin sosyal, iktisadî, siyasî veya hukukî temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya şahsî çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dinî veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yokla kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler, yetkili mahkemece ve siyasî partiler, Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır."*³¹² Denilerek din özgürlüğünün

³⁰⁹ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 12.

³¹⁰ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ...*, 2012, s. 201.

³¹¹ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

³¹² Gözübüyük & Kili, 1982, s. 150.

kötüye kullanılma yasağı düzenlenmiştir. Böylece gerçek veya tüzel kişilerin din özgürlüğü adı altında anayasada belirtilen Cumhuriyet'in temel ilkelerine karşı eylemlerine yönelik anayasal koruma sağlanmış ve özgürlüklerin korunması için de güvence oluşturulmuştur.

1961 Anayasası'nın 20. Maddesi'nin Birinci Fıkrasındaysa “*Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir; düşünce ve kanatlarını söz, yazı, resim ile veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklıya bilir ve yayabilir.*”³¹³ Denilerek düşünce özgürlüğü ve bu özgürlüğün açıklanması güvence altına alınmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere 1924 Anayasası'nın 70. Maddede düşünce özgürlüğü ve özgürlüğün açıklama biçimi olarak “*Söz*” sayılmış ve güvence altına alınmıştır. Görüldüğü üzere her iki anayasada da kişilerin düşünce özgürlüğüne sahip olduğu korunurken, hakkın açıklama biçimleri yönünden 1961 Anayasası'nın kapsayıcı ve detaylı bir koruma sağladığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 20. Maddesi'nin İkinci Fıkrasındaysa “*Kimse, düşünce ve kanaatlarını açıklamaya zorlanamaz.*”³¹⁴ Şeklinde belirtilmek suretiyle kişilerin düşüncelerini açıklama özgürlüğünün negatif yanı olan açıklamaya zorlanamayacağı da güvence altına alınmış ve düzenlemeyle devlete de pozitif yükümlülük yüklenmiştir. Böylelikle 1961 Anayasası, bu husus bakımından da 1924 Anayasası'na göre kapsamlı bir güvence oluşturmuştur.

Özetlemek gerekirse her iki anayasa da düşünce, vicdan ve din özgürlüğüyle bu özgürlüğün dışı vurum olan ibadet özgürlüğü ve açıklama özgürlüğü düzenlenip anayasal korunma altına almıştır. Bunun yanı sıra bu özgürlüğün kınanamayacağı belirterek devlete düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü hukuki koruma ödevi yüklemiştir. Ayrıca her iki anayasada da ibadet özgürlüğüne özel sınırlandırma sebebi koyulmuş ve bu sebepler iki noktayla sınırlı tutulmuştur ve bu haliyle AİHS'ye nazaran özgürlükçü bir tutum benimsendiği kanaatine varılmıştır.

Yukarıda belirtilenlerden farklı olarak 1961 Anayasası için gerek hürriyetin dışı vurum şekillerini gerek ibadet özgürlüğünün türlerini anayasada detaylandırarak daha kapsamlı, katı ve müdahaleye kapalı bir yapıya sahip olduğu

³¹³ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

³¹⁴ Şahin, 2012, s. 58.

söylenilmektedir. Bunun yanı sıra 1961 Anayasası, Teşkilat- Esasiye Kanunu’nun aksine dini eğitim ve öğretim özgürlüğünü de düzenleyerek kamu erkince yapılacak müdahalelere veya sınırlandırmalara karşı koruma altına almış ve hakkın kötüye kullanım şeklini de detaylıca düzenlemiştir. Ayrıca düşünce, din ve vicdan özgürlüğünü açıklamaya zorlanılamayacağını da düzenleyerek hakkın negatif yönünü de korumuş ve devlete bu husus bakımından da ödev yüklemiştir.

2.1.4. Konut Dokunulmazlığı Hakkı

Konut, kişilerin özel hayatının bir parçasını teşkil etmektedir. Özel hayat kavramıyla ise insanların kamusal alan dışında başkalarının müdahalesinden uzak yaşamları kastedilmektedir; ayrıca cinsel hayat, sağlık ile ilgili durumlar, özel iletişim, sır ve yaşam stilleri bu kavramın içerisinde yer almaktadır.³¹⁵ Dolayısıyla konut dokunulmazlığı hakkıyla kişilerin kendilerine özgü, öteki bireylerin ve kamunun dışında, güven içerisinde yaşamını gerçekleştirme özgürlüğüyle özel yaşamsal faaliyetlerini gerçekleştirme özgürlüğü korunmaktadır.

İHEB’nin 12. Maddesi’nde hiç kimse özel hayatı, ailesi, meskeni veya yazışması hususlarında keyfi karışmalara, şeref ve şöhretine karşı tecavüzlere maruz bırakılamaz. Herkes bu karışma ve tecavüzlere karşı kanuni olarak korunur şeklinde kişi dokunulmazlığı hakkı düzenlenerek güvence sağlanmıştır; ayrıca ikinci cümlede devlete tecavüzlere karşı hukuki koruma sağlama ödevi yüklenmiştir.³¹⁶ İfade edildiği üzere İHEB’de konut dokunulmazlığı, özel hayata ilişkin diğer haklarla beraber kimsenin meskenine tecavüz edilemez denilmek suretiyle koruma altına alınmıştır. Bunun yanı sıra sözleşmece devlete konut dokunulmazlığının ihlaline karşı yasayla koruma yükümlülüğü getirilmiştir.

AIHS’nin de “*Özel Hayatın ve Aile Hayatının Korunması*” başlıklı 8. Maddesi’nde, herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahip olduğu ve bu hakkın kullanılmasına bir kamu otoritesinin müdahalesi, ancak ulusal güvenlik, kamu ehliyeti, ülkenin ekonomik refahı, dirlik ve düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için, demokratik bir toplumda,

³¹⁵ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ...*, 2012, s. 193.

³¹⁶ Suphan Olcay, “Konut Dokunulmazlığı Hakkı ve Konut Dokunulmazlığının İhlali Suçu”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, (2019), s. 227.

zorunlu olan ölçüde ve yasayla öngörülmüş olmak koşuluyla sınırlandırılabilceğı düzenlenmiştir.³¹⁷ AİHS’de de konut dokunulmazlığı hakkı, özel ve aile hayatına ilişkin haklarla birlikte ele alınarak koruma altına alınmıştır. Ayrıca ikinci fıkrada zorunluluk halinde yasayla belirtilen sınırlandırma sebepleriyle sınırlandırma usulü düzenlenmiştir.

1924 Anayasası bakımından konut dokunulmazlığı hakkı 71. ve 76. Maddelerde karşımıza çıkmaktadır. İlgili maddelerde “*Can, mal, ırz, mesken her türlü taarruzdan masûndur. Kanûn ile muayyen olan usûl ve ahvâl hâricinde kimsenin meskenine girilemez ve üzeri taharri edilemez.*”³¹⁸ Şeklinde düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere 71. Maddede konut dokunulmazlığı hakkı koruma altına alınmış ve 76. Maddesi’ndeysen kanunda yazılı usul ve haller dışında kimsenin konutuna girilemeyeceğı düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler ışığında kişilerin özel yaşamsal alanının merkezi olan konuta hiçbir surette dokunulamayacağı denilmek suretiyle konut dokunulmazlığı hakkı güvence altına alındığı; ancak, yasada belirtilen hususlar çerçevesinde konut dokunulmazlığı hakkının sınırlandırılabilceğı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası’nda ise konut dokunulmazlığı hakkı, *Kişî Hakları ve Ödevleri* adlı İkinci Bölümün *Özel Hayatın Korunması* üst başlıklı maddeler içerisinde *Konut Dokunulmazlığı* başlıklı 16. Maddede “*Konuta dokunulamaz. Kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usûlüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; millî güvenlik veya kamu düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de, kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça, konuta girilemez, arama yapılamaz ve buradaki eşyaya el konulamaz.*”³¹⁹ Denilmek suretiyle hak güvence altına alınmış ve usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; millî güvenlik veya kamu düzeni bakımındansa gecikmede sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça konuta girilemeyeceğı, arama yapılamayacağı ve eşyaya el konulamayacağı şeklinde hakkın sınırlandırma usulleri ve sebepleri düzenlenmiştir.

Yukarıda belirtildiğı üzere 1961 Anayasası’nın *Temel Hak ve Ödevler* başlıklı İkinci Kısımının *Kişî Hakları ve Ödevleri* adlı İkinci Bölümünün *Özel Hayatın*

³¹⁷ Olcay, 2019, s. 228.

³¹⁸ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 12.

³¹⁹ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

Korunması üst başlıklı maddeler içerisinde *Konut Dokunulmazlığı* başlıklı 16. Maddesi'nde hak düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'nda *Türklerin Kamu Hürriyetleri* başlıklı Beşinci Bölümde 71. Maddesi'nde konut dokunulmazlığı hakkı, 76. Maddesi'nde ise hakkın sınırlandırma usulü düzenlenmiştir. Belirtildiği üzere diğer haklarda olduğu gibi 1961 Anayasası'nın sistematik bir şekilde hakkı işlediği; 1924 Anayasası'nın ise düzensiz bir yapıda hakkı ele aldığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 16. Maddesi'nin Birinci Fıkrasında “*Konuta dokunulamaz.*”³²⁰ Denilmek suretiyle konut dokunulmazlığı hakkının güvence altına alındığı anlaşılmaktadır. 1924 Anayasası'ndaysa 71. Maddede “*Can, mal, ırz, mesken her türlü taarruzdan masûndur.*”³²¹ Denilerek konut dokunulmazlığı hakkı güvence altına alınmıştır. Bu itibarla her iki anayasada da hakkın korunduğu ve bu açıdan benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak, 1961 Anayasası, özel bir düzenlemeyle belirtmişken, 1924 Anayasası'nda yaşama hakkı ve mülkiyet hakkıyla konut dokunulmazlığı hakkının düzenlendiği anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 16. Maddesi'nin İkinci Fıkrasında “*Kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usûlüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; millî güvenlik veya kamu düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de, kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça, konuta girilemez, arama yapılamaz ve buradaki eşyaya el konulamaz.*”³²² Denilerek yasada belirtilen sebepler doğrultusunda hakim kararıyla ve özel olarak da milli güvenlik veya kamu düzeni gerekçelerinde gecikmesinde sakınca varsa yetkili mercinin emriyle hakkın sınırlandırılabilceği düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa “*Kanûn ile muayyen olan usûl ve ahvâl hâricinde kimsenin meskenine girilemez ve üzeri taharri edilemez.*”³²³ Denilerek yasada belirtilen şartlarla hakkın sınırlandırılabilceği düzenlenmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere 1961 Anayasası'nda hakkın sınırlandırılması için hâkim kararı aranmış ve ancak ivedi durum olabilecek milli güvenlik veya kamu düzeni sebeplerinde yetkili merci de anayasada belirtilmiştir. Bu haliyle hakka

³²⁰ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 149.

³²¹ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 12.

³²² Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

³²³ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 12.

yapılabilecek müdahaleler özellikle düzenlenmiş ve bu müdahalelerin sınırı için de anayasal güvence oluşturmuştur. Ancak, 1924 Anayasası'ndaysa sınırlandırma sebep ve şekillerinin yasada düzenleneceği belirtilerek yasamaya geniş takdir yetkisi verilmiştir.

Özetlemek gerekirse her iki anayasada konut dokunulmazlığı hakkı düzenlenerek koruma altına alınmıştır. Ancak, hakkın sınırlandırma usulü farklılık göstermektedir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda sadece yasada belirtilen hususlar denilmişken, 1961 Anayasası'nda usulüne uygun hâkim kararıyla ve gecikmesinde sakınca olacak millik güvenlik, kamu düzeni gibi sebeplerle kanunda belirtilen yetkili merciinin emri doğrultusunda yasayla sınırlandırılabilen düzenlenmiştir. Dolayısıyla 1961 Anayasası'nda sınırlandırma sebepleri anayasada belirtilerek sınırlandırılmış ve böylelikle demokratik, özgürlükçü bir yapı benimsenmişken, 1924 Anayasası'nda sınırlandırma sebepleri düzenlenmeyerek konut dokunulmazlığı hakkına yasayla keyfi veya çokça sebep ileri sürülerek müdahaleye kapı aralandığı kanaatine varılmıştır.

2.1.5. Haberleşmenin Özgürlüğü

Haberleşme özgürlüğü, bireylerin veya kamu oluşumların arasında özel araçlarla özgürce enformasyonda, veri iletişimde bulunmalarıyla bireylerin tek taraflı veya birbirlerine hitaben olacak şekilde mektup, telefon gibi araçlarla haber göndermelerinin ve haber almalarının serbest olması ve tüm süreçte gizliliğin korunması şeklinde ifade edilmektedir.³²⁴ Dolayısıyla haberleşme özgürlüğü, bireylerin müdahaleye, sansüre veya gizliliği ihlal edebilecek bir duruma maruz kalmadan düşünce kanaatlerini diledikleri ölçüde farklı kanallarla ifade edebilmelerini güvence altına alan temel bir haktır.

Uluslararası sözleşmeler bakımından İHEB'nin 12. Maddesi'nde kimsenin özel yaşamı, ailesi, konutu veya haberleşmesine keyfi olarak karıştılamayacağı, şeref ve adına saldırılamayacağı şeklinde düzenlenmiştir.³²⁵ AİHS'nin “*Özel Hayatın ve Aile Hayatının Korunması*” başlıklı 8. Maddesi'nde de özel haya ilişkin diğer hakların yanı sıra yazışma ve haberleşme özgürlüğü düzenlenmektedir ve mektuplara

³²⁴ Cansu Büşra Ölmez, “Türk Hukukunda Haberleşme Özgürlüğüne Müdahalenin Ölçüsü”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, (2015), s. 149.

³²⁵ Çüçen, 2018, s. 360.

el konulması, açılması, telefon konuşmalarının dinlenilmesiyle kaydedilmesi, bu hakkın ihlalini oluşturmaktadır.³²⁶ Ayrıca yukarıda bahsedildiği üzere maddenin ikinci fıkrasında konut dokunulmazlığında olduğu gibi hakkın sınırlandırması esasları belirtilmiştir. Görüldüğü üzere haberleşme özgürlüğü, uluslararası sözleşmelerde özel hayatın dokunulmazlığının bir yönü olarak güvence altına alınmıştır.

1924 Anayasası'nda haberleşme özgürlüğü, 81. Maddede “*Postalara verilen evrak, mektuplar ve her nevi emânetler salâhiyettar müstantik ve mahkeme kararı olmadıkça açılmaz ve telgraf ve telefon ile vaki olan muhaberatın mahremiyeti ihlal olunamaz.*”³²⁷ Şeklinde düzenlenmiştir. Anayasanın ilgili maddesinde belirtildiği üzere kişilerin dilediği ölçüde kitle iletişim araçlarıyla gizlilik dahilinde haberleşmesinin gerçekleşeceği belirtilerek haberleşme özgürlüğünün gizliliğinin anayasal koruma altına alındığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yargı yolu olan yetkili sorgu yargıcı ve yetkili hâkim kararıyla haberleşme özgürlüğüne sınırlandırma getirilebileceği de düzenlenmiştir.

1961 Anayasası'nda ise haberleşme özgürlüğü, *Kişî Hakları ve Ödevleri* adlı İkinci Bölümün *Özel Hayatın Korunması* üst başlıklı maddeler içerisinde *Haberleşme Hürriyeti* başlıklı 17. Maddede düzenlenmiştir. Maddede “*Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır. Kanunun gösterdiği hallerde, hâkim tarafından kanuna uygun olarak verilmiş bir karar olmadıkça, bu gizliliğe dokunulamaz.*”³²⁸ Şeklinde düzenlenmiştir. İfade edildiği üzere 1961 Anayasası'nda da kişilerin gizlilik içerisinde, serbestçe düşünce ve kanaatlerini ifade edebilmelerini içeren haberleşme özgürlüğü güvence altına alınmıştır. Ayrıca hakkın sadece hâkim kararıyla ve bu kararın da yasaya uygun olması şartıyla sınırlandırılabilmesi düzenlenmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere 1961 Anayasası'nın *Temel Hak ve Ödevler* başlıklı İkinci Kısımının *Kişî Hakları ve Ödevleri* adlı İkinci Bölümünün *Özel Hayatın Korunması* üst başlıklı maddeler içerisinde *Haberleşme Hürriyeti* başlıklı 17. Maddesi'nde hak düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa 81. Maddesi'nde

³²⁶ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ...*, 2012, s. 195.

³²⁷ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 12.

³²⁸ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

“*Haberleşme araçlarının serbestisi*” denilerek dolaylı yoldan düzenlenmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere diğer haklarda olduğu gibi 1961 Anayasası’nın sistematik bir şekilde hakkı işlediği; 1924 Anayasası’nın ise önce sınırlandırma usulü ve sonrasında doğrudan belirtmeyerek hakkı ele aldığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası’nın 17. Maddesi’nin Birinci Fıkrasında “*Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir.*”³²⁹ Şeklinde belirtilerek kişilerin veya kurumların serbestçe bilgi alışverişinde bulunma hakkıyla serbestçe haber gönderme ve alma hakkını içeren haberleşme özgürlüğü güvence altına alınmıştır. Ancak, 1924 Anayasası’ndaysa haberleşme özgürlüğünün içerdiği kişi veya kurumların serbestçe bilgi alışverişinde bulunma hakkıyla serbestçe haber gönderme ve alma hakkına ilişkin maddede bir düzenleme bulunmadığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası’nın 17. Maddesi’nin İkinci Fıkrasında ise “*Haberleşmenin gizliliği esastır. Kanunun gösterdiği hallerde, hâkim tarafından kanuna uygun olarak verilmiş bir karar olmadıkça, bu gizliliğe dokunulamaz.*”³³⁰ Haberleşme özgürlüğünün diğer yönü olan haberleşmenin gizliliği güvence altına alınmış ve gizliliğe ilişkin sınırlandırmanın yasada belirtilen sebeplerle ancak hâkim kararıyla yapılabileceği düzenlenmiştir. 1924 Anayasası’nda da “*Postalara verilen evrak, mektuplar ve her nevi emânetler salâhiyettar müstantik ve mahkeme kararı olmadıkça açılmaz ve telgraf ve telefon ile vaki olan muhaberatın mahremiyeti ihlal olunamaz.*”³³¹ Şeklinde belirtilerek haberleşme araçlarıyla sağlanan iletişimin gizliliğinin ihlal edilemeyeceği denilerek haberleşmenin gizliliği korunmuş ve bu gizliliğin hâkim veya savcı kararıyla sınırlandırılabilceği düzenlenmiştir.

Özetlemek gerekirse her iki anayasada da haberleşme özgürlüğünün içerdiği haberleşmenin gizliliği güvence altına alınmıştır ve bu itibarla iki anayasanın benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak, haberleşme özgürlüğünün temel içeriğini oluşturan kişi veya kurumların serbestçe bilgi alışverişinde bulunma hakkıyla serbestçe haber gönderme ve alma hakkı, 1961 Anayasası’nda düzenlenirken, 1924 Anayasası’nda düzenlenmeyip güvence altına alınmamıştır.

³²⁹ Şahin, 2012, s. 57.

³³⁰ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 150.

³³¹ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 12.

Yukarda belirtilenlerin yanı sıra hakkın sınırlandırılması hususunda 1924 Anayasası, yetkili sorgu yargıcı ve yetkili hâkim kararıyla hakkın sınırlandırılmasını düzenlerken; 1961 Anayasası, sadece hâkim tarafından verilmiş kararlar yasadaki ölçülere uygun olmak şartıyla hakkın sınırlandırılabilirliğini düzenlemiştir. Bu itibarla 1961 Anayasası'nın haberleşme özgürlüğünün içerdiği tüm hakları ele alarak ve dahi sınırlandırma koşulu bakımından sınırlandırma mercii olarak sadece hâkim kararını düzenleyerek sorgu merciinin keyfi kararlarını önlemiş ve yasada belirtilen haller ile de kısıtlayarak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na oranla özgürlükçü ve titiz bir düzenleme içerdiği kanaatine varılmıştır.

2.1.6. Seyahat ve Yerleşme Özgürlüğü

Seyahat ve yerleşme özgürlüğüyle süresi ve amacından bağımsız olarak belirli bir yerde ikamet etme özgürlüğü, yer değiştirme amacıyla eski ve yeni oturma yeri arasındaki mesafeyi katetme özgürlüğü ve dahi negatif görünümü olarak yer değiştirmeme özgürlüğü ifade edilmektedir.³³² Dolayısıyla seyahat ve yerleşme özgürlüğü, kişilerin belirli bir alana yerleşme özgürlüğünü, bu alandan başka bir alana gidebilme özgürlüğünü ve bir yere gitmeme özgürlüğünü koruyan temel hak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası sözleşmeler bakımından İHEB'nin 13. Maddesi'nde herkesi, bir devletin sınırları içinde yer değiştirme ve oturma hakkının olduğu şeklinde düzenlenmiştir.³³³ AIHS'de ise sonradan yürürlüğe giren Ek 4 No.lu Protokolünün 2. Maddesi'nde bir devletin ülkesinde yasal olarak bulunan herkesin, orada serbestçe dolaşma ve ikametgâhını seçme hakkının olduğu şeklinde düzenlenmiştir; ayrıca üçüncü fıkra belirtilen ulusal güvenlik, kamu emniyeti, kamu düzeninin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlık ve ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için, demokratik bir toplumda zorunlu tedbirler olarak ve yasayla öngörülmüş sınırlamalarla dördüncü fıkra belirtilen yasa ve demokratik toplumda kamu yararının gerektirdiği durumlar da hakkın sınırlandırılabilirliği

³³² Zafer Gören, "Seyahat ve Yerleşme Özgürlüğü", *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı:1-2, (2016), s. 339-340.

³³³ Çüçen, 2018, s. 360.

belirtilmiştir.³³⁴ Görüldüğü üzere seyahat ve yerleşme özgürlüğü temel uluslararası sözleşmelerde koruma altına alınmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere 1924 Anayasası'nın 70. Maddesi'nde diğer temel hak ve özgürlüklerle beraber yolculuk özgürlüğü düzenlenmiştir; ayrıca 78. Maddesi'ndeysen "Seferberlikte ve idare-i örfiye hâlinde veyahut müstevli emrazdan dolayı kanûnen müttehaz tedabir icabatından olarak vazedilecek takyidat müstesna olmak üzere seyahat hiçbir sûretle takyidata tâbi tutulamaz."³³⁵ Şeklinde seferberlik ve sıkıyönetim halleri veya salgın hastalıklardan dolayı kanun gereğince alınacak tedbirlerin gerektirdiği kısıtlamaların dışında yolculuk özgürlüğünün sınırlandırılmayacağı düzenlenmiştir.

Yukarıda izah edildiği üzere 1924 Anayasası'nda yolculuk özgürlüğü koruma altına alınmıştır. Yolculuk kavramıyla yukarıda da bahsedilen yer değiştirme amacıyla eski ve yeni oturma yeri arasındaki mesafeyi katetme özgürlüğünün kastedildiği anlaşılmaktadır. Bu itibarla sadece seyahat özgürlüğünün anayasal güvence altına alındığı kanaatine varılmıştır. Bunun yanı sıra 78. Maddeyle seyahat özgürlüğüne özgü seferberlik ve sıkıyönetim halleriyle yasa doğrultusunda salgın hastalıkları şeklinde ifade edilen sınırlandırma sebepleri belirtilmiştir.

1961 Anayasası'nda ise seyahat ve yerleşme özgürlüğü, *Kişî Hakları ve Ödevleri* adlı İkinci Bölümün 18. Maddesi'nde "Herkes, seyahat hürriyetine sahiptir; bu hürriyet, ancak millî güvenliği sağlama ve salgın hastalıkları önleme amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir. Herkes, dilediği yerde yerleşme hürriyetine sahiptir; bu hürriyet, ancak millî güvenliği sağlama salgın hastalıkları önleme, kamu mallarını koruma, sosyal, iktisadî ve tarımsal gelişmeyi gerçekleştirme zorunluğuyla ve kanunla sınırlanabilir. Türkler, yurda girme ve yurt dışına çıkma hürriyetine sahiptir. Yurt dışına çıkma hürriyeti kanunla düzenlenir."³³⁶ Şeklinde düzenlenmiştir.

Yukarıda ifade edildiği üzere 1961 Anayasası'nda temel hak ve özgürlüklere 1924 Anayasası'na oranla çok daha fazla düzenleme bulunmaktadır. Bu çerçevede temel hak ve özgürlükleri düzenleyen bir hüküm olan 18. Maddenin ilk fıkrasında herkesin seyahat özgürlüğüne sahip olduğu ve millî güvenliği sağlamak, salgın

³³⁴ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ...*, 2012, s. 199.

³³⁵ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 12.

³³⁶ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

hastalıkları önlemek amacıyla kanunla sınırlanabileceği, ikinci fıkrasında herkesin dilediği yerde yerleşme özgürlüğüne sahip olduğu ve milli güvenliği sağlama, salgın hastalıkları önleme, kamu mallarını koruma, sosyal, iktisadi ve tarımsal gelişmeyi gerçekleştirme zorunluluğuyla kanunla sınırlanabileceği ve son fıkrasındaysa yurttaşların ülkeye girme ve ülke dışına çıkma özgürlüğüne sahip olduğuyla ülke dışına çıkma özgürlüğünün kanunla düzenleneceği belirtilmiştir.

1961 Anayasası'nın *Temel Hak ve Ödevler* başlıklı İkinci Kısımının *Kişî Hakları ve Ödevleri* adlı İkinci Bölümünün 18. Maddesi'nde seyahat ve yerleşme özgürlüğü düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa 1924 Anayasası'nda *Türklerin Kamu Hürriyetleri* başlıklı beşinci bölümde 70. Maddesi'nde diğer haklarla birlikte “*Yolculuk*” kavramıyla seyahat özgürlüğü, 78. Maddesi'nde ise hakkın olağanüstü hallerde sınırlandırma usulü düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere diğer haklarda olduğu gibi 1961 Anayasası'nın sistematik bir şekilde hakkı işlediği; 1924 Anayasası'nın ise düzensiz bir yapıda diğer haklarla hakkı ele aldığı ve yerleşme özgürlüğüne de yer vermeyerek eksik düzenlemeye gidildiği anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 18. Maddesi'nin Birinci Fıkrasında “*Herkes, seyahat hürriyetine sahiptir; bu hürriyet, ancak millî güvenliği sağlama ve salgın hastalıkları önleme amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir.*”³³⁷ Denilmek suretiyle kişilerin seyahat özgürlüğünün güvence altına alındığı ve milli güvenlikle salgın hastalıkları önleme gerekçeleriyle yasa yoluyla hakkın sınırlandırılacağı düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa 70. Maddede diğer haklarla birlikte “*Yolculuk*” kavramıyla Türklerin seyahat özgürlüğü olduğu düzenlenerek hak güvence altına alınmıştır. 1924 Anayasası'nın 78. Maddesi'nde ise yukarıda belirtildiği üzere sıkıyönetim ve seferberlik durumlarıyla olağan dönemlerde salgın hastalık halinde hakkın sınırlandırılabilmesi düzenlenmiştir³³⁸.

1961 Anayasası'nın 18. Maddesi'nin İkinci Fıkrasındaysa “*Herkes, dilediği yerde yerleşme hürriyetine sahiptir; bu hürriyet, ancak millî güvenliği sağlama salgın hastalıkları önleme, kamu mallarını koruma, sosyal, iktisadî ve tarımsal*

³³⁷ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

³³⁸ Melike Korkmaz, “1924 Anayasası ve Devlet Başkanlığı”, *Çukurova Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, sayı:7, (2025), s. 9.

*gelişmeyi gerçekleştirme zorunluğuyla ve kanunla sınırlanabilir.”*³³⁹ Denilmek suretiyle kişilerin yerleşme özgürlüğünün korunduğu ve milli güvenlik, salgın hastalıkları önleme, kamu mallarını koruma ve sosyal, ekonomik, tarımsal gelişme sebepleriyle yasa doğrultusunda hakkın sınırlandırılacağı düzenlenmiştir. Ortaya koyulduğu üzere sınırlandırma sebepleri de anayasada belirtilerek müdahaleler için keyfiliğin önüne geçildiği kanaatine varılmıştır. 1924 Anayasası’ndaysa yerleşme hürriyetine ilişkin bir düzenleme olmadığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası’nın 18. Maddesi’nin Üçüncü Fıkrasında *“Türkler, yurda girme ve yurt dışına çıkma hürriyetine sahiptir. Yurt dışına çıkma hürriyeti kanunla düzenlenir.”* Denilmek suretiyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının seyahat özgürlüğünün yurt dışını ilişkin hükümleri, serbest olduğu belirtilerek güvence altına alınmıştır ve gerekli usullerin yasayla düzenleneceği belirtilmiştir. Yine bu hususa ilişkin de 1924 Anayasası’nda bir düzenleme bulunmamaktadır.

Özetlemek gerekirse her iki anayasaya bakıldığında seyahat özgürlüğü için anayasal güvence sağladığı ve dahi seyahat özgürlüğünün sınırlandırma şekil ve sebeplerinin hemen hemen aynı nitelikte olduğu ve bu itibarla benzer mahiyette olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, seyahat ve yerleşme özgürlüğünün barındırdığı yerleşme özgürlüğünün 1961 Anayasası’nda düzenlenerek koruma altına alınmışken, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda düzenlenmeyerek anayasal korumadan yararlanmadığı ve bu durumun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu için eksiklik olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra seyahat özgürlüğünün uluslararası boyutu olan yurt dışına çıkış ve yurt içine giriş türü de 1961 Anayasası’nda korunurken, 1924 Anayasası’nda düzenlenmemiştir; ancak çağın şartları gereği bu düzenlenmenin bulunmamasının olağan olduğu kanaatine varılmıştır.

2.1.7. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı

Toplantı kavramıyla ortak bir amaç için geçici bir süre organize olmuş kişilerin bir araya gelmesi ifade edilmektedir, gösteri yürüyüşü kavramıyla ise kamuya açık cadde veya meydanlarda; görüşlerin, düşüncelerin, tepkilerin belirli bir düzen içerisinde toplu olarak çeşitli araçlarla ifade edilmesi kastedilmektedir.³⁴⁰

³³⁹ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 150.

³⁴⁰ Muhammed Bilal Arı, *Türkiye’de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı ve Bu Hakkın Sivil Toplum Kuruluşları Açısından Önemi*, Seçkin Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2019, s. 16-18.

AİHM ise toplantıyı kişilerin düşünce ve kanaatlerini açıklamak için kapalı veya kamusal yerlerde yaptıkları toplantı, gösteri ve yürüyüş gibi şekiller altında bir araya gelmeleri olarak ifade etmektedir.³⁴¹ Kavramsal çerçevesi verilen toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı için Anayasa Mahkemesi de hakkın bireylerin ortak fikirlerini birlikte savunmak ve başkalarına duyurmak için bir araya gelebilme imkânını korumak olarak belirtmektedir.³⁴²

Yukarıda da belirtildiği üzere toplantı, ortak amaç için örgütlenmiş kişilerin bir araya gelmesini, gösteri yürüyüşü ise toplu olarak kişilerin düşünce ve kanaatlerini farklı mekanlarda farklı araçlarla ifade edebilmelerini sağlamaktadır. Dolayısıyla kişilerin ifade özgürlüğünün toplumsal bir yansıması olan ve demokratik bir toplumun vazgeçilmez haklarından olan toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkıyla bireylerin toplu olarak düşünce, kanaat, itiraz ve tepkilerini açıklamak, duyurmak için bir arada bulunabilme imkanı korunmaktadır.

Uluslararası sözleşmeler bakımından İHEB'nin 20. Maddesi'nde herkesin barışçıl toplanma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir, AİHS'de ise toplantı ve dernek kurma özgürlüğü başlıklı 11. Maddesi'nde herkesin barışçıl toplanma hakkına sahip olduğu ve hakka yasayla öngörülen ve demokratik bir toplum içinde ulusal güvenliğin, kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesiyle sağlığın, ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için sınırlamalar getirilebileceği düzenlenmiştir.³⁴³ İfade edildiği üzere her iki sözleşmede de demokratik toplumun vazgeçilmez unsuru olan toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı, toplanma hakkı altında düzenlenmiştir. Ayrıca hakkın önüne barışçıl ibaresi her iki anayasada da eklenmiştir. Nitekim toplanma hakkının barışçıl olmaması halinde kamu düzeninin bozulmasına sebebiyet vereceği dikkate alındığında bu durumun yerinde bir düzenleme olduğu kanaatine varılmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere 1924 Anayasası'nın 70. Maddesi'nde diğer temel hak ve özgürlüklerle beraber toplanma hakkı düzenlenmiştir; ayrıca 79. Maddesi'nde ise “*Ukûdun, sây ü amelin, temellük ve tasarrufun, içtimâatın,*

³⁴¹ Şeref Gözübüyük & Feyyaz Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan Kitabevi, 2.Baskı, Ankara, 2002, s. 386.

³⁴² Bezar Eylem Ekinci, “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenlenme Hakkı Bakımından Bildirim Usulünün Kapsamı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:68, Sayı:4, (2019), s. 756.

³⁴³ Çüçen, 2018, s. 361-372.

cemiyetlerin ve şirketlerin hudud-u hürriyeti kanûnlar ile musarrahtır.”³⁴⁴ Şeklinde belirtilerek diğer haklarla birlikte toplanma hakkının sınırının kanunla çizileceği düzenlenmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda toplanma hakkıyla toplantı düzenleme özgürlüğü güvence altına alınmıştır. 79. Maddesi’nde ise hakkın kullanma serbestisinin yasayla çizileceği ve bu itibarla yasama organınca hakka sınırlandırma getirilebileceği anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası’nda ise toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı, *Kişî Hakları ve Ödevleri* adlı İkinci Bölümün *Toplantı Hak ve Hürriyetleri* üst başlıklı kısmının 28. Maddesi’nde “*Herkes, önceden izin almaksızın, silâhsız ve saldırısız toplanma veya gösteri yürüyüş yapma hakkına sahiptir. Bu hak, ancak kamu düzenini korumak için kanunla sınırlanabilir.*”³⁴⁵ Şeklinde düzenlenmiştir. 1961 Anayasası’nda da herkesin önceden izin almaksızın silahsız ve saldırısız toplanma ve gösteri yürüyüşü hakkına sahip olduğu belirtilerek hakkın güvence altına alındığı anlaşılmaktadır. Ayrıca uluslararası antlaşmalarda olduğu gibi hakkın önüne dolaylı olarak barışçıl vurgusu yapılmıştır. Yine düzenlemede yasayla sınırlandırılabilirliği ve sınırlandırma sebebi olarak sadece “*Kamu düzeni*” gösterilmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere 1961 Anayasası’nın *Temel Hak ve Ödevler* başlıklı İkinci Kısımının *Kişî Hakları ve Ödevleri* adlı İkinci Bölümünün 28. Maddesi’nde toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme özgürlüğü belirtilmiştir. 1924 Anayasası’ndaysa *Türklerin Kamu Hürriyetleri* başlıklı Beşinci Bölümde 70. Maddesi’nde diğer haklarla birlikte toplanma hakkı, 79. Maddesi’nde ise diğer haklarla birlikte toplanma hakkının sınırlandırma usulü düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere diğer haklarda olduğu gibi 1961 Anayasası’nın sistematik bir şekilde hakkı işlediği; 1924 Anayasası’nın ise düzensiz bir yapıda diğer haklarla hakkı ele aldığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası’nın 28. Maddesi’nin Birinci Fıkrasında “*Herkes, önceden izin almaksızın, silâhsız ve saldırısız toplanma veya gösteri yürüyüş yapma hakkına sahiptir.*”³⁴⁶ Denilerek modern anayasalara uygun bir şekilde barışçıl toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, bütüncül bir düzenlemeyle güvence altına alınmıştır. 1924

³⁴⁴ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 12.

³⁴⁵ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

³⁴⁶ Şahin, 2012, s. 62.

Anayasası'ndaysa 70. Maddede diğer haklarla birlikte Türklerin toplanma özgürlüğü güvence altına alınmıştır. Bu itibarla 1924 Anayasası'nda kişilerin ifade özgürlüğünün toplumsal bir yansımasını kamuya açık cadde, meydanlarda gerçekleşmesini ifade eden gösteri yürüyüşü yapma hakkının düzenlenmediği ve bu sebeple korunmadığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 28. Maddesi'nin İkinci Fıkrasındaysa “*Bu hak, ancak kamu düzenini korumak için kanunla sınırlanabilir.*”³⁴⁷ Denilmek suretiyle barışçıl toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının sadece kamu düzeni gerekçesiyle ve yasa yoluyla sınırlandırılabilceği düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa yukarıda belirtildiği üzere 79. Maddede toplanma hakkının yasa yoluyla sınırlandırılabilceği düzenlenmiştir. Dolayısıyla 1924 Anayasası'nın sınırlandırma sebebi olarak anayasada bir düzenlemeye gitmemesi sebebiyle yasa aracılığıyla farklı gerekçelerle toplantı hakkına müdahaleler de bulunma ihtimalinin önünü açtığı ve bu itibarla toplanma hakkı için yeterli güvence oluşturmadığı kanaatine varılmıştır.

Özetlemek gerekirse her iki anayasada da toplantı hakkının korunduğu ve bu sebeple her iki anayasanın benzerlik taşıdığı anlaşılmaktadır. Ancak, 1924 Anayasası'na gösteri yürüyüşü hakkı bakımından anayasal güvence sağlamadığı ve 1961 Anayasası'na nazaran detaylı bir düzenleme içermediği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra hakkın sınırlandırılma usulü için sadece yasa koşulu öngörülüp hiçbir sebep belirtilmemişken, 1961 Anayasası'nda yasa koşulunun yanı sıra sadece kamu düzeni gerekçe gösterilerek sınırlandırılabilceği düzenlenmiştir. Bu itibarla 1961 Anayasası'nın toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının sınırlandırılması bakımından sınırlı sebep sunarak özgürlükçü, liberal bir düzenlemeye gidilmiştir. Ancak 1924 Anayasası'nda sınırlandırma sebebinin belirtilmemesi sebebiyle yasayla birçok sınırlandırma sebebi belirtilip hakka müdahale edilebilme imkânı bulunmaktadır.

2.1.8. Dernek Kurma Hakkı

Dernek kurma hakkı, düşünce ve kanaat açıklama özgürlüğünün toplumsal yönünü ifade etmekte ve sosyal yardımlaşma alanında örgütlenmeyi

³⁴⁷ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 154

amaçlamaktadır.³⁴⁸ Dernek kurma hakkı veya derneğe katılma özgürlüğü toplu olarak kullanılabilen bir haktır ve süreklilik niteliğiyle toplanma hakkından ayrılmaktadır.³⁴⁹ Anlaşıldığı üzere dernek kurma hakkı, düşünce ve kanaat özgürlüğünün örgütsel bir yönü olarak özellikle sosyal ve yardımlaşma alanında bireylerin toplanmasını ve bu konularda birlikte düşünce ve kanaatlerini açıklayabilmelerini koruyan temel hak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası sözleşmeler bakımındansa İHEB'nin 20. Maddesi'nde herkesin dernek kurma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir, AİHS'nin ise *toplantı ve dernek kurma özgürlüğü* başlıklı 11. Maddesi'nde herkesin dernek kurma hakkına sahip olduğu ve bu hakka yasayla öngörülen demokratik bir toplum içinde ulusal güvenliğin, kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesiyle sağlığın, ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için sınırlamalar getirilebileceği düzenlenmiştir.³⁵⁰ Görüldüğü üzere her iki sözleşmede de demokratik toplumun vazgeçilmez unsuru olan dernek kurma hakkı düzenlenerek koruma altına alınmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere 1924 Anayasası'nın 70. Maddesi'nde diğer temel hak ve özgürlüklerle beraber dernek kurma hakkı da düzenlenmiştir; ayrıca 79. Maddesi'nde de diğer haklarla birlikte dernek kurma hakkının sınırının kanunla çizileceği belirtilmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda dernek kurma hakkı güvence altına alınmıştır. 79. Maddesi'ndeysen hakın kullanma serbestisinin yasayla çizileceği ve bu itibarla yasama organınca hakka sınırlandırma getirilebileceği düzenlenmiştir.

1961 Anayasası'ndaysa dernek kurma hakkı, *Kişî Hakları ve Ödevleri* adlı İkinci Bölümün *Toplantı Hak ve Hürriyetleri* üst başlıklı kısmının 29. Maddesi'nde "*Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak, ancak kamu düzeni veya genel ahlâkı korumak için kanunla sınırlanabilir.*"³⁵¹ Denilmek suretiyle düzenlenmiştir. Böylelikle 1961 Anayasası'nda da dernek kurma hakkı

³⁴⁸ Metin Aslan, "Dernek Kurma Hakkı", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, (2010), s. 1285.

³⁴⁹ İlhan F. Akın, "Dernek Kurma Özgürlüğü", *Journal of Istanbul University Law Faculty*. Cilt:32, Sayı:2-4, (1996), s. 474-475.

³⁵⁰ Çüçen, 2018, s. 361-372.

³⁵¹ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

güvence altına alınarak bireylerin diledikleri ölçüde sosyal yardımlaşma alanında örgütlenmesi korunmuştur.

29 Eylül 1971 tarihinde 1961 Anayasası'na uygulanan değişiklikle ise *“Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanılmasında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir. Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması maksadıyla sınırlar koyulabilir. Hiç kimse bir derneğe üye olmaya veya dernekte üye kalmaya zorlanamaz. Dernekler, kanunun gösterdiği hallerde hâkim kararıyla kapatılabilir. Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de hâkim kararına kadar kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle faaliyetten alıkonulabilir.”*³⁵² Şeklinde 29. Madde metni yeniden düzenlenerek dernek kurma hakkının detaylandırıldığı ve başkaca sınırlandırma sebeplerinin eklendiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere 1961 Anayasası'nın *Temel Hak ve Ödevler* başlıklı İkinci Kısımının *Kişî Hakları ve Ödevleri* adlı İkinci Bölümünün 29. Maddesi'nde dernek kurma hakkı düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa *Türklerin Kamu Hürriyetleri* başlıklı Beşinci Bölümde 70. Maddesi'nde diğer haklarla birlikte dernek kurma hakkı, 79. Maddesi'nde ise diğer haklarla birlikte hakkın sınırlandırma usulü düzenlenmiştir. Dolayısıyla diğer haklarda olduğu gibi 1961 Anayasası'nın sistematik bir şekilde hakkı işlediği; 1924 Anayasası'nın ise düzensiz bir yapıda diğer haklarla hakkı ele aldığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 29. Maddesi'nin Birinci Fıkrasında *“Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanılmasında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir. Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması maksadıyla sınırlar koyulabilir.”*³⁵³ Denilmek suretiyle dernek kurma hakkı için anayasal koruma sağlanmıştır. Sonraki cümlelerdeyse yasayla millî güvenlik, kamu düzeni, genel ahlak, ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğü olarak dört

³⁵² Gözübüyük & Kili, 1982, s. 154-155.

³⁵³ Şahin, 2012, s. 62.

sınırlandırma sebebi anayasada düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'nda da dernek kurma hakkı 70. Maddede güvence altına alınmış ve 79. Maddede hakkın sınırlandırma usulü olarak yasa düzenlenmiş; ancak sınırlandırma sebepleri anayasada belirtilmeyerek sınırlandırma sebepleri açısından sınır çizilmediği anlaşılmıştır.

1961 Anayasası'nın 29. Maddesi'nin İkinci Fıkrasındaysa “*Hiç kimse bir derneğe üye olmaya veya dernekte üye kalmaya zorlanamaz.*”³⁵⁴ Denilmek suretiyle derneğe katılma özgürlüğü ve dernekten ayrılabilme özgürlüğü koruma altına alınmıştır. 1924 Anayasası'ndaysa bu özgürlüklere ilişkin bir düzenleme bulunmadığı anlaşılmaktadır. 1961 Anayasası'nın 29. Maddesi'nin Üçüncü Fıkrasındaysa “*Dernekler, kanunun gösterdiği hallerde hâkim kararıyla kapatılabilir. Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de hâkim kararına kadar kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle faaliyetten alıkonulabilir.*”³⁵⁵ Denilerek derneklerin yargı yoluyla kapatma usul ve esaslarıyla kapatma gerekçeleri detaylı düzenlenmiştir; ancak yine 1924 Anayasası'nda derneklerin kapatma usullerine ilişkin bir düzenlemenin olmadığı anlaşılmaktadır.

Özetlemek gerekirse her iki anayasada da kişilerin toplu şekilde özellikle sosyal ve yardımlaşma için toplanmalarını, düşünce ve kanaatlerini ifade edebilmelerini amaçlayan dernek kurma hakkı düzenlenip koruma altına alınmıştır. Ancak hakkın sınırlandırması bakımından her iki anayasada da farklılık bulunmaktadır. 1924 Anayasası, sadece kanuna atıf yapılarak yasama organının düzenlemelerine bırakılmışken, 1961 Anayasası, her ne kadar değişikliklerle beraber sınırlandırma sebeplerini arttırsa da anayasada sınırlandırma sebeplerini düzenleyerek sınırlı sayıda tutmuş ve böylelikle hakka yapılabilecek müdahaleleri kısıtlamıştır. Ayrıca 1961 Anayasası'nda derneğe katılma özgürlüğü ve derneklerin kapatılma usul ve esasları düzenlenmişken, 1924 Anayasası'nda bu hususlar ele alınmadığı anlaşılmış ve bu sebeple 1961 Anayasası'nın detaylı ve özgürlükçü bir düzenleme olduğu kanaatine varılmıştır.

³⁵⁴ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 154.

³⁵⁵ Şahin, 2012, s. 62.

2.1.9. Basın Özgürlüğü

Demokratik anlayış çerçevesinde basın, haber veren, kamuoyu oluşturan ve kamusal iradeye yön veren niteliğe sahip olmasıyla politik yapı karşısında denge mekanizması oluşturduğu gibi siyasi ve toplumsal denetim vazifesi görmektedir.³⁵⁶ Anayasa Mahkemesi'ne göre basın özgürlüğü, kitle iletişim araçlarından olan kitap, gazetelerle bireylerin düşünce ve kanaatlerini açıklamasını ve yorumlamasıyla enformasyonla, eleştiriyle haber yayın ve dağıtım haklarını kapsadığı gibi düşüncenin alışverişini gerçekleştirerek bireyin ve toplumun bilgilendirilmesini sağlamaktadır.³⁵⁷ Belirtildiği üzere basın özgürlüğü, kitle iletişim araçlarıyla düşünce ve kanaatlerin açıklanmasını, bilgi ve haber hakkının sağlanmasını hedeflemektedir. Böylelikle basın özgürlüğünün güvence altına alınması özgürlükçü, çoğulcu demokratik düzenin oluşmasına katkı sunmaktadır.

AİHS'nin 10. Maddesi'nin ilk fıkrasında herkesin ifade özgürlüğü hakkına sahip olduğu ve bu hakkın kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin kanaat özgürlüğünü haber, görüş almayla verme özgürlüğünü de kapsadığını ve bu hakkın devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine tabi tutmalarına engel olmadığı düzenlenmiştir, ikinci fıkradaysa görev ve sorumluluklar da yükleyen bu özgürlüklerin kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanmasıyla suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi sebepleriyle sınırlandırılacağı şeklinde düzenlenmiştir.³⁵⁸ Buradan anlaşıldığı üzere basın özgürlüğü, AİHS'de ifade özgürlüğünün uzantısı olarak detaylı bir şekilde güvence altına alınmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere 1924 Anayasası'nın 70. Maddesi'nde diğer özgürlüklerle beraber yayım özgürlüğünün Türklerin doğal hakkı olduğu düzenlenmiştir. 77. Maddesi'ndeysen "Matbûat, kanûn dairesinde serbesttir ve neşredilmeden evvel teftiş, muayeneye tâbi değildir."³⁵⁹ Denilerek basının kanun

³⁵⁶ Sibel Güzeladağ, "Strazburg'dan Türkiye'ye: Basın Özgürlüğü", *Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 2, (2023), s. 1147-1148.

³⁵⁷ Anayasa Mahkemesi'nin 25/06/2014 tarihli 2013/409 Başvuru numaralı kararı.

³⁵⁸ https://www.anayasa.gov.tr/media/3542/aihs_tr.pdf, (E.T:15.04.2025).

³⁵⁹ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 12.

çerçevesinde serbest olduğu ve yayımından önce denetlenemeyeceğiyle yoklanamayacağı düzenlenmiştir. İfade edildiği üzere 1924 Anayasası, yayım tabirini kullanarak basın özgürlüğünü koruma altına almıştır. Ayrıca basın özgürlüğünün hiçbir surette hakkın kullanımından önce denetime tabi tutulamayacağı düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra basın özgürlüğünün yasayla sınırlandırılacağı belirtilmiştir.

Basın özgürlüğü, 1961 Anayasası'nda ise *Kişî Hakları ve Ödevleri* başlıklı İkinci Bölümünde *Basın ve Yayınla İlgili Hükümler* üst başlığı altında 22. ve 27. Maddeleri arasında düzenlenmiştir. Basın özgürlüğüne ilişkin asli madde olan 22. Maddede “*Basın hürdür; sansür edilemez. Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır. Basın ve haber alma hürriyeti, ancak millî güvenliği veya genel ahlâkı korumak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüzü, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek ve yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için kanunla sınırlanabilir. Yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için, kanunla belirtilecek sınırlar içinde hâkim tarafından verilecek kararlar saklı olmak üzere, olaylar hakkında yayın yasağı konamaz. Türkiye’de yayımlanan gazete ve dergilerin toplatılması, bu tedbirlerin uygulanacağını kanunun açıkça gösterdiği suçların işlenmesi halinde ve ancak hâkim kararıyla olabilir. Türkiye’de yayımlanan gazete ve dergiler, ancak 57’nci maddede belirtilen fiillerden mahkûm olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir.*”³⁶⁰ Denilmek suretiyle güvence altına alınmış ve sınırlandırma usul ve esaslarıyla diğer haller düzenlenmiştir.

Konuyla ilgili olarak 20 Eylül 1971 tarihindeyse basın hürriyetine ilişkin 22. Maddede değişiklik yapılmıştır. Madde metninin ilk halinde basının hür olduğu, devletin basın ve haber alma özgürlüğünü sağlayacak tedbirleri alacağı, milli güvenlik veya genel ahlakı korumak, kişilerin onur ve şerefini, haklarına tecavüzü, suç işlemeyi kışkırtmayı önlemek ve yargı görevinin amacına uygun yerine getirilmesini sağlamak için yasayla sınırlandırılacağı düzenlenmiştir, 20 Eylül 1971 tarihli değişiklikle devletın ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, kamu düzeni, milli

³⁶⁰ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

güvenliğin gerektirdiği gizliliğin sınırlandırma sebepleri olarak madde metnine eklenmiştir.³⁶¹

Yukarıda belirtilenlerin 1961 Anayasası'nın basın özgürlüğüne ilişkin diğer hükümlerinde sırasıyla 23. Maddede gazete ve dergi çıkarma hakkı, 24. Maddede kitap ve broşür çıkarma hakkı, 25. Maddede basın araçlarının korunması, 26. Maddede basın dışı haberleşme araçlarından faydalanma hakkı ve 27. Maddesi'nde düzeltme ve cevap hakkı düzenlenmiş ve hakkın bu görünümüne ilişkin de anayasal koruma sağlanmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere 1961 Anayasası'nın *Temel Hak ve Ödevler* başlıklı İkinci Kısımının *Kişî Hakları ve Ödevleri* adlı İkinci Bölümünün *Basın ve Yayımla İlgili Hükümler* üst başlığı altında 22. ve 27. Maddeleri arasında basın özgürlüğü düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa *Türklerin Kamu Hürriyetleri* başlıklı Beşinci Bölümde 70. Maddesinde diğer haklarla birlikte yayım özgürlüğü, 77. Maddesi'nde ise hakkın sınırlandırma usulü düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere diğer haklarda olduğu gibi 1961 Anayasası'nın sistematik bir şekilde hakkı işlediği; 1924 Anayasası'nın ise düzensiz bir yapıda diğer haklarla hakkı ele aldığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 22. Maddesi'nin Birinci Fıkrasında “*Basın hürdür; sansür edilemez.*”³⁶² Denilmek suretiyle kişilerin kitle iletişim araçlarıyla düşünce ve kanaatlerini açıklanmasını ifade eden basın özgürlüğü güvence altına alınmış ve sansüre maruz kalmayacağı belirtilmiştir. 1924 Anayasası'nda da 70. Maddede basın özgürlüğü, Türklerin hakkı olduğu denilmek suretiyle diğer haklarla birlikte sayılmış ve güvence altına alınmıştır. Böylelikle her iki anayasada da basın özgürlüğü korunmuştur. Bu haliyle her iki anayasanın da bu açıdan benzerlik taşıdığı anlaşılmaktadır. 1961 Anayasası'nın 22. Maddesi'nin İkinci Fıkrasında “*Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır.*”³⁶³ Denilmek suretiyle basın özgürlüğünün sağlanması için gerekli tedbirler alınacağı belirtilerek devlete ödev yüklenmiştir. Ancak, 1924 Anayasası'ndaysa basın hürriyeti için devlete herhangi bir ödev yükletilmemiştir.

³⁶¹ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 152.

³⁶² Şahin, 2012, s. 60.

³⁶³ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 152.

1961 Anayasası'nın 22. Maddesi'nin Üçüncü Fıkrasında "Basın ve haber alma hürriyeti, ancak Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü, kamu düzenini, millî güvenliği ve milli güvenliğin getirdiği gizliliği veya genel ahlâkı korumak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüzü, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek ve yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için kanunla sınırlanabilir."³⁶⁴ Şeklinde belirtilerek basın ve haber özgürlüğüne ilişkin sınırlandırmanın yasayla yapılabileceğiyle sınırlandırma sebepleri düzenlenmiştir. 1961 Anayasası'nın yanı sıra 1924 Anayasası'ndaysa 77. Maddede basın özgürlüğünün yasayla sınırlandırılabilmesi düzenlenmiş; ancak anayasa metninde herhangi bir sınırlandırma sebebi sayılmamıştır.

1961 Anayasası'nın 22. Maddesi'nin Dördüncü Fıkrasında "Yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için, kanunla belirtilecek sınırlar içinde hâkim tarafından verilecek kararlar saklı olmak üzere, olaylar hakkında yayın yasağı konamaz."³⁶⁵ Denilmek suretiyle yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için basın özgürlüğüne uygulanacak sınırlamanın olaylara ilişkin yayınları içermeyeceği düzenlenmiş ve yayım özgürlüğüne ilişkin sınırlandırma sebebinin sınırı çizilmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa sınırlandırma sebeplerine ilişkin dahi bir düzenleme olmadığı gibi sınırlandırmanın sebebinin sınırına ilişkin de bir düzenleme olmadığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 20 Eylül 1971 tarihli değişiklik sonrası 22. Maddesi'nin Beşinci Fıkrasında "Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler, kanunun gösterdiği suçların işlenmesi halinde hâkim kararıyla; Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğinin, kamu düzeninin veya genel ahlakının korunması bakımından gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle toplatılabilir. Toplatma kararını veren yetkili merci, bu kararın en geç 24 saat içinde mahkemeye bildirir. Mahkeme bu kararı en geç üç gün içinde onaylamazsa, toplatma kararı hükümsüz sayılır."³⁶⁶ Denilerek kitle iletişim araçlarından gazete ve dergilerin toplatılmasına ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa kitle iletişim araçlarına ve toplatılma usullerine ilişkin

³⁶⁴ Şahin, 2012, s. 60.

³⁶⁵ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

³⁶⁶ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 152.

herhangi bir düzenleme bulunmadığı dolayısıyla yasayla düzenlemelerin gerçekleşeceği anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 20 Eylül 1971 tarihli değişiklik sonrası 22. Maddesi'nin Altıncı Fıkrasında *“Türkiye’de yayımlanan gazete ve dergiler; milli güvenliğe, kamu düzenine, genel ahlaka, insan hak ve hürriyetlerine dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyet ilkelerine veya Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne aykırı yayımlardan mahkûm olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir.”*³⁶⁷ Denilerek kitle iletişim araçlarından gazete ve dergilerin kapatılma usulü ve kapatılma sebepleri düzenlenmiştir. Ancak, değişiklik sonrası milli güvenlik, kamu düzeni, cumhuriyetin temel ilkeleri, devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü gibi birçok sebep eklenerek hakkın kullanıma yapılacak müdahalelerin imkânı arttırılmıştır. 1924 Anayasası’ndaysa kitle iletişim araçlarının kapatılma usul ve esasına ilişkin herhangi bir düzenleme olmadığı dolayısıyla yasayla düzenlemelerin gerçekleşeceği anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 23. Maddesi’nde *“Gazete ve dergi çıkarılması, önceden izin alma ve malî teminat yatırma şartına bağlanamaz. Gazete ve dergilerin çıkarılması, yayımı, malî kaynakları ve gazetecilik mesleği ile ilgili şartlar kanunla düzenlenir. Kanun, haber, düşünce ve kanaatlerin serbestçe yayımlanmasını engelleyici veya zorlaştıracı siyasî, iktisadî, malî veya teknik kayıtlar koyamaz. Gazete ve dergiler; Devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin ve bunlara bağlı kurumların araç ve imkânlarından eşitlik esasına göre faydalanır.”*³⁶⁸ Denilerek basın özgürlüğünün kitle iletişim araçlarından olan gazete ve dergi çıkarma hakkı, izin veya mali teminat yatırma şartıyla başkaca şartlara bağlanamayacağı da belirtilerek güvence altına alınmıştır. 1924 Anayasası’ndaysa gazete ve dergi çıkarma hakkına ilişkin özel bir düzenleme bulunmadığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 24. Maddesi’nde *“Kitap ve broşür yayımı izne bağlı tutulamaz; sansür edilemez. Türkiye’de yayımlanan kitap ve broşürler, 22’nci maddenin 5 inci fıkrası hükümleri dışında, toplatılamaz.”*³⁶⁹ Denilmek suretiyle basın özgürlüğünün kitle iletişim araçlarından olan kitap ve broşür yayım özgürlüğü, izne

³⁶⁷ Şahin, 2012, s. 60.

³⁶⁸ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4642.

³⁶⁹ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 153.

tabi tutulamayacağı ve sansür edilemeyeceği belirtilerek güvence altına alınmıştır. İkinci fıkradaysa gazete ve dergilerin kapatılma usul ve esaslarına göre toplatılabileceği düzenlenmiştir. 1961 Anayasası'nın 25. Maddesi'ndeysse "*Basımevi ve eklentileri ve basın araçları, suç vasıtası olduğu gerekçesiyle de olsa zapt veya müsadere edilemez veya işletilmekten alıkonulamaz.*"³⁷⁰ Denilmek suretiyle basın araçlarına anayasal koruma sağlanmıştır. 1924 Anayasası'ndaysa kitap ve broşür yayım özgürlüğüne ilişkin ve basın araçlarının korunmasına ilişkin özel bir düzenlemenin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 20 Eylül 1971 tarihli değişiklik sonrası 26. Maddesi'ndeysse "*Kişiler ve siyasi partiler, kamu tüzel kişileri elindeki basın dışı haberleşme ve yayın araçlarından faydalanma hakkına sahiptir. Bu faydalanmanın şartları ve usulleri, demokratik esaslara ve hakkaniyet ölçülerine uygun olarak kanunla düzenlenir. Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün insan haklarına dayanan millî demokratik, lâik ve sosyal Cumhuriyetin, millî güvenliğin ve genel ahlâkın korunması halleri dışında kalan bir sebebe dayanarak halkın bu araçlarla haber almasını, düşünce ve kanaatlere ulaşmasını ve kamuoyunun serbestçe oluşumunu engelleyici kayıtlar koyamaz.*"³⁷¹ Denilerek kamu tüzel kişilerin kontrolündeki basın dışı haberleşme hakkı koruma altına alınmıştır. Ayrıca yasayla hakkın faydalanma usullerinin düzenleneceğiyle sınırlandırma sebepleri madde metninde belirtilmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa basın dışı haberleşme hakkına ilişkin özel bir düzenleme bulunmadığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 27. Maddesi'ndeysse "*Düzeltilme ve cevap hakkı, ancak kişilerin haysiyet ve şereflerine dokunulması veya kendileriyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar yapılması hallerinde tanınır ve kanunla düzenlenir. Düzeltilme ve cevap yayımlanmazsa yayımlanmasının gerekip gerekmediğine hâkim tarafından karar verilir.*"³⁷² Denilmek suretiyle kişilerin haysiyet ve şereflerine dokunulması veya gerçeğe aykırı yayınlar halinde kişilere tanınan düzeltme ve cevap hakkı koruma altına alınmıştır. Ayrıca maddede hakka ilişkin doğacak uyuşmazlıkta izlenecek yöntem ele alınmıştır. 1924 Anayasası'ndaysa düzeltme ve cevap hakkına ilişkin özel

³⁷⁰ Şahin, 2012, s. 61

³⁷¹ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 153-154.

³⁷² Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4643.

bir düzenleme bulunmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 1961 Anayasası'nın bu hak açısından da bireylerin haklarını gözeterek özgürlükçü bir yapıda olduğu kanaatine varılmıştır.

Özetlemek gerekirse 1924 Anayasası ve 1961 Anayasası, düşünce ve kanaatlerin açıklanmasını, bilgi ve haber hakkının sağlayan basın özgürlüğünü güvence altına almıştır. Ancak 1961 Anayasası, devlete özgür basının ve haber alma hakkının sağlanması için gerekli tedbirleri almasını ödev olarak yüklemiştir. Yine 1961 Anayasası'nda basın özgürlüğünün özgürlükçü, çoğulcu demokratik toplumun vazgeçilmez doğasına binaen detaylı düzenlemeye gidilmiş ve kitle iletişim araçlarını, araçların korunmasını gibi ayrıntılarını da ele alarak ilgili koruma altına almıştır.

Yukarıda belirtilenlerin dışında 1961 Anayasası, basın özgürlüğünün sınırlandırmasını da anayasada düzenleyerek yasayla yasama organınca yapılabilecek keyfi sınırlandırma sebeplerinin önüne geçmeye çalışmıştır³⁷³. Değişiklik öncesi sınırlandırma sebebi olarak milli güvenlik veya genel ahlakı korumak, kişilerin onur ve şerefini, haklarına tecavüzü, suç işlemeyi kışkırtmayı önlemek ve yargı görevinin amacına uygun yerine getirilmesini sağlamak gösterilmişken, değişiklikle beraber devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, kamu düzeni, milli güvenliğin gerektirdiği gizlilik sebepleri de eklenmiştir. Dolayısıyla yeni düzenlemeyle birlikte basın özgürlüğüne müdahale etme imkânı fazlalaşmış ve böylece basın özgürlüğünün maruz kalacağı müdahale ihtimalinin arttığı kanaatine varılmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere her iki anayasada basın özgürlüğünü düzenleyerek güvence altına almıştır. Dolayısıyla iki anayasada hakkın korunması bakımından benzerlik göstermektedir. Ancak 1961 Anayasası gerek basın özgürlüğünün kapsamındaki hakları ve özgürlüğün kullanımı gerek basın özgürlüğün sağlanması için devlete yüklediği ödevle 1924 Anayasası'ndan farklılık göstermekte ve özgürlükçü, çoğulcu bir toplumun inşasına daha fazla olanak sağlamaktadır. Ayrıca 1924 Anayasası'nda basın özgürlüğünün sınırlandırma koşulu olarak sadece yasa şartı öngörülmüşken, 1961 Anayasası'nda sınırlandırmanın sınırı da çizilmiş ve yasa

³⁷³ Tunç, 1961 Anayasası..., s.680.

şartının yanı sıra sınırlandırma sebepleri de anayasada düzenlenmiştir. Böylelikle 1924 Anayasası'na göre daha özgürlükçü bir yapıda olduğu kanaatine varılmıştır.

2.1.10. Mülkiyet Hakkı

İnsanın yaşaması için gerekli nesneleri elde etmesi, varlığını devam ettirmesinin zorunlu ve vazgeçilmez bir unsuru olması sebebiyle mülkiyet sorununu ortaya çıkarmış ve böylelikle mülkiyet kavramı, maddi ve manevi yaşamın temel bir olgusu olagelmıştır.³⁷⁴ Mülkiyet hakkı, birkaç hakkın bir araya gelmesiyle oluşmaktadır: varlıkların kullanımına ilişkin haklar, varlıktan gelir elde edilme hakkı, öteki kişilerin varlığını kullanılmasını engelleme hakkı ve varlığını başkalarına aktarma hakkı şeklinde sayılabilmektedir.³⁷⁵ Mülkiyet hakkı, malike, eşyayı hakimiyet alanında bulundurmaya, kullanabilmeyi, semerelerinden yararlanmayı, tasarruf eylem ve işlemlerine konu yapabilir ve üçüncü kişilerin haksız saldırılarına karşı hukuki koruma sağlayabilmektedir.³⁷⁶

Yukarıda bahsedildiği üzere mülkiyet kavramı, insanın varoluşundan itibaren temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu ehemmiyeti sebebiyle anayasalarda mülkiyet hakkı adı altında hukuki güvence sağlanmıştır. Mülkiyet hakkı, yapısı gereği birçok özelliği içinde barındırarak kişilere eşya üzerinde sahiplik, eşyayı dilediği gibi kullanmayı, eşyanın ürünlerinden yararlanmayı, eşyayı satabilmeyi ve üçüncü kişilerin müdahalelerine karşı eşya üzerinde hukuki korumayı sağlamaktadır.

İHEB'nin 17. Maddesi'nde mülkiyet hakkı güvence altına alınmıştır. Maddede herkesin tek başına veya birlikte mülkiyet hakkının olduğu ve kimse keyfi olarak mülkiyet hakkından yoksun bırakılamayacağı şeklinde düzenlenmiştir.³⁷⁷ AİHS açısından ise mülkiyet hakkı, ek 1 no.lu protokolün 1. Maddesi'nde, her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkı olduğu, kişilerin kamu yararı sebebiyle ve yasada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun

³⁷⁴ Üstüner Birben, "Mülkiyet Hakkının Kavramsal Temelleri", *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, (2015), s. 199.

³⁷⁵ Fuat Oğuz, "İnsan Olmanın Doğal Sonucu Olarak Mülkiyet Hakları", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Cilt:7, Sayı:27, s. 58.

³⁷⁶ Mehmet Ayhan, *Eşya Hukuku II Mülkiyet*, Seçkin Yayıncılık, 9. Basım, Ankara, 2016, s. 27.

³⁷⁷ Çüçen, 2018, s. 361.

bırakılabileceği ve devletlerin, mülkiyetin kamu yararına uygun olarak kullanılmasını düzenlemek veya vergilerin ya da başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini sağlamak için gerekli gördükleri yasaları uygulama konusunda sınırlandırılabilceği şeklinde düzenlenmiştir.³⁷⁸

Yukarıda belirtildiği üzere AİHS’de de kişilerin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı duyulması gerektiği şeklinde denilmek suretiyle mülkiyet hakkı koruma altına alınmıştır. Ayrıca devamında mülkiyet hakkına devlet tarafından yoksun bırakma ve denetleme şeklinde iki türlü müdahale de bulunabileceği düzenlenmiştir.³⁷⁹ Bu düzenleme kamu yararı veya vergi politikalarıyla devletlerin mülkiyeti düzenleyebilmelerine engel teşkil etmediğini göstermektedir.³⁸⁰ Nitekim vergi, para cezaları, kamulaştırma gibi toplumsal nizam için gerekli ihtiyaçlar gözetildiğinde devletçe kamu yararı doğrultusunda mülkiyet hakkına müdahale de bulunmasının hukuka aykırılık teşkil etmediği kanaatine varılmıştır.

Yukarıda izah edildiği üzere 1924 Anayasası’nın 70. Maddesi’nde diğer özgürlüklerle beraber mülk edinme, malını kullanmanın Türklerin doğal hakkı olduğu düzenlenmiştir; ayrıca 71. Maddede mala hiçbir surette dokunulamayacağı, 79. Maddesi’ndeys e mülk edinme, malını ve hakkını kullanmanın sınırının kanunla çizileceği düzenlenmiştir. 1924 Anayasası’nda mülk edinme hakkı, malını ve maldan doğacak haklarını kullanma hakkı ve bu haklara hiçbir surette üçüncü kişilerde dokunulamayacağı hakkı denilmek suretiyle mülkiyet hakkının görünümüleri anayasal güvence altına alınmıştır. Dolayısıyla 1924 Anayasası’nda kişilerin mülkiyet hakkı koruma altına alınmıştır. Ayrıca mülkiyet hakkına yasayla sınırlama getirileceği belirtilmiştir.

1961 Anayasası’ndaysa mülkiyet hakkı, *Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler* adlı Üçüncü Bölümün 36. Maddesi’nde “*Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir. Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir. Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz.*”³⁸¹ Şeklinde belirtilerek herkesin mülkiyet ve miras hakkına sahip olduğu, bu hakların ancak kamu yararı

³⁷⁸ https://www.anayasa.gov.tr/media/3542/aihs_tr.pdf, (E. T.:27.04.2025).

³⁷⁹ Münci Özmen, “Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Mülkiyet Hakkı”, *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, (2017), s. 212.

³⁸⁰ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ...*, 2012, s. 196.

³⁸¹ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4643.

amacıyla kanunla sınırlanabileceği ve mülkiyet hakkının kullanılmasının toplum yararına aykırı olamayacağı düzenlenmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere 1961 Anayasası'nın *Temel Hak ve Ödevler* başlıklı İkinci Kısımının *Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler* adlı Üçüncü Bölümünün 36. Maddesi'nde mülkiyet hakkı düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa *Türklerin Kamu Hürriyetleri* başlıklı Beşinci Bölümde 70. Maddesi'nde diğer haklarla birlikte mülk edinme, malını kullanma hakkı, 71. Maddede mala hiçbir surette dokunulamayacağı ve 79. Maddesi'nde ise diğer haklarla birlikte mülk edinme ve mal kullanma hakkının sınırlandırma usulü düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere diğer haklarda olduğu gibi 1961 Anayasası'nın sistematik bir şekilde ve bütün haliyle işlediği; 1924 Anayasası'nın ise düzensiz ve eksik şekilde diğer haklarla hakkı ele aldığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 36. Maddesi'nin Birinci Fıkrasında “*Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir.*”³⁸² Denilmek suretiyle kişilerin mülkiyet hakkı ve mülkiyet hakkının görünümü olan varlığını başkalarına aktarma hakkı anlamına gelen miras hakkı için anayasal güvence sağlanmıştır. 1924 Anayasası'ndaysa 70. Maddede mülkiyet hakkının alt görünümü olan eşya üzerinde sahiplik anlamına gelen mülk edinme ve eşyayı dilediği gibi kullanma anlamına gelen malını kullanma hakkı koruma altına alınmıştır. 71. Maddesi'ndeysse eşyayı üçüncü kişilerin müdahalelerine karşı hukuki koruma sağlama anlamına gelen mala dokunulmayacağı hakkı düzenlenerek koruma altına alınmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere 1961 Anayasası, mülkiyet hakkı kavramını doğrudan anayasada düzenleyerek mülkiyet hakkının bütün alt görünümelerini koruma altına almıştır. Ancak 1924 Anayasası'ndaysa 70. Maddede eşya üzerinde sahiplik hakkı ve eşyayı dilediği gibi kullanma hakkı, 71. Maddesi'ndeysse eşya üzerinde üçüncü kişilerin müdahalelerine karşı hukuki koruma sağlama hakkı için anayasal koruma sağlanmışken, miras hakkı veya eşyadan yararlanma ve satma hakkı açısından anayasal koruma sağlanmadığı anlaşılmaktadır.

³⁸² Gözübüyük & Kili, 1982, s. 157.

1961 Anayasası'nın 36. Maddesi'nin İkinci Fıkrasındaysa “*Bu haklar; ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir.*”³⁸³ Denilmek suretiyle mülkiyet hakkının yasa yoluyla ve ancak kamu yararı sebebiyle sınırlandırılabilceğı düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'nın 79. Maddesi'ndeysc mülk edinme ve mal kullanma hakkının yasayla sınırlandırılabilceğı düzenlenmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere her iki anayasa da sınırlandırma usulü olarak yasayı belirtmişse de 1961 Anayasası, sınırlandırma sebebini de anayasada düzenleyerek sınırlandırma sebebi açısından bir sınır çizmiştir. Dolayısıyla 1961 Anayasası'nda mülkiyet hakkına yapılabilecek keyfi gerekçelerin önüne geçildiğı kanaatine varılmıştır.

1961 Anayasası'nın 36. Maddesi'nin Üçüncü Fıkrasındaysa “*Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz.*”³⁸⁴ Denilmek suretiyle kişilerin mülkiyet hakkının kullanılmasının toplumun yararına aykırı olamayacağı belirtilerek hakkın kötüye kullanılma yasağı düzenlenmiştir. Ancak, maddenin ikinci fıkrasında kamu yararına amacıyla hakkın sınırlandırılabilceğı düzenlendiğı dikkate alındığında bu fıkranın eklenmesinin sosyal hukuk devleti ilkesinin sonucu olduğı kanaatine varılmıştır. Ayrıca bu fıkrayla anayasanın özgürlükçü ve liberal yapısına aykırılık teşkil ettiğı kanaatine varılmıştır. 1924 Anayasası'ndaysa böyle bir düzenlemenin olmadığı anlaşılmaktadır.

Özetlemek gerekirse 1924 Anayasası'nda eşya üzerinde sahiplik hakkı, eşyayı dilediğı gibi kullanma hakkı ve eşya üzerinde üçüncü kişilerin müdahalelerine karşı hukuki koruma sağlama hakkı için anayasal koruma sağlanmışken, 1961 Anayasası'nda mülkiyet hakkı ve miras hakkı düzenlenerek hakkın bütün alt görünümleri için anayasal güvence sağlanmışır. Hakkın sınırlandırılması açısından 1924 Anayasası, sadece kanun şartını düzenlemişken, 1961 Anayasası'ndaysa yasa şartının yanı sıra sınırlandırma sebebi olarak kamu yararını da anayasada düzenlemiştir. Dolayısıyla 1924 Anayasası'nda farklı olarak 1961 Anayasası'nda yer alan bu düzenlemeyle mülkiyet hakkına kamu yararı dışında keyfi gerekçelerle müdahalelerin engellendiğı kanaatine varılmışır.

³⁸³ Şahin, 2012, s. 65.

³⁸⁴ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 158.

2.1.11. Çalışma Hakkı

Sosyal devlet, sosyal adalet ve sosyal güvenliği sağlamak ile herkes için insan haysiyetine yaraşır, asgari hayat düzenini gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu sebeple çalışma hakkı da sosyal devleti gerçekleştirmeye yönelik sosyal hak olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁸⁵ Yaşamını sürdürmeye yetecek iş ve gelire sahip olması, onurunu koruyacak ve kişiliğinin gelişmesine olanak sağlayacak bir toplumsal düzende yaşaması, emeğiyle geçinen kişiler açısından esas olduğu için çalışma hakkı ile çalışma gücünde ve isteğinde bulunan herkesin çalışarak kendisine insanlık onuruna yaraşır bir gelir sağlayabilme hakkı karşılanmaktadır.³⁸⁶ Dolayısıyla tanımda da bahsedildiği üzere çalışma hakkıyla çalışma gücünde ve isteğinde bulunan kişilerin insan onuru ihlal edilmeden maddi ve manevi varlıklarının gelişmesi, gelir elde etmesinin sağlanması hukuki koruma altına almaktadır.

İş güvenliği hakkı, işyerlerinin çalışma ve sağlık koşullarına uygun olmasını isteme hakkı, çalışma sürelerinin uygun ölçülerde tutulmasını isteme hakkı, adil ücret hakkı, ücretli tatil hakkı, dinlenme hakkı, boş zaman bulabilme hakkı, yaşına, gücüne ve cinsiyetine uygun işlerde çalıştırılmayı isteme hakkı, sosyal güvenlik hakkını, özgürce iş edinmeyi, adil çalışma koşullarını güvenli ve sağlıklı yaşamı gibi haklar çalışma hakkının kapsamı içerisinde yer almaktadır.³⁸⁷ Gerçekten de insan onuruna yaraşır ve kişinin maddi ve manevi varlığının gelişmesini sağlayacak şekilde çalışma hakkının kullanılabilmesi için hakkın belirtilen görünümünün de uygulanması gereklidir. Bu sebeple çalışma hakkı kapsamında yer alan bu haklar da çalışma hakkıyla beraber koruma altına alınmakta ve devlete bu hakların gerçekleştirilmesi için pozitif yükümlülük yüklemektedir.

Uluslararası sözleşmelerde de çalışma hakkı koruma altına alınmıştır. İHEB'nin 23. Maddesi'nde herkesin çalışma, işini özgürce seçme, adil ve elverişli koşullarda çalışma ve işsizliğe karşı korunma hakkı olduğu, herkesin ayırım gözetilmeksizin eşit iş için eşit ücret hakkı olduğu, herkesin insan onuruna yakışır adil ve elverişli ücret hakkı olduğu, herkesin çıkarını korumak için sendika kurmaya

³⁸⁵ Murat Şen, "İnsan Hakları Bağlamında Çalışma Hakkı", *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:20, Sayı:1, (2014), s. 147.

³⁸⁶ Pir Ali Kaya & Ertuğrul Yılmaz, "Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Çalışma Hakkı", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:70, (2016) s. 61.

³⁸⁷ Kaya & Yılmaz, 2016, s. 61-62.

veya üye olmaya hakkı olduğu şeklinde çalışma hakkı düzenlenmiştir; ayrıca 4. Maddede zorla çalıştırma yasağı, 24. Maddesi'ndeysen herkesin iş saatlerinin makul ölçüde sınırlandırılmasıyla dinlenme ve boş zaman hakkı düzenlenmiştir.³⁸⁸ Görüldüğü üzere İHEB'de kişilerin insan onuruna yaraşır şekilde çalışmalarını güvence altına almak için çalışma hakkı ve hakkın kapsamı içerisindeki diğer haklar detaylı bir şekilde düzenlenmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere 1924 Anayasası'nın 70. Maddesi'nde diğer özgürlüklerle beraber çalışma hakkının Türklerin doğal hakkı olduğu düzenlenmiştir; ayrıca 71. Maddede angaryanın yasak olduğu, 79. Maddesi'ndeysen çalışma hakkının sınırının kanunla çizileceği düzenlenmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere 1924 Anayasası'nda kişilerin çalışma hakkı güvence altına alınmıştır. Ayrıca angaryanın yasak olduğu da belirtilerek kişilerin zorla çalıştırılmayacağı anayasal koruma altına alınmıştır. Bunun yanı sıra hakkın sınırının kanunla çizileceği anayasada düzenlenmiştir.

1961 Anayasası'ndaysa çalışma hakkı, *Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler* adlı Üçüncü Bölümünde yer alan *Çalışma ile İlgili Hükümler* üst başlığı altında 40. Madde ile 42. ve 45. Maddeleri arasında çalışma hakkı ve alt görünümüleri olarak düzenlenmiştir. Asli düzenleme olan 42. Maddede “*Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için, sosyal, iktisadî ve malî tedbirlerle çalışanları korur ve çalışmayı destekler; işsizliği önleyici tedbirleri alır. Angarya yasaktır. Memleket ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda vatandaşlık ödevi niteliği alan beden veya fikir çalışmalarının şekil ve şartları, demokratik esaslara uygun olarak kanunla düzenlenir.*”³⁸⁹ Denilmek suretiyle çalışma hakkı hem ödev hem hak olarak düzenlenip güvence altına alınmıştır.

Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra madde metninde devletin çalışanların insanca yaşaması ve kararlılık içerisinde gerçekleşmesi için sosyal, ekonomik, mali desteklerle çalışmayı destekleyeceği ve işsizliği önleyici tedbirler alacağıyla angaryanın yasak olduğu, memleket ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda yurttaşlık

³⁸⁸ Çüçen, 2018, s. 360-362.

³⁸⁹ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4644.

ödevi niteliği alan beden veya fikir çalışmalarının usul ve esaslarının demokratik ilkeler çerçevesinde kanunla düzenleneceği belirtilmiştir. Ayrıca 40. Maddede herkesin dilediği alanda çalışabileceği, 43. Maddede çalışma şartları, 44. Maddede dinlenme hakkı, 45. Maddede ücrette adalet sağlanması düzenlenmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere 1961 Anayasası'nın *Temel Hak ve Ödevler* başlıklı İkinci Kısımının *Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler* adlı Üçüncü Bölümünün Çalışma ile İlgili Hükümler üst başlığı altında 40. Madde ile 42. ve 45. Maddeleri arasında çalışma hakkı ve alt görünümleri düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa *Türklerin Kamu Hürriyetleri* başlıklı Beşinci Bölümde 70. Maddesi'nde diğer özgürlüklerle beraber çalışma hakkının Türklerin doğal hakkı olduğu düzenlenmiştir; ayrıca 71. Maddede angaryanın yasak olduğu, 79. Maddesi'nde ise çalışma hakkının sınırının kanunla çizileceği düzenlenmiştir. Ortaya koyulduğu üzere diğer haklarda olduğu gibi 1961 Anayasası'nın sistematik bir şekilde ve ayrıntılı, hakkın alt görünümlerini titizce işlemişken, 1924 Anayasası'nın ise düzensiz ve eksik şekilde diğer haklarla hakkı ele aldığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 42. Maddesi'nin Birinci Fıkrasında “*Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir.*”³⁹⁰ Denilmek suretiyle kişilerin çalışma hakkı güvence altına alınmıştır. Ayrıca çalışmanın toplumsal bir ihtiyaç olması sebebiyle salt hak olarak düzenlenmemiş, ödev olarak da ele alınmıştır. 1924 Anayasası'ndaysa 70. Maddesi'nde diğer özgürlüklerle beraber çalışma hakkının Türklerin doğal hakkı olduğu belirtilerek güvence altına alınmıştır. Dolayısıyla her iki anayasanın da çalışma hakkını koruyarak benzerlik taşıdığı ve fakat 1961 Anayasası'nda çalışmanın toplumsal ihtiyaç yanına binaen ödev olarak düzenleyip farklılık arz ettiği anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 42. Maddesi'nin İkinci Fıkrasında “*Devlet, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için, sosyal, iktisadî ve malî tedbirlerle çalışanları korur ve çalışmayı destekler; işsizliği önleyici tedbirleri alır.*”³⁹¹ Denilmek suretiyle kişilerin insan onuruna yaraşır ve asgari hayat düzenini gerçekleştirmesini sağlamak için devlete pozitif yükümlülükler

³⁹⁰ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4644.

³⁹¹ Şahin, 2012, s. 67.

yüklenmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa böyle bir düzenlemenin bulunmadığı anlaşılmaktadır. 1961 Anayasası'nın 42. Maddesi'nin Üçüncü Fıkrasındaysa “*Angarya yasaktır.*”³⁹² Denilmek suretiyle karşılıksız zorla çalıştırma anlamına gelen angarya yasağı için anayasal güvence sağlanmıştır. 1924 Anayasası'ndaysa 71. Maddede angaryanın yasak olduğu düzenlenmiştir. Dolayısıyla 1924 Anayasası da karşılıksız zorla çalıştırmaya karşı anayasal güvence sağlamıştır.

1961 Anayasası'nın 42. Maddesi'nin Dördüncü Fıkrasındaysa “*Memleket ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda vatandaşlık ödevi niteliği alan beden veya fikir çalışmalarının şekil ve şartları, demokratik esaslara uygun olarak kanunla düzenlenir.*”³⁹³ Denilmek suretiyle birinci fıkrada ödev olarak da düzenlenen çalışmanın memleket ihtiyaçları halinde yasa doğrultusunda kişilerce demokratik esaslar çerçevesinde yerine getirilmesi belirtilmiştir. Ancak, “*Memleket*” kavramının muğlak ve içerisinde birçok unsur barındırabileceği gözetildiğinde bu düzenlemeyle bireylerin özgürlüğünün kısıtlanacağı kanaatine varılmıştır. 1924 Anayasası'ndaysa çalışma ödev olarak düzenlemediği ve dolayısıyla bu tarz bir düzenlemenin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın Çalışma ve Sözleşme Hürriyeti başlıklı 40. Maddesi'nin Birinci Fıkrasındaysa “*Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir.*”³⁹⁴ Şeklinde belirtilerek kişilerin istedikleri çerçevede çalışma özgürlükleri güvence altına alınmıştır. Böylelikle insan onuruna yaraşır ve kişinin maddi ve manevi varlığının gelişmesini sağlayacak şekilde çalışma hakkının kullanılabilmesini gerçekleştiren çalışma özgürlüğü de anayasaca korunmaktadır. 1924 Anayasası'ndaysa çalışma hakkının alt görünümü olan çalışma özgürlüğü için bir düzenleme bulunmamaktadır.

1961 Anayasası'nın Çalışma Şartları başlıklı 43. Maddesi'ndeysa “*Kimse, yaşına, gücüne ve cinsiyetine uygun olmayan bir işte çalıştırılmaz. Çocuklar, gençler ve kadınlar, çalışma şartları bakımından özel olarak korunur.*”³⁹⁵ Denilmek suretiyle kişilerin fizyolojik şartlarına uygun çalıştırılabileceği koruma altına

³⁹² Gözübüyük & Kili, 1982, s. 160.

³⁹³ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4644.

³⁹⁴ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 159.

³⁹⁵ Şahin, 2012, s. 68.

alınmıştır. Maddenin ikinci fıkrasındaysa çocuk ve kadınların özel olarak korunacağı düzenlenmiş ve böylelikle kadın ve çocuklar için pozitif ayrımcılık yapılarak çocuk ve kadınların çalışma şartları bakımından özel olarak güvence sağlanmıştır. Yine 1924 Anayasası'nda çalışma şartları bakımından da bir düzenlemenin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 44. Maddesi'ndeysa “*Her çalışan dinlenme hakkına sahiptir. Ücretli hafta ve bayram tatili ve ücretli yıllık izin hakkı kanunla düzenlenir.*”³⁹⁶ Denilmek suretiyle çalışma hakkının alt unsuru olan kişilerin dinlenme hakkı güvence altına alınmış ve hakkın hafta tatili, bayram tatili ve yıllık izin gibi görünüşleri de anayasada korunmuştur. 1961 Anayasası'nın 45. Maddesindeysa “*Devlet, çalışanların, yaptıkları işe uygun ve insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlamalarına elverişli adaletli bir ücret elde etmeleri için gerekli tedbirleri alır.*”³⁹⁷ Denilmek suretiyle çalışma hakkını kullanan kişilerin emeklerinin karşılığını alabilmeleri ve çalışmanın angaryaya dönüşmesini engellemek için devlete gerekli tedbirleri almak kaydıyla pozitif yükümlülükler yüklenmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa belirtilen düzenlemelerin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Özetlemek gerekirse 1961 Anayasası, çalışma hakkı ve hakkın kapsadığı diğer hakları anayasal güvence altına alarak kişilerin insan onuruna yaraşır ve maddi, manevi gelişimini sağlamayı hedeflemiştir. Ayrıca sosyal devletin gereği olarak ve çalışma hakkının amacının gerçekleşmesini sağlamak için hakkın kapsamındaki çalışma şartlarını, dinlenme hakkını, adil ücret hakkını da anayasada güvence altına alarak hakkın kapsamını garanti altına almış ve tam koruma sağlamıştır.

Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra angaryanın yasak olduğu belirtilerek kişilerin zorla çalıştırılmayacağını düzenlemiş ve çalışma hakkının doğası gereği devlete kişilerin insanca yaşamasını destekleyecek ve işsizliği önleyecek yükümlülükler yüklemiştir. Bunun yanı sıra çalışmayı ödev olarak düzenleyerek memleket ihtiyaçları doğrultusunda kişilerin çalışmak zorunda kalacağını belirtmiştir. 1961 Anayasası'nın uygulandığı dönemde işgücü açığı, toplumsal

³⁹⁶ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4644.

³⁹⁷ Şahin, 2012, s. 68.

düzenin sağlanması, ülkenin menfaatleri gibi hususlar dikkate alındığında çalışma hakkının ödev olarak düzenlenmesinin olağan bir durum olduğu kanaatine varılmıştır.

Her iki anayasada da çalışma hakkı ve angarya yasağı düzenlenmiş ve koruma altına alınmıştır. 1924 Anayasası'nda çalışma hakkının sınırının kanunla çizileceği düzenlenmişken 1961 Anayasası'nda çalışma hakkının sınırlandırmasına ilişkin özel bir düzenleme yapılmamıştır. Ancak, çalışma hakkı ödev olarak düzenlenerek memleketin ihtiyacı halinde kişilerin yurttaşlık görevi olarak zorunluluk dahilinde çalıştırılacağı belirtilmiştir. Özgürlükçü yapısı ve çağın getirisi olarak sosyal devlet ilkesini, sosyal hakları benimsemiş bir yapısı olması sebebiyle 1961 Anayasası, hakkı detaylı şekilde anayasada düzenleyip koruma altına almıştır. Nitekim 1924 Anayasası'ndan farklı olarak çalışma şartlarını, dinlenme hakkını, adil ücret hakkını da anayasada güvence altına almıştır. Son olarak 1924 Anayasası'ndan farklı olarak devlete kişilerin çalışma hakkını gerçekleştirebilmeleri için sorumluluklar yüklemiş ve gerektiğinde tedbir almasını düzenlemiştir.

2.1.12. Vatandaşlık Hakkı

Vatandaşlık, politik bir kavram olarak bireylerin devlete üyeliğini temsil etmektedir, hukuki manadaysa devletle kişi arasında hak, görev ve yükümlülük ilişkilerini temsil etmektedir.³⁹⁸ Uyrukluk, bireyler ile toplum arasında ilişki kuran bir hak olma özelliği göstermektedir.³⁹⁹ Görüldüğü üzere vatandaşlık hakkıyla kişilerin devlete olan resmî bağlılığı ifade edilmekte ve bu bağlılık sayesinde kişi, uyruğu olduğu devletin anayasada güvence altına aldığı haklar ile devletin görev ve yükümlülüklerine sahip olabilmektedir.

İHEB'nin 15. Maddesi'nde herkesin uyrukluk hakkı olduğu, kimsenin keyfi olarak uyrukluğundan yoksun bırakılamayacağı düzenlenmiştir.⁴⁰⁰ İHEB'de uyrukluk kavramıyla karşılanan vatandaşlık hakkının güvence altına alındığı anlaşılmaktadır. Ayrıca maddenin devamında kimsenin keyfi olarak vatandaşlıktan hakkından yoksun bırakılamayacağı da koruma altına alınmıştır. Gerçekten de vatandaşlık hakkı, kişilere siyasi, sosyal ve bazı diğer haklara sahip olmasını sağlamasıyla ve temel bir

³⁹⁸ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ...*, 2012, s. 255-256.

³⁹⁹ Mumcu, *İnsan Hakları ...*, 1994, s. 296.

⁴⁰⁰ Çüçen, 2018, s. 361.

hak olarak düzenlenmesiyle önemli bir noktada yer almaktadır. Bu sebeple keyfi müdahalelere maruz kalmaması ve kimsenin haktan keyfi sebeplerle yoksun bırakılmamasını gerektirmektedir.

1924 Anayasası'nda vatandaşlık hakkı, *Türklerin Kamu Hürriyetleri* başlıklı Beşinci Bölümün son maddesi olan 88. Maddede düzenlenmiştir. Bu maddede “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur. Türkiye’de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye’de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye’de doğup da memleket dâhilinde ikamet ve sinni rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izale edilir.*”⁴⁰¹ Şeklinde ele alınmıştır.

Yukarıda belirtilen 88. Maddede ifade edildiği üzere Türkiye’de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denileceği, Türkiye’de veya dışından Türk babadan gelen yahut Türkiye’ye yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye’de dünyaya gelip memleket içerisinde oturan ve erginlik yaşına vardığında resmi olarak Türk vatandaşlığını isteyen yahut vatandaşlık kanunu gereğince Türklüğe kabul olunan herkesin Türk olduğu ve Türklük sıfatının kaybının kanunda belirtileceği düzenlenmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 88. Maddesi’nde vatandaşlık hakkı düzenlenmiştir. Türk kavramıyla din veya ırktan bağımsız olarak salt Türkiye devleti bağlı olan herkes kastedilerek uyrukluk anlamında kullanılmıştır ve böylelikle vatandaşlık hakkı güvence altına alınmıştır. Bunun yanı sıra madde metninde vatandaşlığın kazanılmasına ilişkin usul ve esaslar madde metninde düzenlenmiştir. Ayrıca son olarak vatandaşlığın kaybedilme hususlarının da kanunla düzenleneceği belirtilmiştir.

1961 Anayasası’ndaysa *Temel Hak ve Ödevler* adlı İkinci Kısımın *Siyasi Hak ve Ödevler* üst başlıklı Dördüncü Bölümde yer alan *Vatandaşlık* başlıklı 54. Maddede vatandaşlık hakkı düzenlenmiştir. Maddede “*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk’tür. Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlık durumu kanunla düzenlenir.*

⁴⁰¹ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 14.

*Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir. Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça, vatandaşlıktan çıkarılamaz. Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz.*⁴⁰² Denilmek suretiyle vatandaşlık hakkı güvence altına alınmıştır.

Yukarıda izah edildiği üzere 1961 Anayasası'nın 54. Maddesi'nde, Türk Devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkesin Türk olduğu, Türk babanın veya Türk ananın çocuğunun Türk olduğu, yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlık durumu yasayla düzenleneceği, vatandaşlığın yasada gösterilen koşullarla kazanılıp kaybedileceği, hiçbir Türk'ün vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamayacağı ve vatandaşlıktan çıkarmayla ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolunun kapatılamayacağı düzenlenmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere 1961 Anayasası'nda *Temel Hak ve Ödevler* adlı İkinci Kısımın *Siyasi Hak ve Ödevler* üst başlıklı Dördüncü Bölümde yer alan *Vatandaşlık* başlıklı 54. Maddesi'nde vatandaşlık hakkı düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa *Türklerin Kamu Hürriyetleri* başlıklı Beşinci Bölümde 88. Maddede vatandaşlık hakkı düzenlenmiştir. Dolayısıyla diğer haklarda olduğu gibi 1961 Anayasası'nın sistematik bir şekilde ele alınmışken, 1924 Anayasası'nın ise düzensiz bir şekilde hakkı ele aldığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 54. Maddesi'nin Birinci Fıkrasında “*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür.*”⁴⁰³ Denilmek suretiyle resmi otorite olarak Türk Devletini ve bu devlete bağlı olan bireyleri Türk olarak tanımlayıp, ikisi arasındaki bağlantı vatandaşlık hakkı ile sağlanmıştır. Böylelikle kişi ile devlet arasında hak, görev ve yükümlülük ilişkileri tanımlayan uyrukluk hakkı anayasada güvence altına alınmıştır. 1924 Anayasası'ndaysa 88. Madde'nin Birinci Fıkrasında “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur.*”⁴⁰⁴ Denilmek suretiyle aynı tanımlara yer verilmiş ve vatandaşlık hakkı

⁴⁰² Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4644.

⁴⁰³ Şahin, 2012, s. 70.

⁴⁰⁴ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 14.

güvence altına alınmıştır. Ayrıca 1924 Anayasası'nda vatandaşlık hakkının ırk veya din ayırt etmeksizin herkesi kapsadığı özellikle belirtilmiştir.

1961 Anayasası'nın 54. Maddesi'nin İkinci Fıkrasında “*Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk'tür. Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlık durumu kanunla düzenlenir.*”⁴⁰⁵ Denilmek suretiyle devletin yurttaşı olabilmenin usul ve esasları düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'nın 88. Maddesi'nin İkinci Fıkrasında da “*Türkiye'de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye'de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye'de doğup da memleket dâhilinde ikamet ve sinni rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izale edilir.*”⁴⁰⁶ Şeklinde belirterek 1961 Anayasası'nda olduğu gibi devletin yurttaşı olabilmenin usul ve esasları düzenlenmiştir.

1961 Anayasası'nın 54. Maddesi'nin Üçüncü Fıkrasında “*Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir.*”⁴⁰⁷ Denilmek suretiyle vatandaşlık hakkının kazanılma ve kaybedilme hallerinin yasayla düzenleneceği belirtilmiştir. 1924 Anayasası'nda da aynı hüküm yukarıda belirtildiği üzere 88. Madde'nin ikinci fıkrasında ele alınmıştır. Böylelikle her iki anayasada da vatandaşlık hakkının kazanılma ve kaybedilme usulünün yasada düzenleneceği gösterildiği ve bu itibarla da iki anayasanın benzerlik taşıdığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 54. Maddesi'nin Dördüncü Fıkrasında “*Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça, vatandaşlıktan çıkarılamaz.*”⁴⁰⁸ Denilmek suretiyle yurttaşların vatandaşlık hakkının vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylem olmadıkça elinden alınamayacağı, 1961 Anayasası'nın 54. Maddesi'nin Beşinci Fıkrasında “*Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz.*”⁴⁰⁹ Denilmek suretiyle vatandaşlıktan çıkarmayla ilgili kararlara karşı yargı yolunun açık olduğu

⁴⁰⁵ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4644.

⁴⁰⁶ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 14.

⁴⁰⁷ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4644.

⁴⁰⁸ Şahin, 2012, s. 70.

⁴⁰⁹ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 163.

düzenlenerek koruma altına alınmıştır. 1924 Anayasası'ndaysa vatandaşlıktan çıkarılmaya ilişkin bir düzenlemenin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda 1961 Anayasası'nın 54. Maddesi'nin dördüncü ve beşinci fıkralarında vatandaşlıktan çıkarmaya ilişkin hükümlerinde, vatandaşlıktan çıkarılma durumuna ilişkin düzenlemede belirtilen “*Vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemin*” ifadesinin soyut ve muğlak kalması sebebiyle düzenlemenin keyfi yorumlara kapı araladığını ve bu itibarla bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin temeli olan yurttaşlık hakkının kaybının gerçekleşebileceği düşünülse de yargı yolunun açık olduğunun da anayasada düzenlenmesi, hak kaybının gerçekleşmesinin mümkün olmadığı sonucunu ortaya koymaktadır.

Özetlemek gerekirse her iki anayasada da vatandaşlık hakkı Türk kavramıyla karşılanmış ve güvence altına alınmıştır; ayrıca vatandaşlığın kazanılması ve kaybedilmesi koşullarında da her iki anayasada aynı hükümler belirtilmiştir. Ancak, 1924 Anayasası'nda vatandaşlıktan çıkarılmaya ilişkin düzenleme yer almamışken, 1961 Anayasası'nda vatandaşlıktan çıkarılmaya ilişkin hükümler düzenlenmiştir. Böylelikle 1961 Anayasası'nın 1924 Anayasası'ndan farklı olan bu düzenlemesiyle vatandaşlık hakkını koruyucu ve daha özgürlükçü bir yapıda olduğu kanaatine varılmıştır.

2.1.13. Seçme ve Seçilme Hakkı

Seçme ve seçilme hakkı, kişiye devlet yönetiminde yer alacak kimseleri seçebilme imkanıyla birlikte kişinin kendisinin devlet yönetimine seçilebilmesini mümkün kılan ve böylelikle kişinin devlet yönetimine katılmasını sağlayan siyasi nitelikteki yapıdan oluşmaktadır; ayrıca bu hakların öznesi herkes olmayıp yalnızca yurttaşlık hakkına sahip olanlardır.⁴¹⁰ Seçme ve seçilme hakkı, vatandaşların kamu erkini belirlime ve kamu erkine katılmasını güvence altına almaktadır ve böylelikle demokratik toplumun vazgeçilmez bir unsurudur.

Uluslararası sözleşmelerde seçme ve seçilme hakkı koruma altına alınmıştır. İHEB'nin 21. Maddesi'nde herkesin doğrudan veya temsilciler aracılığıyla yönetime

⁴¹⁰ Ümit Güveyi, “Türkiye’de Seçme ve Seçilme Hakkı Boyutunda Yaşanan Demokratikleşme Sürecinin Kısa Tarihçesi ve Bu Süreçte Kadim Türk Kültürünün Rolü”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt:31, Sayı:137, (2018), s. 38.

katılma hakkının olduğu düzenlenmiştir.⁴¹¹ AİHS'nin de ek 1 no.lu protokolünün 3. Maddesi'nde yasama organının seçilmesinde halkın kanaatlerinin özgürce açıklanmasını sağlayacak şartlar içinde seçimler yapılması gerekliliği düzenlenmiştir.⁴¹² Erdoğan'a göre devlete yasama organını serbestçe oluşmasını sağlama ödevi olarak ortaya çıkan bu düzenleme demokratik kurumları güvence altına almaktadır.⁴¹³ Gerçekten de devlet, kamu erkinin serbestçe oluşması, halkın katılma ve belirleme özgürlüğünü sağlama ödevini altında olmaktadır ve böylece yurttaşların demokratik toplumda yaşamasını da korumaktadır.

1924 Anayasası'nda seçme ve seçilme hakkı, *Yasama Görevi* başlıklı İkinci Bölümün 10. ve 11. Maddelerinde düzenlenmiştir. 10. Maddede “*On sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkını haizdir.*”⁴¹⁴ Şeklinde belirtilerek 18 yaşını bitiren her erkek Türk vatandaşın seçme hakkı olduğu düzenlenmiştir. 11. Maddesi'ndeysen “*Otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk, mebus intihap edilmek salâhiyetini haizdir.*”⁴¹⁵ Denilmek suretiyle 30 yaşını bitiren her erkek Türk milletvekili seçileceği düzenlenmiştir.

1924 Anayasası'nın seçme ve seçilme hakkını düzenleyen 10. ve 11. Maddelerinde 1934 tarihli değişiklik sonrası 22 yaşını bitiren kadın, erkek Türk'ün milletvekili seçebileceği ve 30 yaşını bitiren kadın, erkek Türk'ün milletvekili seçilebileceği düzenlenmiştir.⁴¹⁶ Seçme ve seçilme hakkına ilişkin bu maddelerle kamusal katılımın temel gereksinimi olan seçme ve seçilme hakkı güvence altına alınmıştır. Ayrıca daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere dönem gereği eşitliğe aykırı bir düzenleme olmuşsa da değişikliklerle beraber çağdaş, kapsayıcı ve demokratik bir görünüme kavuşmuştur.

1961 Anayasası'ndaysa *Temel Hak ve Ödevler* adlı İkinci Kısımın *Siyasi Hak ve Ödevler* üst başlıklı Dördüncü Bölümde yer alan 55. Maddede seçme ve seçilme hakkı düzenlenmiştir. 55. Maddede “*Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak, seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Seçimler, serbest, eşit, gizli, tek dereceli*

⁴¹¹ Çüçen, 2018, s. 361.

⁴¹² https://www.anayasa.gov.tr/media/3542/aihs_tr.pdf, (E.T.:26.05.2025).

⁴¹³ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ...*, 2012, s. 266.

⁴¹⁴ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 4.

⁴¹⁵ Şahin, 2012, s. 21.

⁴¹⁶ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 112-113.

*genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır.”*⁴¹⁷ Şeklinde belirtilerek yurttaşların seçme ve seçilme hakkı güvence altına alınmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere 1961 Anayasası’nda *Temel Hak ve Ödevler* adlı İkinci Kısımın *Siyasi Hak ve Ödevler* üst başlıklı Dördüncü Bölümde *Seçme ve Seçilme* başlıklı 55. Maddesi’nde seçme ve seçilme hakkı düzenlenmiştir. 1924 Anayasası’ndaysa *Yasama Görevi* başlıklı İkinci Bölümde 10. ve 11. Maddelerde seçme ve seçilme hakkı düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere diğer haklarda olduğu gibi 1961 Anayasası’nın sistematik bir şekilde hakkı ele alınmışken, 1924 Anayasası’nın ise düzensiz, farklı bir bağlama sokarak hakkı ele aldığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası’nın 55. Maddesi’nin Birinci Fıkrasında “*Vatandaşlar; kanunda gösterilen şartlara uygun olarak, seçme ve seçilme hakkına sahiptir.*”⁴¹⁸ Denilmek suretiyle yurttaşların seçme ve seçilme hakkı güvence altına alınmıştır. Ayrıca yurttaşların seçme ve seçilme şartlarının yasada düzenleneceği belirtilmiştir. 1924 Anayasası’ndaysa yukarıda belirtildiği üzere 10. Maddede seçme hakkı, 11. Maddesi’ndeysse seçilme hakkı güvence altına alınmıştır; ancak 1961 Anayasası’ndan farklı olarak seçme ve seçilmenin yaş ve cinsiyet unsurlarını anayasada düzenlemiş ve diğer unsurlar için yasada düzenleneceğine dair bir ifadeye yer vermemiştir.

1961 Anayasası’nın 55. Maddesi’nin İkinci Fıkrasında “*Seçimler, serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır.*”⁴¹⁹ Denilmek suretiyle seçimlerin hangi surette yapılacağı anayasada güvence altına alınmıştır. 1924 Anayasası’ndaysa bu tarz bir düzenlemenin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla demokratik seçimlerin ve vatandaşların seçme ve seçilme hakkının demokrasi çerçevesinde gerçekleşmesi, 1961 Anayasası’nda garanti altına alındığı kanaatine varılmıştır. Özetlemek gerekirse 1961 Anayasası da 1924 Anayasası’nda olduğu gibi seçme ve seçilme hakkını düzenlemiş ve koruma altına almıştır. Ancak, 1924 Anayasası’ndan farklı olarak seçim usulünü de anayasada düzenlemiş ve devlete görev yüklemiştir.

⁴¹⁷ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4644.

⁴¹⁸ Şahin, 2012, s. 70.

⁴¹⁹ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 163.

2.1.14. Bilgi Edinme Hakkı

Genel ifadeyle idarenin elindeki bilgilere ulaşabilme hakkı olarak da ifade edilen bilgi edinme hakkı, kişilerin devlet tarafından yürütülen kamusal faaliyetlerle kendileriyle ilgili hususlarda her türlü veriye erişebilmesini ifade etmektedir.⁴²⁰ Bilgi edinme hakkı, idarenin işlemleri ve eylemleri hakkında bireyleri bilgilendirmekte, bireylerin idareyi sorgulayabilmesini sağlayarak şeffaf bir yönetim kurmakta ve dahi idari işleyiş sürecine istençlerini belirterek demokratik yönetime katkı sağlamaktadır.⁴²¹

Bilgi edinme hakkı, dilekçe hakkı ve şikâyet hakkını kapsamıyla sadece ihlallere ilişkin itirazlar olmamakla birlikte bir idari işlemin veya yasal düzenlemenin yapılmasını istemeyi de içermektedir.⁴²² Dolayısıyla bilgi edinme hakkıyla bireylerin kamusal faaliyetler hakkında bilgilendirilmesi güvence altına alınmış olmakta ve böylelikle bireylerin yönetime katılması ve demokratik yönetimin oluşmasının hedeflenmiştir.

1924 Anayasası'nda bilgi edinme hakkı, *Türklerin Kamu Hürriyetleri* başlıklı Beşinci Bölümünün 82. Maddesi'nde düzenlenmiştir. Maddede “*Türkler gerek şahıslarına, gerek âmmeye mütaallik olarak kavanin ve nizamata muhalif gördükleri hususatta merciine ve Türkiye Büyük Millet Meclisine münferiden veya müçtemian ihbar ve şikâyetle bulunabilirler. Şahsa ait olarak vuku bulan müracaatın neticesi müstediye tahriren tebliğ olunmak mecburidir.*”⁴²³ Şeklinde belirtilerek Türklerin gerek kendileri gerek kamuyla ilgili hususlarda yasaya veya tüzüğe aykırı gördükleri hallerde yetkili makamlara ve TBMM'ye tek başlarına veya toplu olarak haber verebileceği ve şikâyetle bulunabileceğiyle haber veya şikâyeti alan makamın başvuruların sonucunu bildirmek ödevinde olduğu belirtilmiştir.

Yukarıda 1924 Anayasası'nın 82. Maddesi'nde belirtildiği üzere anayasada kişilerin kamuya ilişkin bilgilerle kendilerine ilişkin hususlarda veya yasaya aykırılıkları idari makamlara veya TBMM'ye şikâyet veya dilekçe yoluyla

⁴²⁰ Zeliha Aras & Emre Baturay Altınok, “Türkiye’de Bilgi Edinme Hakkı ve Uygulama Sorunları”. *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, (2009), s. 108.

⁴²¹ Abdurrahman Şimşeksoy, “Bilgi Edinme Hakkı ve Sınırları Üzerine”, *Terazi Hukuk Dergisi*, Cilt:6, Sayı:55, (2011), s. 61.

⁴²² Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ...*, 2012, s. 264.

⁴²³ Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491, s. 13.

bildirilebilecekleri belirtilmiştir. Dolayısıyla bilgi edinme hakkı, dilekçe ve şikâyet hakkını kapsayacak şekilde düzenlenerek güvence altına alınmıştır. Ayrıca şikâyet ve dileklerinin bildiriminin dönütünün ilgili makamlarca yerine getirilme zorunluluğu da belirtilerek devlete ödev yüklenmiştir.

1961 Anayasası'ndaysa *Temel Hak ve Ödevler* adlı İkinci Kısımın *Siyasi Hak ve Ödevler* üst başlıklı Dördüncü Bölümünde *Dilekçe Hakkı* başlıklı 62. Maddede bilgi edinme hakkı düzenlenmiştir. 62. Maddede “*Vatandaşlar, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, tek başlarına veya topluca, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir. Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir.*”⁴²⁴ Şeklinde belirtilerek vatandaşların kendileriyle veya kamuyla ilgili dilek ve şikâyetlerini tek başlarına veya toplu olarak yetkili makamlara veya TBMM'ye başvurma haklarına sahip olduğu ve başvuru sonuçlarının kişilere bildirileceği düzenlenmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere 1961 Anayasası'nda *Temel Hak ve Ödevler* adlı İkinci Kısımın *Siyasi Hak ve Ödevler* üst başlıklı Dördüncü Bölümünde *Dilekçe Hakkı* başlıklı 62. Maddesi'nde bilgi edinme hakkı düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'ndaysa *Türklerin Kamu Hürriyetleri* başlıklı Beşinci Bölümünde 82. Maddede bilgi edinme hakkı düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere diğer haklarda olduğu gibi 1961 Anayasası'nın sistematik bir şekilde hakkı ele alınmışken, 1924 Anayasası'nın ise tasnife tabi tutmadan genel çerçevede hakkı ele aldığı anlaşılmaktadır.

1961 Anayasası'nın 62. Maddesi'nin Birinci Fıkrasında “*Vatandaşlar, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, tek başlarına veya topluca, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir.*”⁴²⁵ Denilmek suretiyle yurttaşların bilgi edinme hakkı güvence altına alınmış ve bilgi edinme hakkının usul ve esasları düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'nda da 82. Maddede bilgi edinme hakkı güvence altına alınmış ve 1961

⁴²⁴ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4645.

⁴²⁵ Şahin, 2012, s. 73.

Anayasası'nda olduğu gibi bilgi edinme hakkının kullanımı için aynı usul ve esaslar benimsenmiştir.

1961 Anayasası'nın 62. Maddesi'nin İkinci Fıkrasında "Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir."⁴²⁶ Denilmek suretiyle yurttaşlarca bilgi edinmek için yapılacak başvurularıyla ilgili sonuçların geri bildiriminin yapılacağı düzenlenerek devlete ödev yüklenmiştir. 1924 Anayasası'nda da 82. Madde'nin son cümlesinde, haber veya şikâyetle alan makam başvuruların sonucunu yurttaşa bildirmesi düzenlenmiştir.

Özetlemek gerekirse 1961 Anayasası da Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda olduğu gibi dilekçe ve şikâyet haklarını kapsayacak şekilde bilgi edinme hakkını güvence altına almış ve hakkın kullanım usul ve esaslarını anayasada benzer şekilde ele almıştır. Ayrıca her iki anayasada da bilgi edinme hakkının gerçekleşmesini sağlayan idarenin geri bildirim yükümlülüğü düzenlenerek devlete ödev yüklenmiştir. Dolayısıyla bilgi edinme hakkı bakımından her iki anayasanın da benzer mahiyette olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. 1924 ve 1961 Anayasalarının Temel Hak ve Özgürlüklerin Düzenlenmesi ve Sınırlandırılması Açısından Karşılaştırılması

2.2.1. Temel Hak ve Özgürlüklerin Düzenlenmesi ve Sınırlandırılması

Bir belgenin veya metnin maddi anlamda anayasa niteliğine sahip olması için devletin temel organlarını, kuruluşlarını ve kamu hürriyetlerini ele alması gerekmektedir. Dolayısıyla temel hak ve özgürlüklerin anayasalarda güvence altına alınması anayasanın maddi anlamda oluşumu için asli niteliktedir.⁴²⁷ Ancak temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması bireylerin bu özgürlükleri keyfi, sınırsız, ölçsüz şekilde kullanması sonucunu doğurmamaktadır; aksi durumda toplumsal düzen yerini kaosa bırakacaktır. Dolayısıyla bu özgürlüklerin düzenleme ve sınırlandırma usullerinin de anayasalarda ele alınması gerekmektedir. Bu sebeple bu bölümde, temel hak ve özgürlüklerin düzenleme, sınırlandırma esas ve usulleri ele alınmıştır.

⁴²⁶ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 165.

⁴²⁷ Gözler, *Türk Anayasa ...*, 2000, s. 47-49.

2.2.1.1. Temel Hak ve Özgürlüklerin Düzenlenmesi

Anayasalarda bireylere tanınan temel hak ve özgürlüklerin bireylerce nasıl kullanılacağı, hangi şekillerde yararlanılacağı belirli sistemlerce düzenlenmiştir. Gözler'e göre bu durumun asli nedeni kamu düzeni açısından temel hak ve özgürlüklerin kullanımının bir tehlike yaratmaması için hukukça düzene tabi tutulmasıdır.⁴²⁸ Nitekim aksi durumda keyfi bir kullanımın öteki bireylerin özgürlüklerini de olumsuz etkileyebileceği gibi özgürlüklerin kullanılamamasına da sebebiyet vereceği kanaatine varılmıştır.

Temel hak ve özgürlüklerin nasıl ve ne şekilde kullanılacağına ilişkin düzenlenmesine ilişkin başlıca üç sistem bulunmaktadır: düzenleyici sistem, önleyici sistem ve bildirici sistemdir.⁴²⁹ Düzenleyici sistemde, temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasında önceden izin almaya gerek olmaksızın bireylerin kendi iradeleriyle sorumluluklarını alarak serbest hareket etmeleri esas alınmıştır.⁴³⁰ Ancak, bu serbestlik durumu önceden bilinen belirlenmiş yaptırıma tabi hukuk normları ile çerçevelenmiştir; örneğin gazete yayınlanırken herhangi bir izne tabi olmadan kamuya sunulabilir, ama kanunen suç sayılan hakaret gibi içerikleri yayınlaması halinde yaptırıma uğrayabilmektedir.⁴³¹ Görüldüğü üzere düzenleyici sistemde kamu erkinin temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasında herhangi bir müdahalesi engellenirken, bireylerin de kullanımını hukuk çerçevesiyle düzenleyerek liberal, özgürlükçü bir sistem oluşturulmaktadır.

Gözler'e göre her şey yasak, suç sayılırsa hak ve özgürlüklerin kullanımının serbestliğinin bir mahiyeti kalmamaktadır; ayrıca yasakların yasalarda açıkça, belirli bir şekilde tanımlanmaması ve yargının bağımsız olmaması da keyfiliğe sebebiyet verip özgürlükçü yapı kalmayacağından ötürü düzenleyici sistem anlamını yitirecektir.⁴³² Kapani'ye göre de düzenleyici sistemin üstünlüğü ölçülü uygulandığı takdirde anlaşılmaktadır.⁴³³ Gerçekten de temel hak ve özgürlüklerin kullanımına müdahale niteliği taşıyacak ölçüsüz ve katı yasaların bulunması, yargının yasayı kendince eğip bükmesi, özgürlüklerin kullanımında tereddüt yaratacağı gibi

⁴²⁸ Gözler, *İnsan Hakları* ..., 2025, s. 191.

⁴²⁹ Fendoğlu, 2024, s. 124.

⁴³⁰ Kapani, 2023, s. 237.

⁴³¹ Kaboğlu, *Özgürlükler* ..., 2013, s. 72.

⁴³² Gözler, *İnsan Hakları* ..., 2025, s. 194-196.

⁴³³ Kapani, 2023, s. 238.

durmasına dahi sebebiyet verebileceğinden ötürü düzenleyici sistemin özünü yok edeceği kanaatine varılmıştır.

İzin sistemi olarak da bilinen önleyici sistem ise birtakım özgürlüklerin kullanımı için idareden önceden izin alma gerekliliğini şart koşan sistemdir ve izin alınmadan özgürlüklerin kullanımında eylem hukuka aykırılık teşkil etmektedir; ancak istisnai olan bu sistemde, izne tabi olacak özgürlüklerin belirlenmesi yasama organının görev alanına girmektedir.⁴³⁴ Kaboğlu'na göre denetimsiz hürriyet düzeni genel olamamaktadır ve bu sebeple önleyici sistem toplumsal zorunluluktan kaynaklanır; çünkü örneğin seyahat özgürlüğünü sürücü belgesini almadan özel araçla kullanılması, ruhsatsız yapı yapılması gibi durumlarda hakkın kötüye kullanılmasını, toplum açısından olumsuz sonuçlar doğurmasını önlemek amacıyla önleyici sistem benimsenmiştir.⁴³⁵ Ancak, özgürlüklerin asli niteliğinin zedelenmemesi için bu sistemin dar yorumlanması ve sınırlı tutulması gerektirdiği kanaatine varılmıştır.

Kapani'ye göre katılık durumuna göre önleyici sistemde yasaklayıcı önleme ve düzenleyici önleme şeklinde ikili ayrıl yapılabilmektedir: yasaklayıcı önlemede özgürlüğün kullanılması için istenilen izin bakımından idarenin mutlak takdir yetkisi bulunması söz konusu iken, düzenleyici önlemede istenilen iznin idarenin takdir yetkisine bırakılmayıp nesnel şartlara bağlanması söz konusu olmaktadır.⁴³⁶ Önleyici sistemde, idarenin takdir yetkisinin olması kural, bağlı yetkisinin olması istisnai durum oluşturmaktadır.⁴³⁷ Kaboğlu'na göre ise idareye tanınan takdir yetkisi keyfi değil, kanun çerçevesinde belirlenebilir bulunmalıdır; ayrıca önleyici sistemin ayrık durumlarla sınırlı olması gerekmektedir.⁴³⁸

Bir diğer sistem olan bildirim sisteminde ise özgürlüklerin kullanımı için önceden izin almaya gerek yoktur; ama özgürlüklerin kullanımını için önceden idareye bildirilmesi gerekmektedir.⁴³⁹ Gözler'e göre idare, bildirim sisteminde pasif durumdadır ve sadece bildirimi işler; ancak, kamu düzeni açısından tehlike

⁴³⁴ Gözler, *İnsan Hakları* ..., 2025, s. 198.

⁴³⁵ Kaboğlu, *Özgürlükler* ..., 2013, s. 73-74.

⁴³⁶ Kapani, 2023, s. 237.

⁴³⁷ Gözler, *İnsan Hakları* ..., 2025, s. 200.

⁴³⁸ Kaboğlu, *Özgürlükler* ..., 2013, s. 74-75.

⁴³⁹ Kapani, 2023, s. 238.

oluşturacak durumlar bakımından ise idari makamlara yasaklama yetkisi veren yasalar olabilmektedir.⁴⁴⁰ Bu sistem özgürlüklerin kanun çerçevesinde kullanımını belirlemek ve kanuna aykırı durumlara sebebiyet veren failleri tespit etme amacıyla oluşturulmuştur.⁴⁴¹ Bildirim sistemi de kamu düzeni, milli egemenlik, genel sağlık gibi kavramlarla her zaman temel hak ve hürriyetlerin keyfi yasaklanmasına vesile olabileceği ve bu haliyle izin sistemi niteliğine bürünebilmektedir. Dolayısıyla özgürlükler için başvurulmaması gereken bir sistem olduğu kanaatine varılmıştır.

2.2.1.2. Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması

Sınırlama, temel hak ve özgürlüğün koruduğu bölgeye dışardan girilmesi ve bu bölgenin daraltılması şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁴² Erdoğan'a göre bir hakkın sınırlanması, konusu bakımından kapsamının daraltılması anlamına gelmektedir.⁴⁴³ Türk Anayasa Mahkemesi ise bir temel hak ve özgürlüğün sınırlanmasını, anayasada belirtilen çerçevenin yasa koyucu tarafından daraltılması şeklinde tanımlamıştır.⁴⁴⁴ Belirtilen tanımlarda da anlaşıldığı üzere sınırlamayla bireylere anayasada tanınan temel hak ve özgürlüklerin bireylerin kullanabileceği kapsamın daha az bir alana sıkıştırılması ve böylece hakkın kullanım alanının daraltılması gerçekleşmektedir.

Anayasaların temel vazifesi temel hak ve özgürlükleri güvence altına almaktır. Böylelikle bireyler özgürlüklerini dilediği ölçüde kullanabileceklerdir; ancak toplumsal bir doğaya sahip olan insanların özgürlüklerini kullanabilmeleri için bir nizam gerekmektedir. Bu sebeple herkesin özgürlüğünün korunması ve toplumsal düzen için temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması gerekliliği doğmaktadır. Anayasalarda özgürlüğün sağlanmasının asli unsur olması, sınırlamayı da istisna bir konuma itmektedir. Bu sebeple sınırlamanın ayrı ve açıkça yapılması, kapsamda tereddüt olursa özgürlüğün geniş yorumlanması, gerekli olmadıkça özgürlüğün sınırlandırılmaması gerekmektedir.⁴⁴⁵ Bu doğrultuda temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması ancak ve ancak belirli ilkeler ve usuller doğrultusunda gerçekleşmektedir.

⁴⁴⁰ Gözler, *İnsan Hakları* ..., 2025, s. 203-204.

⁴⁴¹ Kaboğlu, *Özgürlükler* ..., 2013, s. 75.

⁴⁴² Gözler, *İnsan Hakları* ..., 2025, s. 209.

⁴⁴³ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi* ..., 2012, s. 153.

⁴⁴⁴ Anayasa Mahkemesi'nin 26/12/2013 2013/57 Başvuru numaralı kararı.

⁴⁴⁵ Gözler, *İnsan Hakları* ..., 2025, s. 207-208.

2.2.1.2.1. Olağan Dönemde Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması

Özgürlüklerin asliliği sebebiyle özgürlüklere getirilen sınırlamalar belirli koşullar ile sınırlandırılmıştır. Bu koşullar dönemlere göre farklılıklar göstermektedir. Olağan dönem için incelediğinde ilk koşul, özgürlüklerin sınırlandırılmasının sadece yasa ile yapılmasıdır.⁴⁴⁶ İlk olarak 1789 İnsan Hakları Bildirgesi'nde özgürlüklerinin sınırının kanunla belirleneceğini belirtilmiştir; ayrıca AİHS'te de özgürlüklerin sınırlanmasında kanun şartını genel kaide olarak belirtmiştir.⁴⁴⁷ Özgürlüklerin yasayla sadece sınırlandırılması, sınırlandırma yapabilecek yetkili organın yasama organı olduğunu ve yürütmenin bir yetkisinin bulunmadığı veya bir işlemi ile özgürlükleri sınırlandıramayacağı sonucunu doğurmuştur.⁴⁴⁸ Bu doğrultuda sınırlandırmanın sadece kanunla yapılmasıyla iktidarın hızlı ve müdahaleyle sonuçlanabilecek işlemlerine karşı korunmuş olduğu kanaatine varılmıştır.

Bir diğer ilke ise sınırlandırmanın keyfiliğini önlemek amacıyla belirli bir sebebe dayanması ilkesidir. AİHS'te hürriyetlerin sınırlandırması için sözleşmede yer alan nedenlerden birinin varlığı şart koşulmuştur.⁴⁴⁹ Belirli bir sebebe dayanması ilkesiyle anayasalarda tüm özgürlükler için geçerli kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, genel sağlık gibi genel sınırlama sebepleri sayılabilmektedir. Bunun yanı sıra belirli özgürlükleri düzenlerken özel sınırlama sebepleri getirilerek belirli sınırlandırmalar yapılabilmektedir.⁴⁵⁰ Bir standart oluşturan AİHS içeriğinde de birçok sınırlama nedenine yer vermiştir, ancak demokratik toplum bakımından zorunluluk şartını ekleyerek içerikte yer alan sebepleri sınırlandırma maksadıyla kullanılmasını engellemiştir; ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi(AİHM), özgürlüklere getirilen sınırlama sebeplerini meşru amaç ölçütüyle denetlemektedir.⁴⁵¹

Erdoğan'a göre sınırlama sebeplerinin geniş tutulması, daha düşük anayasal-demokratik özelliklerine sahip olmayı göstermektedir.⁴⁵² Kapani'ye göre de kamu

⁴⁴⁶ Kapani, 2023, s. 231.

⁴⁴⁷ Kaboğlu, *Özgürlükler* ..., 2013, s. 82-83.

⁴⁴⁸ Gözler, *İnsan Hakları* ..., 2025, s. 225-227.

⁴⁴⁹ Kaboğlu, *Özgürlükler* ..., 2013, s. 77.

⁴⁵⁰ Gözler, *İnsan Hakları* ..., 2025, s. 229-230.

⁴⁵¹ Kaboğlu, *Özgürlükler* ..., 2013, s. 77-78.

⁴⁵² Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi* ..., 2012, s. 158.

düzeni, genel ahlak, milli güvenlik gibi açık olmayan ve farklı anlamlarla genişletilebilecek sebeplerle sınırlandırma yapılması, kanun koyucunun özgürlükleri ölçülü düzenlemesinin önüne geçebilmektedir.⁴⁵³ Gerçekten de genel sınırlama sebeplerinin sayıca fazlalığı özgürlüklere iktidarca keyfi müdahalenin yolunu açabileceği gibi başkaca ilkelerle de dengelenmediği durumda da özgürlüğün asli yanının ortadan kalkma tehlikesinin bulunduğu kanaatine varılmıştır.

Bir diğer koşul, sınırlandırmada aracın amacı gerçekleştirmeye elverişli, gerekli ve orantılı olmasını sağlayan ölçülülük ilkesi oluşturmaktadır. Ölçülülük ilkesinin elverişlilik, gereklilik ve orantılılık kriterleriyle araçla amaç arasında standart yakalanıp özgürlüklere yapılacak müdahalelerin keyfiliğini ortadan kaldırmak hedeflenmiştir.⁴⁵⁴ Ölçülülük ilkesinin yanı sıra aranan diğer şartlar ise hakkın özüne dokunma yasağıyla demokratik toplum düzeninin gereklerine uygunluk oluşturmaktadır.⁴⁵⁵ Bu ilkelerle belirli bir sebebe dayanma ilkesi tamamlanmış ve keyfiliğin ortadan kalkması amaçlanmıştır.

Öze dokunma yasağı, özgürlüklerin kullanımını çokça zorlaştıran veya imkansız hale getiren sınırlamaların yasaklanması amaçlanmıştır, demokratik toplum gerekliliği ilkesi ise sınırlama sebeplerini ancak ve ancak demokratik bir toplum ile bağdaşması gerektiğini dile getirmektedir.⁴⁵⁶ Gözler'e göre öze dokunmama, özgürlüklerin içkin doğasının korunmasını dile getirmişse de bu haliyle pratikte içinden çıkılmaz sonuçlar doğurmaktadır, demokratik toplum gerekliliği ilkesi ise AİHM içtihatlarında da belirtildiği üzere ölçülülük ilkesinin farklı adlandırmasını teşkil etmektedir.⁴⁵⁷ Gerçekten de öze dokunma yasağı, muğlak bir yapıya sahiptir ve örneğin “Yaşama hakkının özü nedir?” gibi yanıtsız sorularla sınırlandırmaların sınırını çizmekte yetersiz kaldığı kanaatine varılmıştır.

⁴⁵³ Kapani, 2023, s. 234.

⁴⁵⁴ Yüksel Metin, “Temel Hakların Sınırlandırması ve Ölçülülük: Ölçülülük İlkesi Evrensel Bir Anayasal İlke midir?”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, (2017), s. 6-7.

⁴⁵⁵ Gözler, *İnsan Hakları ...*, 2025, s. 241-243.

⁴⁵⁶ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi...*, 2012, s. 159-162.

⁴⁵⁷ Gözler, *İnsan Hakları ...*, 2025, s. 242-244.

2.2.1.2.2. Olağanüstü dönemde Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması

Savaş, seferberlik, doğal afetler, ayaklanma, salgın hastalıklar gibi olağanüstü dönemler, özgürlükler için tabiatları gereği olağan dönemlere nazaran daha ağır sınırlandırmalar getirmiştir. Çünkü olağanüstü dönemlerde kamu düzeni ciddi tehlikelere maruz kalmaktadır ve bu dönemlerde düzenin tekrardan tesisi normal koşullara nazaran daha zordur. Ayrıca bireylerin özgürlüklerini kullanması da düzenin bozulması sebebiyle önemli ölçüde azalmaya maruz kalmaktadır. Kaboğlu'ya göre de toplumun ve yurdun iyiliği, insanların hürriyetlerinin önüne geçebileceği gibi, hürriyetlerin sürekli kullanılması için belirli bir süre durdurulmasını mümkün kılmaktadır.⁴⁵⁸

Yukarıda da bahsedildiği üzere olağanüstü dönemler daha ağır sınırlandırmalar içermektedir; ancak olağanüstü dönemler de hukuk çerçevesinde yürütülmektedir ve bu dönemlerde de sınırlandırmalar sınırsız, keyfi şekilde uygulanmamakta olup uluslararası hukuk ve belirli usuller çerçevesinde gerçekleştirilmektedir.⁴⁵⁹ AİHS 15. Maddesi'nde, savaş veya başka genel tehlike halinde durumun gerektiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerle aykırı olmamak koşuluyla sınırlandırmalar getirilebileceğini belirtmiştir; ayrıca her halükârda yaşam hakkı, işkence yasağı gibi çekirdek temel hakların ihlal edilemeyeceğini belirtmiştir.⁴⁶⁰ Gerçekten de kamu düzeni için tehlike oluşturan hiçbir sebep insan onurunu zedeleyecek bir sınırlandırmayı gerekli kılmamaktadır. Bu sebeple sınırlandırmaların özellikle negatif statü haklarını ihlal etmemesi gerektiği kanaatine varılmıştır.

Erdoğan'a göre AİHS 15. Maddesi ile ancak durumun gerektirdiği ölçüde ve geçici olarak müdahalede bulunulabilmektedir; ayrıca uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerle AİHS dışında devletlerin tarafı olduğu başka sözleşmelerin yükümlülükleri kastedilmektedir.⁴⁶¹ Yine uluslararası standartlarla olağanüstü dönemlerde uygulanacak sınırlandırmalar için usule ilişkin ve maddi koşullar bulunmaktadır. Usule ilişkin kural, duyuru yükümlülüğüdür ve bu kural ile kamu

⁴⁵⁸ Kaboğlu, *Özgürlükler* ..., 2013, s. 98.

⁴⁵⁹ Kapani, 2023, s. 240-241.

⁴⁶⁰ Çüçen, 2018, s. 373.

⁴⁶¹ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi* ..., 2012, s. 164.

erkinin olağanüstü dönemde olağanüstü şartların uygulanacağı bölge, içerik, zaman ve özgürlüklere etkisi bakımından bireyleri haberdar etmesi kastedilmektedir.⁴⁶² Nitekim aksi durumda olağanüstü uygulamaların keyfiligi kaçınılmaz olmaktadır.

Maddi koşullar açısından ise yukarıda bahsedilen geçicilik, çekirdek haklara dokunmama, ayırım yapmama ilkelerinin yanı sıra başkaca maddi koşullar bulunmaktadır. Bunlardan ilki olağan dönemlerde de geçerli elverişlilik, gereklilik ve orantılılık ölçütlerini barındıran ölçülülük ilkesidir; ayrıca olağanüstü dönemin ilan edildiği bölge ve ilan edildiği süre ile sınırlı kalıp bu sınırların dışında özgürlüklere dokunmama da diğer koşul olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁶³ Görüldüğü üzere temel hak ve özgürlüklere olağanüstü dönemlerde getirilen sınırlandırmalar belirli kısıtlara tabi tutulmuştur. Nitekim özgürlüğün asli, sınırlamanın istisnai olduğu ilkesi düşünüldüğünde bu durumun zaruri olduğu kanaatine varılmıştır.

2.2.2. 1924 Anayasası Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Düzenlenmesi ve Sınırlandırılması

Temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi açısından 1924 Anayasası incelendiğinde izin ve bildirim sisteminin anayasada yer almadığı, düzenlenen hiçbir hakkın izin veya bildirime tabi tutulmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda özgürlüklerin düzenleyici sistem ile ele alındığı anlaşılmaktadır. Ancak düzenleyici sistem ile özgürlüklerin ele alınması, 1924 Anayasası için liberal ve özgürlükçü bir yorum yapmayı doğurmamaktadır. Çünkü bildirim sistemi ve izin sistemi doğaları gereği her hak için kullanılamaz, örneğin bildirim, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkında, izin ise yapı ruhsatı gibi haklarda kullanılmaktadır; ancak, negatif statü hakları olan kişi ve siyasi hakların çoğunda bu yöntemlerin kullanılmaması gerekmektedir.

Yukarıda da değinildiği üzere izin ve bildirim sistemi her hak için uygulanmasa da örneğin basın özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı gibi özgürlükler bakımından kullanılabilir. 1924 Anayasası'nda ise bu durum farklılık oluşturmaktadır. 77. Maddede düzenlenen basın hakkı için önceden denetlenemeyeceği veya yoklanamayacağı anayasada güvence altına alınmıştır, 79. Maddede ise toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı veya dernek kurmak açısından

⁴⁶² Kaboğlu, *Özgürlükler* ..., 2013, s. 100.

⁴⁶³ Gözler, *İnsan Hakları* ..., 2025, s. 245-248.

herhangi bir izin veya bildirim şartı konulmamıştır.⁴⁶⁴ Bu doğrultuda 1924 Anayasası'nın bu haklar açısından özgürlükçü ve liberal bir yapıya sahip olduğu kanaatine varılmıştır.

Temel hak ve özgürlüklerin olağan dönemde sınırlandırılması açısından bakıldığında, ilk olarak 68. Madde karşımıza çıkmaktadır. 68. Madde'nin ikinci fıkrasında, özgürlüklerin herkes için sınırı, başkalarının özgürlüğü olduğu ve özgürlüğün sınırının kanunla çizileceği belirtilmiştir.⁴⁶⁵ Hürriyetlerin tüm bireylerin doğal hakları olduğu düşünüldüğünde her bireyin hakkına diğer bireylerce gözetilmesi gerekliliği ve ancak bu durumda hürriyetten bahsedilebileceği anlaşılmaktadır. Bu sebeple maddenin ikinci fıkrasındaki bu sınırlama, bir sınırlama sebebi değil, özgürlüklerin doğal sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda bahsedilen maddenin ikinci fıkrasının devamında ise ilk sınırlama sebebi olarak kanunla sınırlama karşımıza çıkmaktadır. 1789 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde de yer alan bu koşul ile hürriyetler ancak ve ancak kanunla sınırlanabilmektedir. Bu doğrultuda yürütmenin herhangi bir işlemiyle hürriyetleri sınırlanamayacağı gibi yasama organının başka bir yetkisiyle de sınırlanamamaktadır. Meclis'te yer alan milletvekillerin tartışarak, görüşerek oluşturdukları kanunla sınırlanma, bu yapıyla keyfi müdahalelerin önüne geçtiği kanaatine varılmıştır.

1924 Anayasası'nda kanunla sınırlama koşulu dışında olağan dönem sınırlama ilkelerine yer verilmemiştir. Gerek sebebe bağlılık ilkesinin bir görünümü olan genel sınırlandırma sebepleri gerek ölçülülük ilkesi yahut öze dokunmama, anayasada yer almamaktadır. Ancak, sebebe bağlılık ilkesinin diğer görünümü özel sınırlandırma sebepleri bazı haklar için anayasada düzenlenmiştir. Örneğin ibadet özgürlüğünün düzenlendiği 75. Maddede bu özgürlüğün güvenlik, edep töreleri ve kanun çerçevesinde gerçekleşebileceği belirtilmiştir. İfade edildiği üzere salt ibadet özgürlüğü için güvenlik ve edep töreleri olmak üzere iki sınırlandırma sebebi anayasada düzenlenmiştir. Bu itibarla kamu güvenliği ve genel ahlak olarak düşünebilecek sebeplerin ihlaliyle ancak ibadet özgürlüğünün sınırlandırılacağı anlaşılmaktadır.

⁴⁶⁴ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 130.

⁴⁶⁵ Şahin, 2012, s. 30.

1924 Anayasası'nın 76. Maddede konut dokunulmazlığı hakkının sınırlandırması için gerekli sebepler anayasada düzenlenmemiş ve ilgili gerekçelerin kanunda gösterileceği belirtilmiştir, 78. Maddede ise seyahat özgürlüğü için sınırlandırma sebeplerinin kanunla gösterileceği düzenlenmiştir.⁴⁶⁶ Sınırlandırma sebeplerinin çokluğu özgürlüklerin keyfi kısıtlanmasına sebebiyet verebilmektedir, ancak bu sebeplerin hiç bulunmaması veya anayasada belirtilmeyip kanunlarla gösterileceği gibi düzenlemelerin bulunması, özgürlükler için daha fazla keyfi müdahaleler doğurmaktadır. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere ibadet özgürlüğüne yapılacak bir müdahale ancak ve ancak kamu güvenliğini ve genel ahlakı etkileyecek durumlar ile getirilebilirken, konut dokunulmazlığı veya seyahat özgürlüğü haklarına veya diğer haklara yapılacak bir müdahale tamamen yasama organının keyfiyetine bırakılmıştır. Bu doğrultuda yasama organı, çok fazla gerekçeyle özgürlüklere müdahale edebileceği gibi müdahale gerekçeleri ölçülülük ilkesinin yokluğunda akıl ve sağduyudan da uzaklaşabilmektedir.

Olağanüstü dönem bakımından sınırlama ise doğal afetler gibi unsurları gözetmeden salt sıkıyönetim üzerinden 1924 Anayasası'nın 86. Maddesi'nde düzenlenmiştir. Maddede savaş, savaş tehlikesi veya isyan hallerini gösterir somut delillerin varlığında, Bakanlar Kurulu'nca bir aylık zamanı geçmemek üzere bir bölgede veya ülkenin her yerinde sıkıyönetim ilan edilip Meclis'in onayına sunulacağı ve Meclis'in sıkıyönetim ilan süresini uzatabileceği gibi kısaltabileceği; ayrıca sıkıyönetimin özgürlükleri nasıl durduracağı yasayla göstereceği şeklinde düzenlenmiştir.⁴⁶⁷ Madde metninden de anlaşılabileceği üzere hürriyetler, sıkıyönetim ilanı ile birlikte sınırlandırılmaktadır ve hatta durdurulmaktadır.

İlk olarak süre ve bölge açısından hüküm koyulduğu görülmektedir. Bu itibarla sıkıyönetim halinde getirilecek hak sınırlandırılmaları ilan edilen süre ve bölgeyi aşmayacağı anayasada belirtilmiştir. Lakin meclisin süreyi uzatabilmesi, hürriyetlerin uzun dönemler yok sayılabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Bunun yanı sıra sınırlandırmanın sadece kanunla yapılacağı da belirtilmiştir. Ancak gerek ölçülülük ilkesi gerek öze dokunma yasağı ve dahi anayasada durdurma olanağı da dikkate alındığında hürriyetlerin sıkıyönetim ilanı ile ortadan kalkacağı kanaatine

⁴⁶⁶ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 130.

⁴⁶⁷ Şahin, 2012, s. 33.

varılmıştır. Ayrıca anayasanın bizatihi amacı hürriyetlerin güvencesi olabilmektir. Lakin sıkıyönetim haliyle birlikte anayasa, fiilen bir hürriyetin varlığının olamayacağının güvencesini verdiği kanaatine varılmıştır.

2.2.3.1961 Anayasası Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Düzenlenmesi ve Sınırlandırılması

1961 Anayasası'nda temel hak ve özgürlükler, düzenleyici sistem doğrultusunda ele alınmıştır. Nitekim temel hak ve özgürlükler, bireylerin serbest kullanabileceği şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca herhangi bir izin veya bildirim kaydı konulmamış ve dahi bu kayıtların koyulabileceği haklar bakımından özellikle bu kayıtlara müsaade etmemiştir. Örneğin gazete ve dergi çıkarma hakkının düzenlendiği 23. Maddede, kitap ve broşür çıkarma hakkının düzenlendiği 24. Maddede, toplantı ve gösteri yürüyüşünün düzenlendiği 28. Maddede ve dernek kurma hakkının düzenlendiği 29. Maddede önceden izin alma şartına bağlanamayacağı belirtilmiştir.⁴⁶⁸ Buradan anlaşıldığı üzere özellikle anayasada izne tabi tutulamayacağı belirtilerek haklar için anayasal güvence oluşturulmuş ve böylece 1961 Anayasası'nın özgürlükçü ve liberal bir yapıya sahip olduğunun söylenebileceği kanaatine varılmıştır.

1961 Anayasası'nda temel hak ve özgürlüklerin olağan dönem için sınırlandırılmasına bakıldığında, *Temel Hak ve Ödevler* üst başlıklı İkinci Kısımın *Genel Hükümler* adlı Birinci Bölümünde yer alan *Temel hak ve hürriyetlerin özü, sınırlanması* başlıklı 11. Madde karşımıza çıkmaktadır. 11. Maddede özgürlüklerin anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak yasayla sınırlanabileceği ve yasa, kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet, milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa özgürlüğün özüne dokunulamayacağı belirtilmiştir.⁴⁶⁹ İfade edildiği üzere maddede sınırlamanın sınırı olarak kanun koşulu, genel sınırlandırma sebepleri, anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olmak ve öze dokunmama ilkesinin ele alındığı anlaşılmaktadır.

20 Eylül 1971 tarihli değişiklikle ise maddenin ilk halinden farklı olarak devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması genel

⁴⁶⁸ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 153-154.

⁴⁶⁹ Şahin, 2012, s. 55.

sınırlandırma sebepleri olarak belirlenmiş; ayrıca diğer maddelerde yer alan özel sebeplerle de sınırlandırılabilceğı belirtilmiştir⁴⁷⁰. Değışiklik sonrası genel sınırlandırma sebeplerinin arttırıldığı ve ilaveten özel sınırlandırma sebeplerinin de eklendiğı görölmektedir. Dolayısıyla devletin ölkesi ve milletiyle bütönlüğünün, cumhuriyetin, milli güvenliğın, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağığın korunması gibi muğlak ve içerisine çoğı durumun sokulabileceğı kavramların gerekçe olarak belirtilip ölçölölük ilkesinin anayasada yer almaması dikkate alındığında özgürlöklere keyfi müdahalenin önünün açıldığı kanaatine varılmıştır.

Yukarıda bahsedilen sınırlandırma hallerinin yanı sıra maddenin ilk hali ve değışiklik sonrası halinde de sınırlamanın anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olmasıyla hakkın özüne dokunulamayacağı ilkeleri sınırlandırmanın sınırı olarak anayasada yer almaktadır. Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olmak, anayasanın lafzi hükümleriyle özsöl gayesine uygun düşerek sınırlamanın yapılabileceğı anlamına gelmektedir; ayrıca Anayasa Mahkemesi de bu kavram ile öze dokunmama ilkesi arasındaki anlamsal bağlantıyı vurgulamıştır.⁴⁷¹ Göröldüğü üzere anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olmak ve öze dokunmamayla haklara getirilecek sınırlamalarda hak ile amaçlanan temel işlevin ihlal edilemeyeceğinin güvencesi oluşturulmuştur.

Özel sınırlama sebeplerinin neler olduğunu incelediğinde ise 15. Maddede yer alan özel hayatın gizliliğı ve 16. Maddede yer alan konut dokunulmazlığı haklarında milli güvenlik ve kamu düzeni kavramlarının özel sınırlandırma sebebi olarak madde metinlerinde düzenlendiğı görölmektedir; ayrıca 18. Maddede yer alan seyahat özgürlüğü açısından milli güvenlik, salgın hastalığın önlenmesi sınırlandırma sebebi olarak belirtilirken, yerleşme özgürlüğü açısından milli güvenlik, salgın hastalığın önlenmesi, sosyal ve ekonomik tarımsal gelişme zorunluluğı sınırlandırma sebepleri olarak belirtilmiştir.⁴⁷² Milli güvenlik ve kamu düzeni sebeplerinin genel sınırlandırma sebeplerinde de düzenlendiğı dikkate alındığında, bu maddelerde yer

⁴⁷⁰ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 148.

⁴⁷¹ <https://www.anayasa.gov.tr/media/6135/yaliefendioglu.pdf>, (E.T.:28.05.2025).

⁴⁷² Gözübüyük & Kili, 1982, s. 149-150.

alan tekrar niteliğindeki düzenlemeyle anti özgürlükçü bir anayasanın oluşturulmak istendiği kanaatine varılmıştır.

19. maddede yer alan ibadet özgürlüğü için kamu düzeni ve genel ahlak özel sınırlandırma sebebi olarak düzenlenmiş, 22. Maddede yer alan basın ve haber alma özgürlüğünün ilk halinde ise milli güvenlik, genel ahlak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüz, suç işlemeyi kışkırtmayı önlemek ve yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak sınırlandırma sebepleri olarak sayılmışken; 20 Eylül 1971 tarihli değişiklikte devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, kamu düzeni, milli güvenliğin gerektirdiği gizlilik özel sınırlandırma sebepleri olarak madde metnine eklenmiştir.⁴⁷³ İfade edildiği üzere basın özgürlüğünde genel sınırlandırma sebeplerinin özel olarak tek tek sayılmaktadır ve dahi 1971 tarihli değişiklikte de daha fazla gerekçe eklenerek hakka müdahalenin kapsamı genişletilmiştir.

Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler adlı Üçüncü Bölümde ele alınan mülkiyet hakkı, çalışma ve sözleşme özgürlüğü için kamu yararı; sendika kurma hakkı için ise 20 Eylül 1971 tarihli değişiklikte birlikte devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, milli güvenlik, kamu düzeni ve genel ahlak özel sınırlandırma sebepleri olarak belirtilmiştir.⁴⁷⁴ Olağan dönemde özgürlüklere getirilen sınırlamalar için anayasada düzenlediği sınırlamanın sınırı ilkeleriyle 1961 Anayasası'nın 1924 Anayasası'na göre özgürlükçü bir yapıya büründüğü açıkça görülmektedir. Nitekim 1924 Anayasası'nda özgürlüklere keyfi müdahaleleri önlemek için sadece kanun koşulu koyulurken, 1961 Anayasası'nda yasa şartı, sınırlandırma sebepleri, öze dokunmama, anayasanın sözüne ve ruhuna aykırı olma düzenlenmiştir. Ancak, 20 Eylül 1971 tarihli değişiklikte anayasaya eklenen daha fazla soyut ve muğlak genel sınırlandırma sebeplerinin yanı sıra özel sınırlandırma sebepleriyle temel hak ve özgürlüklere iktidarcı keyfi müdahalenin yolunun açıldığı kanaatine varılmıştır.

Olağanüstü dönem sınırlamaları açısından ise 1961 Anayasası, *Olağanüstü yönetim usulleri* üst başlığının altında 123. Maddede olağanüstü halleri, 124. Maddede ise sıkıyönetim ve savaş halini düzenlenmiştir. 123. Maddede olağanüstü

⁴⁷³ Şahin, 2012, s. 58-60.

⁴⁷⁴ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 157-161.

haller açısından yurttaşlara para, mal ve çalışma yükümlülükleri getirileceği ve kanunla düzenleneceği belirtilmiştir, 124. Maddede ise sıkıyönetim açısından maddenin ilk halinde savaş, savaş tehlikesi, isyan, vatan ve cumhuriyete karşı bir kalkışmayı gösterir somut delillerin süresi bir ayı aşmamak üzere ülkenin bir bölgesinde veya her yerinde bakanlar kurulunca ilan edilir ve meclisçe süresi arttırılabileceği gibi kısaltılabilmektedir ve özgürlüklerin nasıl sınırlandırılıp durdurulacağı kanunla gösterileceği belirtilmişken; 20 Eylül 1971 tarihli değişiklikle ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşürmek, demokratik düzen ve özgürlükleri kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketleri sıkıyönetim gerekçeleri olarak eklenmiş ve süre sınırı iki aya çıkarılmıştır.⁴⁷⁵

Yukarıda da bahsedildiği üzere 1961 Anayasası, olağanüstü dönem bakımından ikili ayrıma gitmiş olağanüstü haller ile sıkıyönetim ve savaş halini farklı maddelerde ele almıştır. Olağanüstü haller bakımından yurttaşların özellikle mülkiyet hakkına ve çalışma hakkına sınırlandırma koyacağı getirilmiş ve sınırlandırmanın sınırı olarak ise sadece kanun koşulu belirtilmiştir; ancak süre, bölge, ölçülülük, öze dokunmama gibi diğer ilkelere yer vermemiştir. Sıkıyönetim açısından ise olağanüstü halinin ilanında süre ve yer sınırı anayasada düzenlenmesine rağmen özgürlüklere müdahale açısından başkaca bir kıstas uygulanmamıştır; ayrıca 20 Eylül 1971 tarihli değişiklikle sıkıyönetimin ilan etme gerekçeleri ve süre kaydı arttırılmıştır. Bu doğrultuda 1961 Anayasası da 1924 Anayasası'nda olduğu gibi olağanüstü dönemlerde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının sınırını çizemediği ve keyfi müdahale olağan sağladığı kanaatine varılmıştır.

2.3. 1924 ve 1961 Anayasalarının Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunması Açısından Karşılaştırılması

2.3.1. Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunması

Özgürlüklerin korunması, hürriyetlerin zarar görmelerinin önlenmesi içindir ve bu zararı bireyler, devlet organları gerçekleştirebilir; bu sebeple özgürlüklerin devlete ve özel kişilere karşı korunması gerekmektedir.⁴⁷⁶ Temel hak ve özgürlüklerin anayasalarda düzenlenmesi, bireyler için özellikle kamu erkini elinde bulunduran devlet organlarına karşı pratikte korunabilmesi bakımından yeterli

⁴⁷⁵ Şahin, 2012, s. 97-98.

⁴⁷⁶ Gözler, *İnsan Hakları ...*, 2025, s. 441-442.

olmamıştır. Bu sebeple temel hak ve özgürlüklerin korunmaları için birtakım mekanizmalar geliştirilmiştir.

Kaboğlu'ya göre devlet, varlığını yurttaşlardan alır ve varlık nedeni yurttaşların hürriyetlerini korumaktır, ancak devlet, hürriyetler için tehdit oluşturan başlıca yapıdır; bu durumun önlenmesinin yolu ise kuvvetler ayrılığını sağlamak ile bireylerin hürriyetlerini ihlal eden durum, eylemlere karşı olacak ve hürriyetlerin kullanılmasını, gerçekleşmesini sağlayacak koruma mekanizmaları oluşturmaktır.⁴⁷⁷ Gerçekten de anayasada iktidarı organlara bölerek bir yapı oluşturmak, bireylerin özgürlüklerini korumanın ilk adımını oluşturmaktadır.

Organlar açısından incelediğinde, temel hak ve özgürlükleri yasamaya karşı korumanın yolu yazılı ve katı bir anayasa oluşturmaktır; ancak bu durumun hakiki manada gerçekleşmesi için anayasa yargısının varlığı gerekmektedir.⁴⁷⁸ Kapani'ye göre katı anayasayla kamu erklerinin aşamayacakları yetki sınırlarının anayasada belirlenmesi ve bu hususun değiştirilmesinin zor usullere tabi tutulması hürriyetlerin korunması açısından elzemdir.⁴⁷⁹ Gerçekten de yasama organının asli işlevi yurttaşlar için bağlayıcı yasalar oluşturmaktır ve yasaların özgürlükleri sınırlayıcı bir yapıya bürünmemesi için anayasada yasama organının yetkisi çizilmeli ve Anayasa Mahkemesi aracılığıyla denetlenmesi gerekmektedir. Bu hususların gerçekleşmesi halinde yasama organı açısından etkili koruma mekanizması oluşturulmuş olacağı kanaatine varılmıştır.

Yürütmeye karşı ise yurttaşların yasamaya dilekçeyle başvuru hakkını kullanmaları, özgürlüklerin korunması için oluşturulmuş bir yöntemdir; ancak, yasamanın bu durum neticesinde yürütmeye karşı doğrudan yetkisi bulunmadığı, dolaylı olarak yasa yaparak koruma sağlayabildiği için bu yöntem etkisiz olmaktadır; ayrıca idareye doğrudan itiraz şeklinde başvuru yapılabileceği gibi öneri niteliğinde kararlar veren Kamu Denetçisi gibi bağımsız kuruluşlara da başvurulabilmektedir.⁴⁸⁰ Kaboğlu'ya göre idarenin işlem ve eylemlerinde yasallık ilkesi ve usule ilişkin gerekliliklerden olan gerekçelendirme zorunluluğu, savunma hakkıyla temel hak ve

⁴⁷⁷ Kaboğlu, *Özgürlükler* ..., 2013, s. 116-117.

⁴⁷⁸ Gözler, *İnsan Hakları* ..., 2025, s. 443.

⁴⁷⁹ Kapani, 2023, s. 284.

⁴⁸⁰ Gözler, *İnsan Hakları* ..., 2025, s. 443-447.

özgürlüklerin korunması amaçlanmıştır.⁴⁸¹ Her ne kadar idarenin işlem ve eylemlerine karşı itiraz, şikâyet veya birtakım hukuki ilkeler bulunsun da bireylerin özgürlüklerinin korunması bakımından yetersiz kaldığı kanaatine varılmıştır.

Kamu erklerinin hukukla sınırlanması ve özgürlüklerin korunmasının en etkili yollarından biri ise yargısal denetim oluşturmaktadır.⁴⁸² Yargısal denetimin idari, adli ve anayasal suretleri bulunmaktadır. İdari yargı ile idarenin işlem ve eylemlerinin kanuna uygunluğuna ilişkin uyuşmazlıklar çözülür, adli yargıyla idari işlemlerin bazı yönlerinden doğan uyuşmazlıklarla özgürlüklerin korunmasına ilişkin ceza yargılanmasından doğan uyuşmazlıklar çözülür ve anayasal yargıyla da kanunların anayasaya uygunluğu denetlenmektedir.⁴⁸³

Kaboğlu'ya göre suç ve suçluya göre mahkemelerin kurulmaması anlamına gelen ve yargıcın bağımsızlığı, yargılamaya ilişkin yasayla usullerin aleniliği ve önceden bilinebilirliğini içeren doğal yargıç ilkesi, özgürlüklerin yargısal güvencesini oluşturmaktadır.⁴⁸⁴ Gerçekten de devlet organlarının hak ihlalleri için en iyi mekanizma yargısal denetim oluşturmaktadır; ayrıca doğal yargıç ilkesiyle de adil yargılanma hakkının korunduğu kanaatine varılmıştır.

II. Dünya Savaş'ından sonra özgürlükler için uluslararası alanda Birleşmiş Milletler Koruma Mekanizması ve Avrupa Konseyi Koruma Mekanizması ortaya çıkmıştır.⁴⁸⁵ Avrupa Konseyi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesince başlangıçta ikili bir denetim mekanizması öngören, daha sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi çatısı altında birleştirilerek sözleşmeye taraf devletler açısından bağlayıcı sonuçlar doğuran etkili koruma mekanizması oluşturulmuştur; ayrıca Türkiye, bu sözleşmeyi 1954 tarihinde imzalamış, bireysel başvuru hakkını 1987'de ve AİHM'in yargı yetkisini de 1989'da kabul etmiştir.⁴⁸⁶ Birleşmiş Milletler açısından ise özgürlükleri korumak için 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi olmak üzere birçok sözleşme yapılmış ve oluşturulan Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme gibi sözleşmelerin denetimi ereğiyle insan hakları komiteleri kurulmuştur;

⁴⁸¹ Kaboğlu, *Özgürlükler* ..., 2013, s. 118.

⁴⁸² Kapani, 2023, s. 289.

⁴⁸³ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi* ..., 2012, s. 308-309.

⁴⁸⁴ Kaboğlu, *Özgürlükler* ..., 2013, s. 128-129.

⁴⁸⁵ Gözler, *İnsan Hakları* ..., 2025, s. 456.

⁴⁸⁶ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi* ..., 2012, s. 323-326.

ancak, komitelerin kararlarının taraf devletler bakımından bağlayıcılığı olmamaktadır.⁴⁸⁷

2.3.2. 1924 Anayasası Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunması

1924 Anayasası, meclis hükümet sistemiyle parlamenter sistem arasında karma bir yapıya sahiptir ve gerek yargı organına ait gerek yürütme organına ait birçok yetki meclisin elinde bulunmaktadır. Bu itibariyle özgürlüklerin ilk güvencesi olarak bahsedebilecek şey kuvvetler ayrılığı ilkesinin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bakımından net bir varlığı olduğunun söylenemeyeceği kanaatine varılmıştır. Ayrıca yürürlükte bulunduğu çağ itibariyle uluslararası yapıların ve dolayısıyla uluslararası koruma mekanizmaların bulunmaması sebebiyle 1924 Anayasası bakımından uluslararası koruma mekanizmalarından da söz edilememektedir.

Yürütme organı bakımından incelediğinde ise temel hak ve özgürlüklerin sadece yasayla sınırlandırılabilmesi, ilk koruma mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle yürütme organı, işlem ve eylemleriyle özgürlüklere müdahalede bulunamamaktadır. Bunun yanı sıra yurttaşlara 82. Maddede tanınan dilekçe hakkı neticesinde meclise başvurmaları ve 7. Madde'nin ikinci fıkrasında belirtilen meclisin yürütmeyi her zaman denetleyip düşürebilme yetkisi ile özgürlüklerin yürütmeye karşı korunması bakımından bir başka güvence oluşturmaktadır. Ayrıca idari işlem ve eylemlerin denetlenmesi bakımından Danıştay'ın kurulması ve tüzüklerin yasalara uygunluğunun meclisçe denetlenmesi, yürütme organına karşı temel hak ve özgürlüklerin korunması için bir diğer mekanizma olarak bahsedilebilmektedir.

Temel hak ve özgürlüklerin korunması bakımından bir diğer yöntem 8. Maddede belirtilen bağımsız mahkemelerce sağlanmaktadır. Bağımsız mahkemeler, idari yargı ve adli yargı kollarıyla yasaya aykırı eylemleri denetleyerek özgürlükler için güvence oluşturmaktadır.⁴⁸⁸ Ayrıca 58. Maddede belirtilen mahkemelerin aleniliğiyle 59. Maddede belirtilen herkesin mahkeme önünde savunma hakkı ve

⁴⁸⁷ Gözler, *İnsan Hakları ...*, 2025, s. 456-457.

⁴⁸⁸ Tunç, 1961 Anayasası..., s. 678.

yasal araçları kullanabilmesi⁴⁸⁹ temel hak ve özgürlükler için yargısal güven oluşturmaktadır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere temel hak ve özgürlükleri yasama organına karşı korumanın yegâne yolu ise katı, detaylandırılmış bir anayasa oluşturmak ve bu anayasaya uyulup uyulmadığı konusunda Anayasa Mahkemesi aracılığıyla denetlemektir. 1924 Anayasası'na bakıldığında temel hak ve özgürlükler sadece yasayla sınırlandırılabilir; ancak yasayla sınırlandırma dışında özgürlüklerin sınırlandırılmasının sınırı ilişkin başka ilkelere yer verilmemiştir. Bu doğrultuda Meclis, yasa yetkisiyle başkaca bir kıstas gözetmeden temel hak ve özgürlükleri sınırlandırabilir. 103. Maddede yasaların anayasaya aykırı olamayacağı belirtilerek anayasanın üstünlüğü Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na benimsenmişse de yasaların anayasaya aykırılığını denetleyecek bir mekanizmanın kurulmamış olması, pratikte bu durumun bir anlam ifade etmeyeceği sonucunu doğurmuştur. Bu doğrultuda yasama organı olan meclise karşı özgürlükleri koruyan bir mekanizmadan söz edilemeyeceği anlaşılmaktadır.

2.3.3. 1961 Anayasası Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunması

1961 Anayasası'nın *Genel Esaslar* başlıklı Birinci Kısımında yer alan 6. Madde ile yasama yetkisinin TBMM'ye ait olduğu, 7. Madde ile yürütme görevinin Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'na verildiği ve 8. Madde ile de yargı yetkisinin bağımsız mahkemelere ait olduğu belirtilmiştir.⁴⁹⁰ Bu haliyle 1961 Anayasası için kuvvetler ayrılığı sisteminin benimsendiği ve temel hak ve özgürlükler için ilk güvenceyi oluşturduğu anlaşılmıştır. Uluslararası koruma mekanizmaları açısından ele alındığında Türkiye, AİHS sözleşmesini 1954 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni de 1948 yılında imzalamışsa da AİHS için bireysel başvuru yolu ve AİHM yargı yetkisini 1961 Anayasası'nın yürürlükte bulundu süre içerisinde tanımaması sebebi ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni tanıyan devletler için bağlayıcı bir yaptırımı olmaması sebebiyle bu dönem için de uluslararası koruma mekanizmaların varlığından söz edilemeyeceği anlaşılmaktadır.

Kamu erklerinden temel hak ve özgürlüklere tarihsel açıdan en büyük müdahaleyi uygulayan yürütme organı açısından ele alındığında, 1924 Anayasası'nda

⁴⁸⁹ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 126.

⁴⁹⁰ Şahin, 2012, s. 54.

olduğu gibi özgürlüklere idarenin işlem ve eylemleriyle değil, sadece kanun ile müdahalenin olması yürütmeye karşı ilk koruma mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra 62. Madde ile yurttaşlara dilekçe hakkının tanınması, 114. Madde ile idarenin işlem ve eylemlerinin yargı yoluna açık olması⁴⁹¹ şeklinde düzenlenen maddelerle de yürütme organına karşı anayasada temel hak ve özgürlükler için koruma mekanizmaları oluşturulmuştur.

1961 Anayasası'nın 132. Maddesi'nde hakimlerin bağımsız olduğu, hiçbir organ, makam, merci veya kişi mahkemelere ve hakimlere emir talimat veremeyeceği, tavsiye ve telkinde bulunamayacağı şeklindeki düzenlemesi, 135. Maddesi'nde duruşmaların aleniliği ve her türlü kararın gerekçeli olmasına ilişkin düzenlemeler⁴⁹² ile temel hak ve özgürlükler açısından yargısal güvence anayasada oluşturulmuştur. Ayrıca idari, adli ve anayasal yargı ile de 1961 Anayasası, devlet organlarını ve bireyleri hukukla sınırlandırmış ve temel hak ve özgürlüklerin korunması için anayasal güvence oluşturmuştur.

Yasama organı açısından ele alındığında 1961 Anayasası'nın çift meclisli bir yapı benimsemesi ve bu meclislerin kanunların yürürlüğe girmesindeki yetkilerinin bulunması, tek meclisli bir yapının oluşturacağı kanunlara nazaran temel hak ve özgürlükler için güvence oluşturmaktadır. Nitekim çift meclisli yapıyla kanunlar farklı fikirlerin etkisiyle özgür ve demokratik bir yapı sonucu yürürlüğe girmek durumunda kalacağı kanaatine varılmıştır. Ayrıca 1961 Anayasası gerek temel hak ve özgürlükler ve kamu erklerinin yetkilerine ilişkin detaylı düzenleme yoluna gidip değiştirilmez hükümler koyarak katı bir yapıyı benimsemesi gerek Anayasa Mahkemesi'ni düzenleyerek kanunların anayasa uygunluğunun denetlenmesinin yolunu açmasıyla temel hak ve özgürlükler için yasamaya karşı da güvence oluşturmuştur.

⁴⁹¹ Gözübüyük & Kili, 1982, s. 165-185.

⁴⁹² Şahin, 2012, s. 102-103.

SONUÇ

Bu çalışma, Türk anayasa tarihinin iki önemli dönüm noktası olan 1924 Anayasası ve 1961 Anayasalarını temel hak ve özgürlükler bağlamında karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele almıştır. Tezin ilk bölümü, Osmanlı-Türk Anayasal gelişmeleri ile başlayıp 1924 ve 1961 Anayasalarını ve bunların ortaya çıktıkları tarihsel koşulları incelemiştir. Tezin ikinci bölümünde ise temel hak ve özgürlüklerle bunların düzenlenmesi, sınırlandırılması ve korunması açısından kavramsal çerçeve verilip, bunlara ilişkin 1924 ve 1961 Anayasalarındaki düzenlemeler analiz ederek aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyulmuştur. Netice itibarıyla 1924 Anayasası'ndan 1961 Anayasası'na geçildiğinde Türk Anayasal gelişiminin otoriter eğilimlerden daha özgürlükçü ve demokratik bir yapıya doğru evrilme süreci başlamış olmaktadır.

Türk Anayasa Tarihi, XIX. Yüzyılın ilk yıllarında Şerr-i Hüccet Belgesi ile başlamaktadır. Her ne kadar maddi ve şekli anlamda anayasal niteliğe sahip olmasa da padişahın mutlak yetkisi Şerr-i Hüccet Belgesi ile sınırlandırılmıştır; ancak, tek taraflı bir irade ile kurulan bu belge, sonraki süreçte uygulanmamıştır. Daha sonraki süreçte II. Mahmut'un tahta çıkması ve merkezi otoriteyi kurma çabalarıyla dönemin feodal güçleri olan ayanlarla Sened-i İttifak Belgesi imzalanmıştır. Sened-i İttifak Belgesi'yle padişahın yetkilerini sınırlandırmanın yanı sıra halka ve ayanlara birtakım haklar tanınmıştır. Bu yapısıyla da Osmanlı- Türk Anayasa Tarihinde anayasal niteliğe haiz ilk belge olarak yerini almıştır.

Tanzimat ve Islahat Fermanları ise dış ve iç politikalar karşısında merkezi otoriteyi kurtarmak için padişahın tek taraflı iradesiyle Müslüman ve gayrimüslim halka geniş haklar tanındığı belgeler olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu belgelerin temel hak ve özgürlükleri düzenlemesi sebebiyle maddi anlamda anayasal niteliğe sahip olduğu anlaşılmıştır. Ancak ferman niteliğinde olmaları ve yasalardan hiyerarşik olarak üstün olmamaları sebebiyle şekli anlamda anayasal niteliklerinin bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

XIX. Yüzyılın son çeyreğine gelindiğindeyse Osmanlı-Türk Tarihi'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi kabul edilmiş ve mutlak monarşiden meşruti sisteme geçilmiştir. Ancak genel itibarıyla padişaha geniş yetkiler tanınmıştır: meclisin yasa

yetkisi sınırlandırılmış ve padişahın onayına tabi tutulmuş, padişaha meclisi tatil ve feshetme yetkisi tanınmış, salt padişahın belirlediği ayrıcalıklı ikinci bir meclisin kurulması düzenlenmiş, sadece padişaha karşı sorumlu hükümete ilişkin düzenlemeler oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra temel hak ve özgürlükler de anayasada düzenlenmiştir. Genel itibariyle maddi ve şekli anlamda anayasal kriterini karşılamışsa da kuvvetler ayrılığı yerine kuvvetlerin egemen olan padişahta toplandığı ve padişahın yetkilerinin denetiminin olmadığı dikkate alındığında modern anlamda bir anayasanın olmadığı kanaatine varılmıştır.

1921 Anayasası'nda ise egemenliğin millete ait olduğu ilk maddeyle güvence altına alınmıştır. Çerçeve niteliğe sahip olan 1921 Anayasası'nda kuvvetler mecliste toplanmış, temel hak ve özgürlüklere yer verilmemiştir. Ayrıca yasalardan daha zor usullerle değiştirmeye ilişkin düzenlemeler de içermemiştir. Dolayısıyla maddi ve şekli anlamda anayasa kriterlerini tam karşılayamamıştır. Ancak dönemi itibariyle savaş ve Millî Mücadele yıllarına denk geldiği dikkate alındığında bu durumun olağan olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanıp ülkenin kurtuluşunun gerçekleşmesinin akabinde yeni anayasa çalışmalarına başlanmış ve 1924 yılında Teşkilat-ı Esasi Kanunu kabul edilmiştir.

1924 Anayasası, Cumhuriyet'in ilanından kısa süre sonra kabul edilmiş ve yeni Türk Devleti'nin siyasal temelini oluşturmuştur. Bu anayasa ile “*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*” ilkesi benimsenmiş, devletin yönetim biçimi Cumhuriyet olarak tanımlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu değerleri anayasal zemine oturtulmuştur. Ancak temel hak ve özgürlükler bakımından 1924 Anayasası, dar ve güvencesiz bir perspektif sunmuştur. Hakların çoğu ayrıntılı biçimde düzenlenmemiş, yasama organının geniş takdir yetkisine bırakılmış ve birey-devlet ilişkilerinde özgürlük yerine devlet otoritesine ağırlık verilmiştir. Ayrıca kuvvetler birliği sistemine dayalı yapısı, Meclis'in mutlak üstünlüğünü sağlamış, fakat bu durum siyasal iktidarın sınırlanmasını engellemiş ve hakların korunmasında zayıf bir zemin yaratmıştır. Nitekim tek parti dönemi uygulamaları, bu yapının otoriterleşmeye ne denli elverişli olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

Yukarıda ifade edilen duruma karşılık, 1961 Anayasası Türkiye'nin anayasal gelişiminde özgürlükçü bir dönüm noktası olmuştur. 27 Mayıs 1960 müdahalesinin

ardından hazırlanan bu anayasa, yalnızca yeni bir siyasal düzen kurma çabası değil, aynı zamanda bireysel özgürlükleri anayasal güvenceye alma arzusunun da ürünü olmuştur. 1961 Anayasası, temel hak ve özgürlükleri yalnızca tanımakla kalmamış, aynı zamanda bunların sınırlandırılmasının da sınırını çizmiştir. Bu durum, bireysel hakların devlet karşısında daha güçlü bir güvenceye kavuşmasını sağlamıştır. Ayrıca 1961 Anayasası, yalnızca klasik hakları değil; sosyal ve ekonomik hakları da anayasal düzenin parçası haline getirerek dönemin çağdaş anayasal gelişmeleriyle uyumlu bir çerçeve oluşturmaya çalışmıştır.

Bilindiği üzere 1924 Anayasası, hakları soyut biçimde tanımlamış ve uygulanmasını yasamanın iradesine bırakmışken; 1961 Anayasası daha çok özgürlüğü tanımış, özgürlükleri genişletmiş ve onları ayrıntılı olarak düzenleyerek özgürlüklerin dış dünyada kapsadığı alan itibarıyla geniş güvence sağlamıştır. Bunun yanı sıra 1924 Anayasası, birinci kuşak hakları olarak da adlandırılan kişi hak ve ödevleriyle siyasi hak ve ödevleri düzenlemiştir. 1961 Anayasası ise kişi hak ve ödevleri ile siyasi hak ve ödevlerin yanı sıra sosyal hak ve ödevleri de düzenlemiştir. Böylece 1924 Anayasası birey yerine devleti, 1961 Anayasası ise devlet yerine bireyi merkeze alan bir anlayış sergilemiştir. Bu da, 1961 Anayasası'nın 1924 Anayasası'na oranla çok daha demokratik anayasal rejime sahip olduğunu bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

Her iki Anayasada temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması açısından da bariz farklılıklar bulunmaktadır. Zira 1924 Anayasası, temel hak ve özgürlüklerin genel sınırlandırma sebebi olarak sadece kanun şartını anayasada düzenlemiş ve sınırlandırma sebeplerini anayasada düzenlenmemişken, 1961 Anayasası'nda bunun aksine kanun şartının yanı sıra sınırlandırma sebepleri de anayasada belirtilmiştir. Böylelikle yasa koyucunun temel hak ve özgürlükler için getirebileceği sınırlandırma gerekçelerinin de sınırı çizilerek keyfi gerekçelerin önüne geçilmiştir. Ayrıca 1961 Anayasası'yla “Öze dokunmama” ilkesi getirilmiştir. Böylece hiçbir koşulda hakkın özüne müdahale edilemeyeceği anayasada güvence altına alınmıştır. 1961 Anayasası, temel hak ve özgürlüklerin mahiyetlerine uygun olarak özel sınırlandırma sebeplerini de anayasada düzenlemiş ve bu sebepleri sınırlı sayıda tutmuştur. 1924 Anayasası'nda ise özel sınırlandırma sebepleri sadece birkaç özgürlük için ele alınmıştır.

Temel hak ve özgürlüklerin uygulanışında da iki anayasa arasındaki fark, açıkça ortaya çıkmaktadır. 1924 Anayasası'nda hakların hayata geçirilmesi siyasal iktidarın iradesine bağlı kalmış, bağımsız denetim mekanizmaları bulunmadığı için bireylerin anayasal haklarını koruyabilecek güçlü bir araç ortaya çıkmamıştır. Buna karşılık 1961 Anayasası, bağımsız yargı organları ve Anayasa Mahkemesi ile hakların korunmasını kurumsallaştırmıştır. Anayasal güvence, yalnızca teorik düzeyde değil, pratik düzeyde de işler hale gelmiştir.

Devlet organlarının yapısı da, iki anayasa arasında farklılaşan bir diğer noktadır. 1924 Anayasası kuvvetler birliği anlayışını benimsemiş ve yasamayı tek, mutlak yetkili organ olarak tanımlamıştır. Yasama üstünlüğü, görünürde ulusal egemenliği temsil etse de uygulamada siyasal çoğunluğun denetimsiz iktidarına dönüşmüştür. Buna karşılık 1961 Anayasası kuvvetler ayrılığı ilkesini esas almış, yasama, yürütme ve yargı arasında bir denge gözetmiştir. Yasamanın çift meclisli yapıya kavuşturulması, yürütmenin yetkilerinin sınırlandırılması ve yargının bağımsızlığının güçlendirilmesi, bireysel özgürlüklerin korunmasında daha etkin bir kurumsal yapı ortaya çıkarmıştır.

Anayasal denetim bakımından da iki metin arasında önemli bir ayrım vardır. 1924 Anayasası anayasanın üstünlüğü ilkesini kabul etmiş olsa da herhangi bir yargısal denetim mekanizması öngörmemiştir. Bu nedenle anayasanın üstünlüğü ilkesi, yalnızca kâğıt üzerinde kalmıştır. Buna karşın 1961 Anayasası, Anayasa Mahkemesi'ni kurarak anayasal yargıyı hayata geçirmiştir. Böylece yasama organının çıkardığı kanunların anayasaya uygunluğu denetlenebilir hale gelmiş, anayasa normlar hiyerarşisinin gerçek anlamda en üst basamağına yerleşmiştir. Anayasal yargı, bireysel hakların korunmasında önemli bir güvence oluşturmuştur.

Netice itibarıyla 1924 Anayasası genç Cumhuriyet'in kuruluş ideallerini anayasal güvenceye almış, ulusal egemenliği padişahın iradesinden alarak millete devretmiştir. Ancak temel hak ve özgürlükler bakımından sınırlı, güvencesiz ve otoriter eğilimlere açık bir yapı sergilemiştir. Buna karşılık, 1961 Anayasası bireysel özgürlükleri genişletmiş, anayasal yargıyı kurmuş, kuvvetler ayrılığına dayalı bir devlet düzeni oluşturmuş ve demokratik çoğulculuğu güçlendirmiştir. Dolayısıyla 1924 Anayasası devletin kuruluşunu, 1961 Anayasası ise demokratikleşme sürecini

temsil etmektedir. Bu bağlamda, Türk anayasal gelişimi otoriter eğilimlerden özgürlükçü bir yapıya doğru evrilmiş; bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, anayasal düzenin merkezine 1961 Anayasası ile yerleşmiştir.

KAYNAKÇA

(A) Arşiv Belgeleri

TBMMZC, 09 Nisan 1928, (3. Oturum), Cilt: 3.

TBMMZC, 5 Aralık 1934, (4. Oturum), Cilt: 25.

TBMMZC, 5 Şubat 1937, (5. Oturum), Cilt: 16.

TBMMZC, 29 Kasım 1937, (5. Oturum), Cilt: 20.

CSTD, 6 Kasım 1969, (9. Oturum), Cilt: 67.

CSTD, 17 Nisan 1970, (9. Oturum), Cilt: 67.

CSTD, 30 Haziran 1971, (10. Oturum), Cilt: 65.

CSTD, 20 Eylül 1971, (10. Oturum), Cilt: 67.

CSTD, 15 Mart 1973, (12. Oturum), Cilt: 10.

CSTD, 16 Nisan 1974, (13. Oturum), Cilt: 67.

(B) Süreli Yayınlar

Resmi Gazete, 20 Nisan 1340 (1924), Kanun Numarası: 491.

Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859.

Akşam, 6 Aralık 1934, sayı: 5796, s. 2.

Akşam, 6 Şubat 1937, sayı: 6576, s. 1.

Cumhuriyet, 28 Mayıs 1960, sayı: 12867, s. 1.

Cumhuriyet, 21 Eylül 1971, sayı: 16929, s. 1.

Milliyet, 28 Mayıs 1960, sayı: 3597, s. 1.

Milliyet, 18 Eylül 1971, sayı: 8575, s. 1.

(C) Araştırma ve İnceleme Eserleri

Abadan Y., “Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:1, (1957), s. 3-37.

Acar H. & Gök G., “Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Rolü”, *Journal of Awareness*, Cilt:5, Sayı:3, (2020), s. 361-374.

Akın F., "1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:3, (2006), s. 1-12.

Akın İ. F., “Dernek Kurma Özgürlüğü”, *Journal of Istanbul University Law Faculty*. Cilt:32, Sayı:2-4, (1996), s. 474-486.

Aktaş H. E., “Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarının Din ve İnanç Hürriyeti Açısından Demokratik Bazı Ülkelerin Anayasalarıyla Karşılaştırılması”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı:3-4, (2013), s. 1-25.

Akyıldız A., “Sened-i İttifak’ın İlk Tam Metni”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, (1998), s. 209-222.

Akyol T., *Atatürk’ün İhtilal Hukuku*, Doğan Kitap Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012.

Anayurt Ö., *Anayasa Hukuku*, Seçkin Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2024.

Anayurt Ö., “1924 Anayasası’nda Meclis-Yürütme İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:39, (1997), s. 673-694.

- Aras Z. & Altınok E. B., “Türkiye’de Bilgi Edinme Hakkı ve Uygulama Sorunları”. *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, (2009), s. 107-111.
- Arı M. B., *Türkiye’de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı ve Bu Hakkın Sivil Toplum Kuruluşları Açısından Önemi*, Seçkin Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2019.
- Arslan Z., “Sened-i İttifak’ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt:6, Sayı:8, (2013), s. 77-91.
- Aslan M., “Dernek Kurma Hakkı”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, (2010), s. 1267-1286.
- Atatürk M. K., *Nutuk*, Gönül Yayıncılık, 1. Baskı, 2020.
- Atatürk Araştırma Merkezi, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2023, s. 16-27.
- Ayhan M., *Eşya Hukuku II Mülkiyet*, Seçkin Yayıncılık, 9. Basım, Ankara, 2016.
- Başcı G., “1808 Sened-i İttifak ve 1839 Tanzimat Fermanının 1215 Magna Carta ile Anayasacılık ve İnsan Hakları Açısından Karşılaştırılması”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:46, (2021), s. 227-242.
- Bayrak M. B., "Meclis Tutanakları Üzerinden 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Tartışmaları", *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt:9, Sayı:21, (2014), s. 189-218.
- Berkes N., *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2009.
- Beydilli K., “Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-İ Şer’iyye”, *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, Sayı:4, (2001), s. 35-52.
- Birben Ü., “Mülkiyet Hakkının Kavramsal Temelleri”, *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, (2015), s. 197-218.

- Bülbül G., “Islahat Fermanı’nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, (1989), s. 157-179.
- Caner Z., “Parlamenter Sistem ile Başkanlık Sisteminin Analizi ve Başkanlık Sisteminin Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:21, Sayı:1, (2013), s. 183-206.
- Ceylan A., “Osmanlı Devleti’nde Anayasal Bir Belge: Hüccet-i Şeriyeye”, *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri Dergisi*, Cilt:21, Sayı:22, (2012), s.589-598.
- Çalen M. K., “1909 Kanun-i Esasi Tadilatı”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:4, (2012), s. 129-140.
- Çavdar T., *Türkiye Demokrasi Tarihi II*, İmge Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2013.
- Çüçen A. K., *İnsan Hakları*, Sentez Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2018.
- Demir F., “Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri”, *İTO Ekvizyon*, (2000), s. 59-78.
- Demir F. & Karatepe Ş., *Anayasa Hukukuna Giriş*, Evrim Basım Yayım Dağıtım, 2. Baskı, İstanbul, 1989.
- Doğan K. C., "Cumhuriyet Tarihimizin İlk Anayasası Olarak 1924 Anayasası'nın Genel Olarak Değerlendirilmesi", *Sosyal Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:6, (2022), s. 813-824.
- Ekinci B. E., “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenlenme Hakkı Bakımından Bildirim Usulünün Kapsamı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:68, Sayı:4, (2019), s. 753-794.
- Ekinci E. B., “Kanun-i Esasi’nin İlanını Hazırlayan Şartlar”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1-2, s. 509-554.
- Erdoğan M., *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, 5. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2008.

Erdoğan M., *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2012.

Fendoğlu H. T., *İnsan Hakları Hukuku, Yetkin Yayınları*, 3. Baskı, Ankara, 2024.

Gökpınar M., “Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 120, (2015), s. 12-72.

Gören Z., “Seyahat ve Yerleşme Özgürlüğü”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı:1-2, (2016), s. 337-347.

Gözler K., *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Bursa, 2000.

Gözler K., *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 11. Baskı, Bursa, 2019.

Gözler K., *İnsan Hakları Hukuku*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 6. Baskı, Bursa, 2025.

Gözübüyük Ş., *Açıklamalı Türk Anayasaları*, Turhan Kitapevi, 9. Baskı, Ankara, 2017.

Gözübüyük Ş. & Gölcüklü F., *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan Kitabevi, 2.Baskı, Ankara, 2002.

Gözübüyük Ş. & Kili S., *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1982.

Gümüş A. T.,” Türk Anayasasında Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:13, Sayı:2, (2005), s. 133-172.

Gümüş M., “Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelenmesi”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:47, (2008), s. 215-240.

Güneş İ., “Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun (1921 Anayasası’nın) Yapılış Süreci”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:20, Sayı:2, (2020), s. 233-256.

Güveyi Ü., “Türkiye’de Seçme ve Seçilme Hakkı Boyutunda Yaşanan Demokratikleşme Sürecinin Kısa Tarihçesi ve Bu Süreçte Kadim Türk Kültürünün Rolü”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt:31, Sayı:137, (2018), s. 37-66.

Güzeldağ S., “Strazburg’dan Türkiye’ye: Basın Özgürlüğü”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 2, (2023), s. 1146-1207.

İnan A., *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2018.

İnancık H., “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, Cilt:28, Sayı:112, (1964), s. 603-622.

Jellinek G., *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi Üzerine*, Pinhan Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2017.

Kaboğlu İ. Ö., *Özgürlükler Hukuku 1*, İmge Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2013.

Kaboğlu İ., *Kolektif Özgürlükler*, DÜHF Yayınları, 2. Baskı, Diyarbakır 1989.

Kapani M., *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2023.

Karataş A., “Osmanlı Devleti’nin Anayasal Nitelikli Belgelerinde Demokrasi Söylemlerinin Demokrasi Modelleri Perspektifinden Değerlendirilmesi”, *Journal Of Institute Of Economic Development And Social Researches*, Cilt:4, Sayı:13, (2018), s. 609-624.

Kaya P. A. & Yılmaz E., “Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Çalışma Hakkı”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:70, (2016) s. 55-80.

Kızıltan Y., “I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:26, Sayı:1, (2006), s. 251-272.

Korkmaz M., “1924 Anayasası ve Devlet Başkanlığı”, *Çukurova Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, sayı:7, (2025), s. 1-20.

- Korkmaz Z., *Kemal Atatürk Nutuk*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2024.
- Kuzu B., “Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarının İnsan Hakları Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası*, cilt:54, sayı:1-4, (1994), s. 71-101.
- Küçük A., “1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı:82, (2016), s. 5-54.
- Metin Y., “Temel Hakların Sınırlandırması ve Ölçülülük: Ölçülülük İlkesi Evrensel Bir Anayasal İlke midir?”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, (2017), s. 1-74.
- Mumcu A., *İnsan Hakları&Kamu Özgürlükleri*, Savaş yayınları, 2. Baskı, Ankara 1994.
- Mumcu A., “1924 Anayasası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:5, (1986), s. 383-400.
- Nal S., “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:57, Sayı:04, (2002), s. 65-93.
- Oğuz F., “İnsan Olmanın Doğal Sonucu Olarak Mülkiyet Hakları”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Cilt:7, Sayı:27, s. 57-77.
- Olçay S., “Konut Dokunulmazlığı Hakkı ve Konut Dokunulmazlığının İhlali Suçu”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, (2019), s. 225-264.
- Ölmez C. B., “Türk Hukukunda Haberleşme Özgürlüğüne Müdahalenin Ölçüsü”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, (2015), s. 147-176.
- Özbudun E., *1924 Anayasası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012.
- Özkorkut N. Ü., “1876 Anayasası’nın Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:53, Sayı:1, (2004), s. 173-184.

- Özkul F., “1961 Anayasası’nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve Önemi”, *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:13, Sayı:25, (2023), s. 15-61.
- Özmen M., “Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Mülkiyet Hakkı”, *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, (2017), s. 211-218.
- Pamir A., “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak’ın Yeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:53, Sayı:2, (2004), s. 61-82.
- Sarıaslan F., “II. Meşrutiyet Dönemi ve Kanun-ı Esasi: Siyasal Sistem Tartışmaları Ekseninde Bir İnceleme”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Sayı:54, (2023), s. 161-192.
- Soysal M., *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul, 1979.
- Şahin E., *Cumhuriyet Anayasaları 1921-1924-1961-1982*, Beta Basım Yayın Dağıtım, 1. Baskı, İstanbul, 2012.
- Şen E. & Özdemir B., “Yüce Divan Yargılanması”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı:1, (2012), s. 175-192.
- Şen M., “İnsan Hakları Bağlamında Çalışma Hakkı”, *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:20, Sayı:1, (2014), s. 143-162.
- Şimşeksoy A., “Bilgi Edinme Hakkı ve Sınırları Üzerine”, *Terazi Hukuk Dergisi*, Cilt:6, Sayı:55, (2011), s. 59-70.
- Tanör B., *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, 37. Baskı, İstanbul, 2023.
- Tanör B., *İki Anayasa*, Beta Basım Yayın Dağıtım, 3. Baskı, İstanbul, 1994.
- Tanör B., *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1994.
- Teber Ö., “Osmanlı Devleti Adli Yapısından Bir Kesit: Şer’iye Sicilleri”, *Erdem*, Cilt:12, Sayı:35, (2000), s. 537-554.

- Toy H. & Elmacı D., *Kronolojik Türkiye Tarihi Ansiklopedisi*, Karma Kitaplar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007.
- Tunç B., *Türk Anayasa Tarihi ve Anayasaların Nitelikleri*, Aktif Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2023.
- Tunç B., “Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası’nın Yeri ve Önemi”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt:17, Sayı:67, (2020), s. 657-692.
- Tunç B. & Akarçay E., “12 Mart Muhtırası Sonrası 1961 Anayasası’nda Yapılan Değişiklikler Üzerine Bir Değerlendirme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:11, Sayı:3, (2022), s. 1543-1571.
- Tunç B. & Bacak E., "Tarihi ve Hukuki Açından 1924 Anayasası'ndaki Hükümet Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih Okul Dergisi*, Cilt:15, Sayı:61, (2022), s. 4146-4175.
- Turan İ., *Cumhuriyet Tarihimiz*, Çağlayan Kitapevi, 1. Baskı, İstanbul, 1969.
- Uyar H., *Milli Mücadele 1921*, Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara, 2021.
- Uzun H., “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, (2005), s. 145-162.
- Yamaç M., “İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasisi)”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:5, (2014), s. 54-68.
- Yamaç M., “Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:22, Sayı: TBMM’nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, (2020), s. 204-220.

Yamaç M., "100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Anayasası 1924 Teşkilat-i Esasiye Kanunu", *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:12, Sayı: Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, (2024), s. 266-282.

Yılmaz F., *Türk Anayasa Tarihi*, Berikan Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2010.

Yüzbaşıoğlu N., *Anayasa Hukukuna Giriş*, Beta Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017.

Yüzbaşıoğlu N., *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*, Beta Basın Yayın Dağıtım, 16. Baskı, İstanbul, 2024,

(D) Mahkeme Kararları

Anayasa Mahkemesinin 8/3/2018 tarihli 2014/13327 Başvuru numaralı kararı.

Anayasa Mahkemesi'nin 25/06/2014 tarihli 2014/256 Başvuru numaralı kararı.

Anayasa Mahkemesi'nin 25/06/2014 tarihli 2013/409 Başvuru numaralı kararı.

Anayasa Mahkemesi'nin 26/12/2013 2013/57 Başvuru numaralı kararı.

(E) İnternet Kaynakları

https://www.anayasa.gov.tr/media/3542/aihs_tr.pdf, (E.T:15.04.2025).

<https://www.anayasa.gov.tr/media/6135/yaliefendioglu.pdf>, (E.T.:28.05.2025).

صافی
۸۶۳

قانون اساسی

تأسیس تاریخی : ۷ تشرین اول ۱۳۳۶

سازش آئینہ شرائطی آقرہ ایچون : ۷۰۰ عروش ولایتلر : ۵ : ۹۰۰ عروش	۱۴ نیسان ۱۹۲۸ جمعہ ایرنسی	اداری و نمبریک معامولت ایچرنه ماش وکالت حلیله مدونات مدیریتنه مراجعت اولنور
--	------------------------------	---

قانونلر

طبابت و صحتی صنعتلرک طرز ابرامنه دارقانونه

رنجی فصل طیبیلر

قانون نومروسی: ۱۲۱۹

ماده ۱ — تورکیه جهوریتی داخلنده طبابت اجرا وهرهانی صورتده اولورسه اولسون خسته تداوی ایده بیلیمک ایچون تورگیه دارالفنونی طب فاکولته سندن دیپلومه صاحبی اولوق و تورک بولمقی شرطدر .

ماده ۲ — یوقاریکی ماده ده یازیلی دیپلومه نك معتبر اولسی ایچون دیپلومه صاحبنك ۸ تشرین ثانی ۱۳۳۹ تاریخ ۳۶۹ نومرولی قانون موجبجه خدمت مجبوره سنی ا کال ایتیش و دیپلومه سنك صحتیه و معاونت اجتماعیه و کالتنجه تصدیق و تسجیل ایدلش اولسی لازمدر . طبابت صنعتی اجرا ایتمک ایسته یین عسکری طیبیلرده دیپلومهلری تصدیق و تسجیل ایتدیرلر . آنجق خدمت مجبوره لری ایفا ایلدکلری مدتیجه دیپلومهلری آلیقونیلان طیبیلر بومدت ظرفنده دخی احرای صنعتیه مآذوندلر .

ماده ۳ — یوقاریکی ماده لرده دکر ایدیلن طیب

دیپلومه سنی و فن جراحی و یا شعباتنده اختصاص صاحبی اولدیفته دائر اشبو قانونک تعریفلری دائره سنده و تألق لازمی حائز اولمایان هیچ رکیمسه هیچر عملیه جراحیه اجرا ایده مز . جراحی صغیره یه عائد عملیاتی هر طیب یابایلیر . صحتیه و معاونت اجتماعیه و کالتی طرفندن آچیلان و اداره ایدیلن مکتبلردن مآذون کوچوک صحتیه مأمورلری واشبو مکتبلره معادل تدریسات یاپان مکتبلردن مآذون اولوب شهادتنامه لری صحتیه و معاونت اجتماعیه و کالتنجه تصدیق و تسجیل ایدیلنر تعلیماتنامه لرده یازیلی اولانلره منحصر قالمق شرطیه کوچوک عملیه لری یابایلیرلر . اوصاف و شرائطی بوقانونله تثیت ایدلش اولان ستجیلر سنت عملیه سنی اجرا ایده بیلیرلر .

ماده ۴ — اجنبی مملکتلرده کی طب دارالفنونلردن مآذون تورک طیبیلری اصولی دائره سنده هویتلری تثیت ایتدیردکن و قانون مخصوص موجبجه خدمت مجبوره لری ایفا ایلدکن صکره دیپلومهلری صحتیه و معاونت اجتماعیه و کالتنجه تصدیق اولونور .

ماده ۵ — خصوصی معاینه خانه آجق و یا خود اؤنده معاینه خانه تأسیس ایلمک صورتیه صنعتی اجرا ایلمک

T.C. Resmî Gazete

Kuruluş tarihi : 7 Ekim 1336 - 1920

İdare ve yazı işleri için Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Genel Müdürlüğüne müracaat olunur	20 TEMMUZ 1961 PERŞEMBE	Sayı : 10859
---	----------------------------	--------------

KANUN

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI

Kanun No : 334

Kabul tarihi : 9/7/1961

BAŞLANGIÇ

Tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış olan;

Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti;

Bütün fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, milli şuur ve ülküler etrafında toplayan ve milletini, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip gerefli bir üyesi olarak milli birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk Milliyetçiliğinden luz ve ilham alarak ve;

«Yurtta Sulh, Cihanda Sulh» ilkesinin, Milli Mücadele ruhunun, millet egemenliğinin, Atatürk Devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak;

İnsan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak için;

Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi tarafından hazırlanan bu Anayasayı kabul ve ilân ve onu, asıl teminatın vatandaşların gönüllüğünde ve iradelerinde yer aldığı inancı ile, hürriyete, adalete ve fazilete bağlı evlâtlarına uyanık bekliliğine emanet eder.

BİRİNCİ KISIM

GENEL ESASLAR

I. Devletin
şekli.

MADDE 1 — Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.

II. Cumhuriyetin
nitelikleri.

MADDE 2 — Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanır. millî, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.

III. Devletin
bütünlüğü;
resmî dili;
başkenti.

MADDE 3 — Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Resmî dili Türkçedir. Başkenti Ankara'dır.

IV. Egemenlik.

MADDE 4 — Egemenlik kayıtsız şartsız Türk Milletindir.

Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır.

Egemenliğin kullanılması, hiçbir suretle belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ, kaynağını Anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz.

V. Yasama
yetkisi.

MADDE 5 — Yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisindir. Bu yetki devredilemez.

VI. Yürütme
görevi.

MADDE 6 — Yürütme görevi, kanunlar çerçevesinde, Cumhurbaşkanını ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilir.

VII. Yargı yetkisi.

MADDE 7 — Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır.

VIII. Anayasanın
üstünlüğü
ve bağlayıcılığı.

MADDE 8 — Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz. Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır.

IX. Devlet şeklinin
değişmezliği.

MADDE 9 — Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki Anayasa hükmü değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez.

DEVRE : III
SINIF : III

CİLT : III
SINIF : III

İÇTİMA SENESİ : I
SINIF : III

T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ

Elli Dokuzuncu İnikat

9 Nisan 1928 Pazartesi

MÜNDERECAT

	Sayfa		Sayfa
1. — SABIK ZABIT HULÂSASI	114	ikinci, on altıncı, yirmi altıncı ve otuz sekizinci maddelerinin tadiline dair 2/51 numaralı teklifi kanunisi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni mazbatası.	115
2. — HAVALE EDİLEN EVRAK	114		
3. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD	115		
1. — Malatya Mebusu İsmet Paşa ve yüz yirmi refikinin, Teşkilâtı Esasiye Kanununun			

T. B. M. M.

ZABIT CERİDESİ

On ikinci inikat

5 - XII - 1934 Çarşamba

Mündericat

Sayıfa	Sayıfa
1 — Sabık zabıt hulâsası	80
2 — Havale edilen evrak	80
3 — Riyaset divanının Heyeti umumiyye maruzatı	80
1 — Menkul ve gayrimenkul emval ile bunların intifa haklarının ve daimî vergilerin mektumlarını haber verenlere verilecek ikramiyelere dair kanunun birinci maddesinin tefsiri hakkındaki tezkerenin geri verilmesine dair Başvekâlet tezkeresi	80:81
4 — Müzakere edilen maddeler	81
1 — Askerî ve mülkî tekaüd kanununun bazı maddeleri mucibince yapılan tediyelemin tazminat veya ikramiye olup olmadığının tayini hakkında Başvekâlet tezkeresi ve Maliye ve Bütçe encümenleri mazbataları (3/458)	81
2 — İstiklâl madalyası kanununun ikinci maddesinin tefsiri hakkında Başvekâlet tezkeresi ve Millî Müdafaa encümeni mazbatası (3/509)	81
3 — Malatya mebusu General İsmet İnönü ve 258 arkadaşının, teşkilâtı esasiye kanununun 10 ve 11 nci maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bir madde eklenmesi hakkında kanun teklifleri ve Teşkilâtı esasiye encümeni mazbatası (2/131)	82:85,85:86,86:88
5 — Takrirler	81
1 — Malatya mebusu General İsmet İnönü ve 2 arkadaşının, Türkiye Büyük Millet Meclisi intihabının yenilenmesine dair takriri	81

T. B. M. M.

ZABIT CERİDESİ

Otuz üçüncü inikad
5 - II - 1937 Cuma

Mündericat

	Sayıfa	Sayıfa
1 — Sabık zabıt hulâsası	54	münakale yapılmasına dair kanun lâyihası ve
2 — Havale edilen evrak	54	Bütçe encümeni mazbatası (1/680) 56:57,61,75,78:81
3 — Riyaset divanının Heyeti umumiye	54	4 — Askerî memurlar hakkındaki kanunun
maruzatı	54	5 nci maddesinin tefsirine dair Başvekâlet tez-
1 — Sayın üyelerden bazılarına izin veril-	54	keresile askerî memurlar hakkındaki 1455 sayılı
mesi hakkında B. M. M. Riyaseti tezkeresi	54	kanunun 5 nci maddesile bu maddeye bir fıkra
4 — Müzakere edilen maddeler	55	ilâvesi hakkındaki 2016 sayılı kanunun 3 nci
1 — Bartının Sarmaşık köyünden Mustafa-	56	maddesi hükmünün değiştirilmesine ve adı geçen
oğlu Asımın ölüm cezasına çarptırılması hak-		1455 numaralı kanuna iki muvakkat madde ek-
kında Başvekâlet tezkeresi ve Adliye encümeni		lenmesine dair kanun lâyihası ve Millî Müdafaa
mazbatası (3/274)		ve Bütçe encümenleri mazbataları (3/55, 1/651) 57:58
2 — İnhisarlar umum müdürlüğü 1936 malî		5 — Malatya mebusu İsmet İnönü ve 153 ar-
yılı bütçesinde 10 000 liralık münakale yapılması		kadaşının, teşkilâtı esasiye kanununun, 2, 44,
hakkında kanun lâyihası ve Bütçe encümeni		47, 48, 49, 50, 61, 74 ve 75 nci maddelerinin de-
mazbatası (1/687)	56,61,75,75:78	ğiştirilmesine dair kanun teklifi ve Teşkilâtı esa-
3 — Posta, telgraf ve telefon umum müdür-		siye encümeni mazabatası (2/44) 58:75,75,81:84
lüğü 1936 malî yılı bütçesinde 43 100 liralık		

DEVRE : V

CİLD: 20

İÇTİMA : 3

T. B. M. M.

ZABIT CERİDESİ

On birinci inikad

29 - XI - 1937 Pazartesi

Mündericat

	Sayfa	Sayfa
1 — Sabık zabıt hulâsası	82	48, 49, 50 ve 61 nci maddelerinin değiştirilmesi
2 — Havale edilen evrak	82	hakkında kanun teklifi ve Teşkilâtı esasiye encümeni mazbatası (2/59) 83,86,87:89
3 — Riyaset Divanının Heyeti Umumiyye maruzatı	82	2 — İzmir mebusu Celâl Bayar ve 18 arkadaşının, Devlet dairelerinin vekâletlere tefriki ve siyasi müsteşarlıkların vazifeleri hakkındaki kanunun tadiline dair kanun teklifi ve Teşkilâtı esasiye encümeni mazbatası (2/60) 83:86
1 — Bazı müessesat muafiyetleri hakkındaki ahkâmın ilgasına dair olan kanunun 5 nci maddesine ek kanun lâyihasının geri verilmesi hakkında Başvekâlet tezkeresi.	82	3 — Askerî memurlar kanununun 6 ncı maddesinin değiştirilmesine dair kanun lâyihası ve Millî müdafaa encümeni mazbatası (1/882) 86
4 — Müzakere edilen maddeler	83	
1 — İzmir mebusu Celâl Bayar ve 152 arkadaşının, Teşkilâtı esasiye kanununun 44, 47,		

CUMHURİYET SENATOSU TUTANAK DERGİSİ

3 ncü Birleşim

6 . 11 . 1969 Perşembe

İçindekiler

	Sayfa		Sayfa
1. — GEÇEN TUTANAK ÖZETİ	120	sının 68 nci maddesinin değiştirilmesi ve	
2. — YOKLAMA	120	11 nci geçici maddesinin kaldırılması	
3. — BAŞKANLIK DİVANININ GENEL KURULA SUNUŞLARI	120	hakkında kanun teklifinin Millet Meclisinde kabul olunan metni ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu raporları (Millet Meclisi 2/888; Cumhuriyet Senatosu 2/267) (S. Sayısı : 1270 e ek)	121:133,,134:135
1. — Genel Kurulun; Hükümet Programının okunmasına imkân sağlamak üzere 7 Kasım 1969 Cuma günü saat 16,30 da toplanmasına dair Adalet, Cumhuriyet Halk ve Güven partileri Grup Başkan ve başkanvekillerinin müsterek önergesi.	120:121	5. — SEÇİMLER	133
4. — GÖRÜŞÜLEN İŞLER	121	1. — Komisyonlara üye seçimi.	133
1. — Türkiye Cumhuriyeti Anayasa-		2. — Anayasa Mahkemesine bir yedek üye seçimi.	133

CUMHURİYET SENATOSU TUTANAK DERGİSİ

61 nci Birleşim

17 . 4 . 1970 Cuma

İÇİNDEKİLER

	Sayfa		Sayfa
1. — GEÇEN TUTANAK ÖZETİ	716	Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu raporu (Millet Meclisi 2/319; Cumhuriyet Senatosu 2/292) (S. Sayısı : 1382)	718:719 730:731
2. — BAŞKANLIK DİVANININ GENEL KURULA SUNUŞLARI	716	2. — Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 131 nci maddesinin değiştirilmesine dair kanun teklifinin Millet Meclisince kabul olunan metni ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu raporu (Millet Meclisi 2/319; Cumhuriyet Senatosu 2/291) (S. Sayısı : 1383)	719:721, 732:733
1. — Cumhuriyet Senatosu üyeleri A. Hikmet Yurtsever, Y. Ziya Ayrım ve Abdurrahman Kavak'a izin verilmesi hakkında Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı tezkeresi	716:717	4. — SORULAR VE CEVAPLAR	721
2. — Millet Meclisi Başkanlığının, Meclisleri Birleşik toplantıya davet hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantı İktüzüğünün 1 ve 4 ncü maddelerine uygun duyuruda bulunmadığına dair Başkanlık Divanı kararı.	717:718	B) YAZILI SORULAR VE CEVAPLARI	721
3. — GÖRÜŞÜLEN İŞLER	718	1. — Cumhuriyet Senatosu Ankara Üyesi Yigit Köker'in, Ankara'da müntezir gazetelerin gelir vergisi borçlarına dair Maliye ve Çalışma Bakanlarından yazılı soru önergesi ve Çalışma Bakanı Seyfi Öztürk'ün cevabı. (7/641)	721:729
1. — Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 73 ncü maddesinin değiştirilmesine ve Anayasaya geçici bir madde eklenmesine dair kanun teklifinin Millet Meclisince kabul olunan metni ve Cumhuriyet			

CUMHURİYET SENATOSU TUTANAK DERGİSİ

81 nci Birleşim

30 . 6 . 1971 Çarşamba

İçindekiler

	Sayfa	Sayfa
1. — GEÇEN TUTANAK ÖZETİ	562	2/524; C. Senatosu 2/331) (S. Sayısı :
2. — GELEN KÂĞITLAR	562:563	1591) 564:566,597:604
3. — YOKLAMA	564	
4. — BAŞKANLIK DİVANININ GENEL KURULA SUNUŞLARI	564	2. — 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununa ek ve geçici maddeler eklenmesine ve bu kanun ile diğer kanunların bazı hükümlerinin kaldırılmasına dair kanun tasarısının Millet Meclisince kabul olunan metni ve Cumhuriyet Senatosu Mali ve İktisadi İşler ve Bütçe ve Plân komisyonlarından 5 er üye alınmak suretiyle kurulan Geçici Komisyon raporu (M. Meclisi 1/438; C. Senatosu 1/1217) (S. Sayısı : 1605) 566:595,605:606
1. — Antalya Üyesi Mehmet Fırıltı'nın izinli sayılması hakkındaki Başkanlık tezkeresi (3/1035)	564	
2. — Diyanet İşleri Başkanlığında görevli Yaşar Tunagür'ün faaliyetleri konusunda kurulmuş bulunan Araştırma Komisyonu süresinin iki ay uzatılmasını isteyen Komisyon Başkanlığı tezkeresi	564	
5. — GÖRÜŞÜLEN İŞLER	564	6. — SORULAR VE CEVAPLAR 596
1. — 9 . 7 . 1961 tarihli ve 334 sayılı T. C. Anayasasının 56 ncı ve 82 nci maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun teklifinin Millet Meclisince kabul olunan metni ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu raporu (M. Meclisi		B) Yazılı sorular ve cevapları 596
		1. — Cumhuriyet Senatosu Çanakale Üyesi Nahit Altan'ın, Çanakale de bir yüksek okul yapılmasına dair, yazılı soru önergesi ve Millî Eğitim Bakanı Şinasi Örel'in cevabı (7/738) 596

CUMHURİYET SENATOSU TUTANAK DERGİSİ

116 ncı Birleşim

20 . 9 . 1971 Pazartesi

İçindekiler

	Sayfa		Sayfa
1. — GEÇEN TUTANAK ÖZETİ	578	hattin Babüroğlu'nun vekillik etmesine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi (3/1073)	579
2. — GELEN KÂĞITLAR	578	5. — 18 - 25 Eylül tarihleri arasında Londra'da yapılacak Atlantik Andlaşması Derneği Genel Kurul toplantısına katılacak C. Senatosu üyelerinin 10 gün süreyle görevlendirilmelerine dair Başbakanlık tezkeresi	580
3. — YOKLAMA	579	6. — Milletlerarası Kalkınma Teşkilâtı (AID) nın dâveti üzerine, «Dünya Nüfus Sorunu ve Aile Plânlaması Metotları Teknolojisi» konularında incelemeler yapmak üzere 20 Parlâmento üyesinin takriben dört hafta süreyle görevlendirilmelerine dair Başbakanlık tezkeresi	580
4. — BAŞKANLIK DİVANININ GENEL KURULA SUNUŞLARI	579	5. — GÖRÜŞÜLEN İŞLER	581,607
1. — Vazife ile yurt dışına gidecek olan Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı Özer Derbil'e, dönüşüne kadar, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu'nun vekillik etmesine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi (3/1068)	579	1. — Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa değişikliği teklifinin Millet Meclisinde kabul olunan metni ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu raporu (Millet Meclisi 2/558; Cumhuriyet Senatosu 2/342) (S. Sayısı : 1661)	581:606, 607:642,649:744
2. — Vazife ile yurt dışına giden İmar ve İskân Bakanı Selâhattin Babüroğlu'na, dönüşüne kadar, Bayındırlık Bakanı Cahit Karakaş'ın vekillik etmesine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi (3/1067)	579		
3. — Vazife ile yurt dışına gidecek olan Kültür Bakanı Talât Halman'a, dönüşüne kadar, Millî Eğitim Bakanı Şinasi Orel'in vekillik etmesine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi (3/1069)	579		
4. — Vazife ile yurt dışına giden Bayındırlık Bakanı Cahit Karakaş'a, dönüşüne kadar, İmar ve İskân Bakanı Selâ-			

CUMHURİYET SENATOSU TUTANAK DERGİSİ

44 ncü Birleşim

15 . 3 . 1973 Perşembe

İÇİNDEKİLER

	Sayfa	Sayfa
I. — Geçen tutanak özeti	276	(1/658; C. Senatosu : 1/147) (S. Sayısı : 276:277, 308:309)
II. — Yoklama	276	
III. — Görüşülen işler	276	
1. — Cumhuriyetin ilânının ellinci yıldönümünün kutlanması hakkında kanun tasarısnın Millet Meclisince kabul olunan metni ve Cumhuriyet Senatosu İçişleri, Millî Eğitim ve Bütçe ve Plân komisyonlarından 5'er üye alınmak suretiyle kurulan Geçici Komisyon raporu (M. Meclisi :		2. — T. C. Anayasasının 30, 57, 136, 138 ve 148 ne maddelerinin bazı fıkralarının değiştirilmesi ve 2 geçici madde eklenmesi hakkında 397 T. B. M. M. üyesinin teklifinin Millet Meclisince kabul olunan metni ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu raporu (M. Meclisi : 2/815; C. Senatosu : 2/46) (S. Sayısı : 225) 277:307, 310:332

CUMHURİYET SENATOSU TUTANAK DERGİSİ

46 ncı Birleşim

16 . 4 . 1974 Salı

İÇİNDEKİLER

	Sayfa		Sayfa
I - Geçen tutanak özeti	146	V - Görüşülenişler	149
II - Gelen kâğıtlar	146	× 1. — Anayasamın 68 nci maddesinin değiştirilmesine ve halkoyu ile kabul edilen geçici 11 nci maddesinin kaldırılmasına dair Anayasa değişikliği teklifinin Millet Meclisince kabul olunan metni ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu raporu (M. Meclisi : 2/67; C. Senatosu : 2/71) (S. Sayısı : 352) (Dağıtma tarihi : 4 . 4 . 1974) (Birinci görüşme tarihi : 9 . 4 . 1974).	149:152,156:163
III - Yoklama	146:147	VI - Sorular ve cevaplar	153
IV - Başkanlık Divanının Genel Kurula sunuşları	147,152	A) Yazılı Sorular ve Cevapları	153
1. — Rize Üyesi Talât Doğan'ın, Doğu Karadeniz Bölgesinde başlayacak çay yaprağı alım kampanyasına dair gündem dışı demeci.	147:148	1. — Cumhuriyet Senatosu Kocaeli Üyesi Hikmet İşmen'in kıdem tazminatı borçlarına dair soru önergesi ve Maliye Bakanı Deniz Baykal'ın yazılı cevabı. (7/203)	153:154
2. — Vazife ile yurt dışına giden Dışişleri Bakanı Turan Güneş'e, Millî Savunma Bakanı Hasan Işık'ın vekillik etmesinin uygun görüşmüş olduğuna dair Cumhurbaşkanı'nın tezkeresi. (3/455)	148	2. — Cumhuriyet Senatosu, Rize Üyesi Talât Doğan'ın, Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü'nün 24 Mayıs 1972 tarih ve Gel : 25592 - 62/27354 sayılı 101 seri numaralı Gelir Vergisi Genel Tebliğine dair soru önergesi ve Maliye Bakanı Deniz Baykal'ın yazılı cevabı. (7/211)	154:155
3. — AP, CHP, Millî Birlik ve Cumhurbaşkanı'nca seçilen üyeler Grupları Başkanlıklarının, Genel Kurulun 24.4.1974 Çarşamba günü saat 15,00'te toplanılmasına dair önergesi. (4/153)	148:149		
4. — Kuzey Atlantik Assamblesi Türk Grubu üyeliklerinin bir bağımsız üyeliği için seçim.	152		

Şahife 2

AKŞAM

6 Kânunuevvel 1934

SON TELGRAFLAR

Yugoslavya birçok macarları hudut haricine çıkardı

Macar hududunu da kısmen kapadı

Belgrad 6 (İstanbul) — Yugoslav hükümetinin Yugoslav - Macar hudud mukavelesini bozduğu doğru değildir. Yalnız hududu daha iyi nezaret altında bulundurulmak için bu mukavelelerin bazı maddelerinin tatbikini teahhür etmiştir. Yugoslavyada bulunan güpheli birçok macarlar hudud haricine çıkarılmaktadır.

Milletler cemiyetinde

Cenevre 6 (Hususi) — Milletler cemiyeti konseyi öğleden sonra toplandı. Macar hükümetinin, Yugoslavya notasına acele müzakeresi hakkındaki isteği okundu ve müzakeresiz kabul edildi.

Aleni celse 16.45 te açıldı. Sarı meselesi hakkında üçer rapor okundu. Fransa, rey müzarcat edilirken asker göndermeyeceğini söyledi. Beynelmîl bir polis teşkilini ileri sürdü. İngiltere ve İtalya tarafından asker gönderilmesi muhtemeldir. M. Litvinof Sovyet Rusya namına henüz cevap vermemiştir.

Almanyanın askerî hazırlığı

Paris 6 (İstanbul) — Harbiye nazırı general Maunin meclis harbiye encümeninde beyanatta bulunarak demiştir ki: «Mareşal Petainin Almanyanın silâhlınaması hakkındaki son beyanatından beri Almanya silâhlarını ve ordu mevcudunu o kadar çoğalttı ki geri kalmamak için derhal 800 milyon franklık tahsisatın kabulü lazımdır.»

Komiyon bu beyanata alâka ile dinleniş, nazırın dalıma vaziyeti encümenine bildirmesini rica etmiştir.

Saçlar kesilecek

Nankin 6 (İstanbul) — Çin hükümeti valilere bir emir göndererek Çinlilerin saçlarını uzatmalarının yasak edildiğini bildirmiştir. Bütün Çinliler uzun saçlarını keseceklerdir. Ayakların küçük kalması için cendereye sokulması da yasak edilmiştir.

Macar hariciye nazırı Cenevreye gidiyor

Budapeşte 6 (Hususi) — Macar hariciye nazırı M. Kanya, Milletler cemiyeti konseyindeki müzakerede bulunmak üzere Cenevreye hareket etmiştir.

Gizli teşkilât

Bükreş 6 (Hususi) — Roman-yada telefon imtiyazı bir Amerika şirketine aittir. Bu şirket gizli teşkilât keşfedilmiştir. Bu teşkilât memur 36 kişi mühim siyasi ricalin telefon konuşmalarını zapt ediyordu.

M. Herriotun hastalığı

Paris 6 (İstanbul) — M. Herriot gripten hastadır. Hastalığı epeyce mühimdir. Hararet devam ediyor.

Talebenin saçları kısa kesilecek

Ankara 5 — Maarif vekâleti mekteplere bir tamim göndermiştir. Bu tamime göre talebinin saçları 2 numara ile kesilecek ve uzatılmayacaktır.

Bu Sabahki Telgraflar

Başvekilin nutku heyecanla dinlendi

Bütün hatiblerin ve köylü mebuslardan Mehmedin açık sözleri çok alkışlandı

Ankara 6 (Hususi) — Dördüncü Büyük Millet Meclisi dağılmadan evvel tarihe geçecek inkılâpçı bir hareket daha yaptı. Daha açılmadan dinleyiciler locaları doldurmuşlardı. Mektepli kızlar, kadınlar localarda ekseriyeti teşkil ediyorlardı. Başvekil İsmet İnönünün nutku büyük bir heyecanla dinlendi. Bu nutuktaki fikirler yalnız Türkiye'de değil, bütün dünyada bir devlet adamı tarafından ilk defa ortaya atılan en yeni fikirlerdir. Nutkun bir parçasında diyor ki:

«— Türk kadını kurtuluş mücadelesinde erkekle beraber omuz omuza harbettir. İstihsal hayatında en ağır işleri yapan, tarlada çalışan kadının memleket işlerine de karışma hakkı vardır.»

Bu cümleler çok şiddetle alkışlandı.

Bu fikirler siyasi hakkını almayan başka memleketlerin kadınlarına örnek olacaktır.

İsmet İnönünün sonra söz alan Refik (Konya), Refik Şevket (İzmir) hukukî gözüle kadına siyasi sahada verilen müsavattan bahsettiler.

Sadri Maksudi heyecanlı bir hitabe yapmaktan ziyade bir profesör sıfatıyla hukuk tarihinde Türk kadınına erkeğinin bir olduğunu izaha çalıştı. Dünya tarihinde en ziyade Türklerin kadın ve erkek

arasında müsavat kabul ettiğini söyledikten sonra kadınların parlamento hayatına girmesindeki faydaları anlattı. Meselâ, Fenlândiyada kadın mebuslar yüzünden aile ve çocuklar için pek şefkatli kanunlar çıktığını söyledi ve başka bir misal bularak Sovyet Rusyada kadınlara verilen haklardan bahsetti.

Köylü mebuslardan Mehmed (Sivas) yüksek sesle bir kaç cümle söyledi.

«— Evvelce Osmanlı imparatorluğunda köylüden, kadından mebus isteseydik bizi padişahlar asarlardı. Bugün köylü ve kadın için kurtuluş yolları açılıyor» dedi ve çok alkışlandı.

Dün Patirgin bundan istisna edilmele hasıl olan ilk müsait intibai daha hafifletecek daha sarı haberler gelmiştir. Bu yasak için olan altı aylık istisnâhın yenileştirilmesi, İstanbul emniyet müdürünün elinde olacaktır.

Bu 48 saatın Türk - Yunan dostluğu için pek nazik olmasından korkuyoruz. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu dostluğun esaslarına indirilmiş olan yumruk o kadar beklenilmez ve o kadar ağırdır ki bundan doğan sarımsı yalnız Elen dünyasının hislerini münhasır kalmamakta resmi mahfide de akisler uyandırmaktadır. Bu mahfif, dostane bir ittifak hülyasına kapıldıkdan sonra, bundan böyle dost milletini kendisinin en samimi kanatlarına karşı bu kadar az riayet göstermesini affettirmeyecek olan Yunan milletinin umumi hislerinin tasvib edilmemesi karşısında eskisi gibi mutlak gayretle çalışmaya devam edemeyeceklerdir.

Yeni meclisin martta toplanmağa çağırılacağı anlaşıyor. Bugünkü meclisin ikinci kânuna kadar çalışması muhtemeldir.

Almanya ile ticaret

Dün Ankarada mühim görüşmeler oldu

Ankara 5 (A.A.) — Alman sefir M. von Rosenbreg cevapları beraberlerinde sefaret müsteşarı M. Fabriçyüs ve Berlin'den gelmiş bulunan Berlin hariciye nezareti müdürlerinden M. Raff bulunduğunda dün iktisat vekili Celâl Bayarı ziyaret etmiş ve hariciye vekâletinden ticaret işleri umum müdürü Bedi Arbel de hazır bulunmuştur.

Geç vakte kadar süren müzakerelerin 24 Eylül 1934 tarihli Alman döviz kararnamesinin doğurduğu vaziyetle alakadardır. İki taraf mevcut Türk - Alman klering itilâfnamesi hüküm icaplarının tamamen mahfuz kalacağı noktasını teyit ederek dostane ayrıldılar. M. Raff bugün Berlin'e dönmek üzere şehrimizden hareket etmiştir.

Moskova 5 (A.A.) — Türkiye büyük elçisi ile diğer bütün sefirler, M. Kirofın öldürülmesinden ötürü hariciye komiserliğine taziyetlerini bildirmişlerdir. Hariciye komiserliğine Türkiye hariciye bakanı vekili bay Şükrü Kayadan da taziyet telgrafı gelmiştir.

Yunan hariciye nazırı istifa etti mi?

Türk - Yunan dostluk cemiyeti reisleri istifa etmişler

Atina 5 (Taneotera) — Dün Yunan hariciye nazırı M. Maksimos bütün gün nezarete gelmemiştir. İstifa ettiği söyleniyor. Başvekil, hariciye nazırının istifasına sebeb olmadığını söylemekle beraber, hususi sebepler mevcut olduğunu tezkir etmemiştir.

Türk - Yunan dostluk cemiyetleri Selânik ve Atina merkezleri reisleri istifa etmişlerdir.

Soy adı nizamnamesi

Ankara 5 — Devlet şûrası soy adı nizamnamesini gözden geçirirken bazı değişiklik yaptı. Her nüfus müdürlüğü mintakasında sicilde kayıtlı olanlardan bir vatandaşın soy adını başkası alamayacaktır. Bunun için soy adını yazdırmak üzere beyanname verilerin adlarını hemen nüfus yazılmaması ve beyannamelerin kontrolünü nüfus müdürlüklerine bildirilmiştir.

SON HABERLER

Yunanlılar gücenmiş'er

Ruhanilerin kıyafeti kararını iyi karşılamamışlar

Atina 5 (A.A.) — Hariciye nazırı M. Maksimos, hükümet konsilyonuna iştirak etmiş olan siyasi liderlerin toplantısında ruhanî elbiseler meselesi hakkında Ankara hükümeti nezdinde yapılmış olan teşebbüslerle Türk hükümetinin cevabı hakkında izahat vermiştir. Perşembe günü, muhalefet fırkaları da dahil olduğu halde bütün siyasi fırkaların reisleri bir toplantı yapacaklardır.

Atina gazeteleri duyurmakta oldukları gücenlikten bahsediyorlar

Atina 5 (A.A.) — Fırka farkı olmaksızın bütün gazeteler, başmakalelerinde Türkiye'de dinî ebisenin giyilmesi yaşığundan dolayı duyurmakta oldukları gücenlikten bahsediyorlar.

Kathimerini gazetesi «Tehlikesi başlığını taşıyan başmakalesinde diyor ki:

Dün Patirgin bundan istisna edilmele hasıl olan ilk müsait intibai daha hafifletecek daha sarı haberler gelmiştir. Bu yasak için olan altı aylık istisnâhın yenileştirilmesi, İstanbul emniyet müdürünün elinde olacaktır.

Bu 48 saatın Türk - Yunan dostluğu için pek nazik olmasından korkuyoruz. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu dostluğun esaslarına indirilmiş olan yumruk o kadar beklenilmez ve o kadar ağırdır ki bundan doğan sarımsı yalnız Elen dünyasının hislerini münhasır kalmamakta resmi mahfide de akisler uyandırmaktadır. Bu mahfif, dostane bir ittifak hülyasına kapıldıkdan sonra, bundan böyle dost milletini kendisinin en samimi kanatlarına karşı bu kadar az riayet göstermesini affettirmeyecek olan Yunan milletinin umumi hislerinin tasvib edilmemesi karşısında eskisi gibi mutlak gayretle çalışmaya devam edemeyeceklerdir.

Fransada bir haydutluk

Tevfik Nevzat isiminde bir doktoru muayenehanesinde soymuşlar

Son posta ile gelen Paris gazetelerinde okunduğuna göre Alfortville, Saint Pierre mahallesinde muayenehanesi olan Tevfik Nevzat namında bir doktor soyulmuştur.

Doktorun muayenehanesi bulunduğu mahallede bir çok Türkler, ermeniler ve Suriyeliler oturmaktadır. Doktoru soyan biri çok uzun, diğeri orta boylu iki haydut, bir gün evvel kapıcıya müzarcat ederek türkçe konuşan doktorun orada oturup oturmadığını sormuşlar ve muayene olmak bahanesiyle apartmanın dahili takimatını öğrenmişlerdir.

Ertesi günü meçul haydutlar, doktorun yanına gitmişler ve bir tokmak ile kafasına vurmak suretiyle bayılarak 76.000 frangını çalmışlar, kaçmışlardır. Fransız zabıtasının meçul haydutlarını izini bulmak için şimdiye kadar sarfettiği emekler, boşa gitmiştir.

İnhisarlar idaresi kuru

Özüm aldı

İnhisarlar idaresi dün İzmir borsasında kilosu 10.50 kuruştan 250 çuval kuru Özüm satın almıştır.

En Sağlam, En Ucuz
Hesap defterleri AKŞAM matbaasındadır.
Tevmiye, Kasa defterleri, Defterli
Kobizler, muavin defterler (Cibdler)
İngiliz prese kartonu (ledir.)
120, 150, 200 kuruş

AKŞAM

KÜÇÜK İLÂNLARIMIZ
En ucuz ve en tesirli
ilân vasıtasıdır
4 defası: 98 kuruş
AKŞAM ilân servisi, telefon 24240

Şube 19 — No. 6577 — Fiyatı her yerde 5 kuruş
PAZAR — 7 ŞUBAT 1937
Telefon: 24240 (İdare) - 24249 (Tahrir) - 24248 (Müdür) - 20113 (Klişe)

Hariciye vekilimiz Sofyadan geçerken Bulgar başvekilile konuştu

Bulgar - Yugoslav paktı Balkanlarda sulhün takviyesine yardım edecektir

**Başvekilimiz İsmet İnönü'nün Belgrad seyahati
önümüzdeki ilkbaharda vaki olacak**

Belgrad 6 (Akşam) — Türkiye hariciye vekili B. Tevfik Rüştü Aras, bu akşam semphon ekspresle Belgrad'dan İstanbul'a müteveccihen hareket etmiştir. B. Tevfik Rüştü Aras İstanbul'da başvekil ve hariciye bakanı M. Stoyadinoviç namına hususî kalem müdürü, hariciye bakan muavini M. Martinats ve hariciye bakanlığı erkânı ile İtalya, Küçük antant ve Balkan antantı memleketleri elçileri tarafından selâmlanmıştır.

B. Tevfik Rüştü Aras - M. Stoyadinoviç görüşmelerinden bahseden bütün gazeteler iki nazır arasında bilhassa Balkan antantı hükümetleriyle İtalya arasında yakınlaşmak meselesinin görüşüldüğünü yazıyorlar.

Türkiye hariciye vekili, hareketinden ervel istasyona gelen gazetecilere vaki beyanatında M. Stoyadinoviç ile dostane konuşmalar yaptığını söylüyor:

— Bu konuşma memleketlerimiz menafii bakımından gayet ehemmiyetlidir.

Demiş ve Türk - Yugoslav dostluğuna temas ederek ezümle demiştir ki:

— Türkiye ile Yugoslavyayı yekdiğerinden ayıracak hiç bir sebep yoktur. Türk - Yugoslav dostluğu sağlam ve güçlüğe de kuvvetlenen bir dostluktur.

Bulgar-Yugoslav gümrük ittihadı mı yapılacak?

**İki memleketin iktisadî münasebetlerini
arttırmak için tedkiklere başlandı**

Petit Parisien gazetesinin Belgrad muhabiri gazetesi bildiriyor: Son ebedî dostluk paktile teyid edilen Yugoslav - Bulgar mukarrefeti yanında daha müsbet bir şekil almaktadır. Filhakika iki memleketin iktisadî münasebetleri ticarî mübadelelerini ilah çarelerini arttırmak temasına girmişlerdir.

Alâkadar mahafilde tasrih ediliğine göre gerek Belgrad'da ve gerek Sofyada ticaret, baytarlık ve hududlardan mürrur ve ubur hakkında muahedeler akdî müzakereleri için hazırlara başlanmıştır.

Hattâ bir gümrük İttihadı akdî ihtimal de derip edilmektedir. Bu suretle 1905 de düşünölmüş fakat Avusturya hükümetinin müdahalesi üzerine

Sofyadan bir görünüş

**HARİCİYE VEKİLİMİZ BULGAR
BAŞVEKİLİ İLE KONUŞTU**

Sofya 6 (A.A.) — Bulgar ajansı bildiriyor:

Ankara'da dönmekte olan Türkiye hariciye vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras bugün Sofyadan geçiş ve istasyonda başvekil M. Kösevanof, kralın mümesilli müaviri M. Gruve, protokol şefi M. Belinov ile Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan elçileri ve Türkiye elçiliği memurları tarafından karşılanmıştır.

İki nazır, istasyonda samimî surette konuşmuşlar ve bilâhare konuşmalarına, Bulgar başvekilinin eksprese takılan vagon salonunda devam cümlesine geçmiştir.

M. Kösevanof, Türkiye hariciye vekilini bu salona davet etmiş ve ilerideki istasyona kadar geçirmiştir.

Drogoman ile Sofya arasında, Dr. Tevfik Rüştü Aras, Bulgar gazetecilerini kabul ederek, Milâno ve Belgrad konuşmalarından çok memnun olduğunu bildirmiştir.

(Devamı 4 üncü sahifede)

Bulgar - Yugoslav paktını, Yugoslav ve Bulgar başvekilileri imzalarken

latbik edilememiş proje tahakkuk ettirilecektir.

Zagreb fabrikatörleri, bu hazırlıklarla fevkalâde alâkadar görünüyorlar. Zira Bulgaristanın Zagreb fabrikaları için ciddi bir müşteri olacağını umuyorlar.

Limanda yeni tesisata yakında başlanacak

**İktisad vekili liman işleri için İstanbul'a geliyor,
İngiliz mühendisleri de bekleniyorlar**

İktisad vekili bay Celâl Bayar yarın sabah veyahud salı günü Ankara'dan geçirmiş gelecektir. Vekil bilhassa liman işleriyle meşgul olacak mevzuatı teftiş edecektir. Bu arada kendisine refakat edecek olan umum müdür bay Rauf muhtelif işler hakkında vekile olan bay Celâl izahat verecektir.

Yeni çalışma programına göre İstanbul limanında yapılacak işler mühim ve çoktur. Limanın istikbalde alacağı şekli de bu programla yakından alakadardır. İktisad vekili bay Celâl Bayarın limanda yapacağı teftişattan sonra bazı direktifler vereceği anlaşılmaktadır. Bay Celâl Bayar liman umum müdürlüğünün atölyelerini de geçecek, işçilerin mesaisini yakından takip edecektir. Vekilin bu büyük alâkasının umumî bir memnuniyet ve sevinç uyandıracığı muhakkaktır.

Gümrük müfettişleri toplantısı

**Yarın teftiş tekniği
üzerinde görüşülecek**

Ankara 6 (Telefon) — Gümrük müfettişlerinin umumî bilgilerini arttırmak için gümrükler vekâletinde arasıra toplantılar yapılmasına karar verildiğini bildirmiştir.

Bu toplantılar birî yalnız müfettişler, diğeri müfettişlerle birlikte idare rüesasına ait olmak üzere iki türlü olacaktır.

Pazartesi günü (yarın) yapılacak müfettişler toplantısında, müfettişlerin, teftiş tekniğine ait hazırlanan tezler üzerinde müzakere yapılacaktır.

On gün devam edecek bu toplantıdan sonra umumî içtima aktedilecektir.

İktisadî tedkikler

**İktisad vekili önümüzdeki
hafta içinde İzmir
gidecek**

İzmir 6 (Telefon) — İktisad vekili B. Celâl Bayar yakında İzmir'e gelecek ve Ege muntakasında iktisadî tedkikler yapacaktır.

Buraya gelen malûmata göre, iktisad vekili bir gün İstanbul'da kaldıktan sonra vapurla İzmir'e gelecektir.

Sancak anlaşması ve Milâno mülâkatı

**Fransız gazeteleri Milâno mülâkatı
etrafında hayırhahane tefsirler yapıyor**

Fransız âyanından Roustan: "Türk - Fransız dostluğunun bütün kıymetini muhafaza etmesinden dolayı duyduğumuz sevinç çok büyüktür," diyor

Paris 6 (A.A.) — Anadolu ajansının hususî muhabiri bildiriyor:

Ayanlardan Maria Roustan "Tribun de Nations" da diyor ki:

Sancak müzakeratında ehemmiyet verdiğimiz cihet ananevî Türk - Fransız dostluğudur. Diğer bahisler ikinci dercede seçilir. Cenevrenin faydası, İngiliz - Fransız tesanüdü kamaç-

(Devamı 4 üncü sahifede)

Ak'la Kara!...

[Birbirini çekemiyen iki arkadaş]

Cumartesi
28
MAYIS
1960

[illegible]

ADRES: Nurettinpaşa Caddesi
No: 45 İSTANBUL
TELGRAF: MİLLİYET, İstanbul
POSTA KUTUSU: 492, İstanbul
TELEFON: 22 44 10 (Santral)

BUGÜN
10
SAYFA
78
KURUŞ

Milliyet

Halk Gazetesi

çankaya
gıda pazarı

18
EYLÜL
1971

Reformların Meclis'ten geçmesi için

AP KANUN GÜCÜNDE

ÜNİVERSİTE

reformunun ilkeleri tesbit edildi

KARARNAMEYE

KARŞI ÇIKTI

Bütün yüksek öğretim kurumları üniversite çatısında toplanacak...

ÜNİVERSİTE SENATOSU, ERİM'E CEVAP VERMİYOR

Enstitü Tercümanlık Meclisi...
Tercümanlık Meclisi...
Tercümanlık Meclisi...

Ortak Pazar ile ilişkilerimizin tadilini istedik

DURUM

KIBRIS'TA KUŞKU VEREN GELİŞMELER

Kıbrıs'ta, en son gelişmeler...
Kıbrıs'ta, en son gelişmeler...

İzmir'de...
İzmir'de...

FRANSA DEVLET BAKANİ, SUNAY VE ERİM'E GÖRÜŞTÜ

ANKARA, 18 EYLÜL (TAN) - Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, dün...
Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, dün...

SAHİL YOLUNDA DENİZE UÇTU

1800 Tuna...
1800 Tuna...

Çayan banka soygunu

yaptığını iliraf etti

Bir tank, «Karşımda tabancalı biri vardı» deyince, Kâmil Dede «O ben-dim» dedi...

Ü...
Ü...

FRANSA DEVLET BAKANİ, SUNAY VE ERİM'E GÖRÜŞTÜ

ANKARA, 18 EYLÜL (TAN) - Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, dün...
Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, dün...

AP Genel İdare Kurulu, Meclis yetkilerini bertaraf edecek tutumunda kaçınılmazlık içinde

ANKARA, 18 EYLÜL (TAN) - Genel İdare Kurulu, dün...
Genel İdare Kurulu, dün...

60 YASINI ASMIS 10 YILLIK MEMUR, EMELİ OLABİLİR

ANKARA, 18 EYLÜL (TAN) - Çıkış...
Çıkış...

YILIN EN İLGİNÇ RÖPORTAJI

CELİSKİ VE GARİPLİKLER KİTASI AMERİKA

Bu yazı serisi üç ay süren çetin bir yolculuk sonunda hazırlandı. Tazatlar kütası Amerika'nın bir baştan bir başa dolaşmak için 30 bin kilometreden fazla yol katedildi. Amazon dahil; Peru, Venezuela, Porto - Riko, Jamaika, Meksika, ABD ve Kanada'da karşılaşılan inanılmaz olaylar dışarı ritiz bir çalışma ile süzgeçten geçirildi, bunların en çetlik en garip olanları seçildi. Bu ilginç yazı serisini SUAYI SONAR birbirinden güzel fotoğraflarla süsledi ve HİKMET SAİM yazdı...

AGACHTAN PERKEZ AKIYOR

YILIN EN İLGİNÇ ROMANI

YEDİRGİN HAYAT

«Derp Cephaneleri Yedi Bir Soy Yolda...»
«Derp Cephaneleri Yedi Bir Soy Yolda...»

YARIN Milliyet'te

AKYOL: "TARLALAR LAĞIM SUYU İLE SULANIYOR,"

Akyol'a göre, bu lağız hatırladılar...
Akyol'a göre, bu lağız hatırladılar...

ANKARA, 18 EYLÜL (TAN) - Akyol...
Akyol...

OREL: "TEK DERS İÇİN ALINMIŞ KARAR YOK"

ANKARA, 18 EYLÜL (TAN) - Orel...
Orel...

Türk mucidleri dernek kurdu

SUAT TÖRKER...
SUAT TÖRKER...

